

BOREC

1972

Zidanškova brigada v svojem začetnem obdobju

Na Loško dolino ne sije sonce

Italijanska ofenziva na Gorjance

V vročem obroču

Talec Viktor Gregorač in tovariši

12

revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Radko Polič, Tone Svetina, Črt Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj

Uredniški odbor: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Ljuban Jakše, Radko Polič (predsednik), Črt Šinkovec (gl. in odg. urednik) in Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Vsebina

- 641 **Mirko Fajdiga**: Zidanškova brigada v svojem začetnem obdobju
- 659 **Ferdo Godina**: Na Loško dolino ne sije sonce
- 671 **Drago Suhi**: Italijanska ofenziva na Gorjance
- 684 **Miha Klinar**: Zeleni torzo, pesem
- 685 **Vasja Ocvirk**: V vročem obroču
- 689 **Nazim Hikmet**: Delitev, pesem, prevedel Ivan Minatti
- 690 **Dragutin Domjanić**: Ciklame, krvave ciklame, pesem, prevedel Branko Žužek
- 691 **Emil Cesar**: Talec Viktor Gregorač in tovariši
- 700 **Nazim Hikmet**: Pesimistična pesem

Književnost — Ocene

- 701 **France Filipič**: Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942
- 702 **Črtomir Šinkovec**: Milan M. Miladinović: Lik mladih komunistov v revoluciji
- 703 **Slavko Rupel**: Konstantin Simonov: Živi in mrtvi
- 704 **Prejeli smo v oceno**

Slika na naslovni strani: Partizanski posvet v zasneženem gozdu. Posnetek je iz fotoarhiva Muzeja revolucije Slovenije v Ljubljani.

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.

D 2643

Inv. št. 19182/73

Zgodovina

NOV

Zidanškova brigada v svojem začetnem obdobju*

Mirko Fajdiga

Napad na vlak in požig tovarne lepenke

S pohorskih obronkov se je v noči na 17. januar 1944 spuščala Zidanškova brigada na svoj ognjeni krst. Cilj njenega pohoda sta bili dve akciji: napad na vlak pri postajališču Janžev vrh v Dravski dolini in požig tovarne lepenke pri Podvelki. Komandant brigade Boris Čizmek-Bor, njegov namestnik Drago Poglajen in namestnik političnega komisarja Aleksander Vojinović-Vojin so prišli na železniško postajo z 2. bataljonom, ki je imel nalogo napasti vlak. S 3. bataljonom pa je šel politični komisar brigade Franta Komel. Ta enota naj bi požgala tovarno lepenke, ki leži ob glavni cesti med Podvelko in Lehnom na Pohorju. Za zavarovanje obeh akcij je moral poskrbeti 1. bataljon. Drugi bataljon je ob prihodu na železniško progo pripravil izredno presenečenje službujočemu šefu postajališča. Partizanskega obiska se je tako prestrašil, da se je tresel kot šiba na vodi in partizanom je na njihova vprašanja le s težavo odgovarjal. Da bi akcija potekala po načrtu, je strokovne železničarske posle prevzel bivši železničar, sedaj partizan, Franc Žličar-Branko. Vse je bilo nared, toda vlaka, ki bi že moral pripeljati, ni bilo. Po telefonu so potem le zvedeli, da ima vlak, ki ga čakajo, 173 minut zamude, ker so zavezniška letala bombardirala železniško postajo v Celovcu. Skoraj tri ure so minile, preden je bilo nestrpnega čakanja konec. Iz daljave se je približeval vlak. Med borci se je napetost stopnjevala, kar je bilo zlasti opaziti pri trojkah in četverkah, ki so bile določene za juriš. Partizani so šefu postajališča, po rodu Slovence, ukazali, da mora vlak tako ustaviti, da ne bi Nemci kaj posumili. To ni bilo lahko, saj vlak ni imel predvidenega postanka na postajališču Janžev vrh. Šef postajališča je partizane ubogal in vlak se je počasi ustavil. Borci so se v hipu pognali nanj. Partizan Hari¹ je kot maček skočil na lokomotivo in s pištolo v roki odvedel z nje strojevodjo in kurjača ter ju odpeljal do postajališča. Tu je bilo določeno mesto za vse ujetnike. Vdor v vagone je bil zapleten in težaven. V njih ni bilo razsvetljave. Prišlo je do dramatičnih spopadov, vendar je zmagala prisebnost in odločnost partizanov. Ugotovljenih je le nekaj imen borcev, ki jim pripadajo vse zasluge pri tej drzni akciji, v kateri je bil sovražnik tako presenečen, da ni utegnil organizi-

* Odlomki iz gradiva za monografijo o Zidanškovi, 11. slovenski partizanski brigadi, ki je bila ustanovljena 7. januarja 1944 pri Sv. Primožu na Pohorju iz pohorskega partizanskega odreda in ko-roškega bataljona.

rati pravega odpora. Med najpogumnejšimi partizani so bili: Tone Okrogar-Nestl, Milan Kranjec-Brane, Drago Poglajen, Bogdan Knaflič-Ljubo, Aleksander Vojinović-Vojin, Marjan Koren-Rene, Ivan Rojc-Bogdan, Pavle Sirk-Bregar, Mira Zapečnik, Jože Hren-Aki, Franc Mlačnik-Marjan in drugi. Poudariti je treba, da so se izkazali prav vsi, ki so v napadu na vlak sodelovali. Udeležencem napada so se nekateri prizori vtisnili v neizbrisen spomin. Tako je Borisa Čižmeka-Bora prosil vojaški invalid brez rok — sin mariborskih nemčurjev, naj mu prizanesejo. Bor mu je velikodušno odvrnil, naj se ne boji partizanov, ker ga nihče ne more bolj onesrečiti, kot je. Ustavili so se pri nekem Nemcu, ki se je izdajal za funkcionarja. Da bi si rešil življenje, je glasno zatrjeval, da je nasprotnik Hitlerjevega režima, in je Čižmek menil, da ga je najbolje pustiti pri miru, ker se je pred mnogimi potniki tako razkril, da bo imel velike težave, ko ga bodo nacisti za to zasliševali. Ob medli svetlobi baterije sta si nato prijateljsko segla v roke komandant Bor in potnik — partizanski sodelavec Niko Vrabl iz Maribora. Bogdan Knaflič je med potniki srečal znanca Iva Šoštariča iz Maribora. Nagovarjal ga je, naj se pridruži brigadi, toda Šoštarič se za to ni mogel odločiti. Domačinka iz Podvelke Sabatijeva, po rodu Nemka, se je pred partizani tresla, misleč da jo bodo kar na mestu kaznovali zaradi njenega sodelovanja z Nemci. Verjetno je najbolj veselo dočakal napad na vlak partizanski sodelavec Viktor Valher-Zmago. Naveličan tveganega ilegalnega dela v Celovcu se je že kar v vlaku pridružil partizanom in jim pomagal odnašati plen in se potem z brigado umaknil na Pohorje.

Z namestnikom političnega komisarja brigade se je v vlaku sešel tudi partizanski sodelavec Alojz Petan iz Maribora, ki je šel nato čez nekaj dni med gorenjske partizane.

Pri vsej resni situaciji na železniški progi, ko je bilo že slišati prihajajočo nemško pomoč napadenemu vlaku iz Ožbalta po levi strani Drave, si je Hari privoščil posebno zabavo s svojimi rojaki. Partizani so ukazali sovražnikovim vojakom in starešinam, da morajo sleči uniforme in sezuti obutev. Hari jih je nato »postrojil«, jim držal krajši govor in nato izvedel majhen »ekzercir« po postajališču. Defile v spodnjicah je bil v tisti noči ob hladni Dravi res nekaj posebnega. Z leve strani Drave so Nemci čedalje bolj pritiskali. Streljali so v smeri, kjer so domnevali, da so partizanske skupine brez potnikov. Akcija se je približevala kraju in s proge se je bilo treba umakniti še pred dnem, ki se je naglo bližal. Padlo je povelje za umik in pred tem so partizani zažgali postajališče. Kolona 2. bataljona, s katero je bil tudi skoraj ves štab brigade, je na umiku prišla v bližino ceste Podvelka—Ribnica. Tu so partizani opazili neznane vojaške postave. Noč je bila sicer svetla in že na prehodu v jutro, toda kljub temu ni bilo mogoče razpoznati, če so na cesti Nemci ali partizani. Ugibanja je bilo kmalu konec, ko so se na njihovih glavah zasvetile čelade. Z gromkimi klici »juriš« so partizani razbili presenečene Nemce in se prebili čez cesto na Pohorje. Tudi Nemci so streljali na partizane, k sreči pa nikogar niso zadeli. Do nepredvidenega spopada z Nemci na tem mestu je prišlo zato, ker se je 1. četa 1. bataljona prezgodaj umaknila iz zasede.

Napad na osebni vlak št. 621 se je končal za 2. bataljon uspešno. Partizani so zaplenili 9 pušk, 15 različnih pištol, 15 nahrbtnikov, približno 37 različnih uniform, med katerimi je bilo največ vojaških, skoraj toliko tudi čevljev in škornjev ter mnogo druge opreme. Ob napadu na vlak so bili ustreljeni trije sovražnikovci vojak, poleg njih pa še policist in graničar. Dva vojaka in 11-letni deček so bili hudo ranjeni, trije potniki pa le laže poškodovani.

Partizansko poročilo navaja, da je bilo v tej akciji ranjenih v zasedah 15 vermanov in vojakov. V nemškem dokumentu teh podatkov ni. Možno pa je, da je imel sovražnik ob partizanskem jurišu čez cesto Podvelka—Ribnica nekaj žrtev.^{1/a}

To noč je bil uspešen tudi 3. bataljon. Brez posebnih težav je prišel v tovarno lepenke. Iz nje so delavci pomagali partizanom odnesti precejšnje količine belega

Skupina partizanov iz Zidanškove brigade nekje na Pohorju spomladi 1944

filca, ki so ga pozneje v brigadi s pridom uporabili za tople kamuflažne pelerine in plašče. Nato so partizani tovarno zažgali. Plamen je naglo in tako silovito izbruhnil, da so politični komisar Franta Komel in še nekateri partizani morali pohiteti, da so se rešili pred dolgimi in grozečimi ognjenimi zublji. Nemškemu okupatorju je bila z upepelitvijo prizadejana velika materialna škoda.²

Obe akciji sta močno odjeknili po vsem pohorskem Podravju in tudi drugod. Med prebivalstvom se je o njih mnogo govorilo, pa tudi njun izid je bil za partizane zelo ugoden, saj ni terjal na partizanski strani človeških žrtev. Sklenemo lahko, da se je brigada s svojo prvo akcijo dostojno predstavila narodu in sovražniku.

Kako so Nemci ukrepali zaradi napada Zidanškove brigade na vlak, nam pove dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko z dne 18. februarja 1944, naslovljen pristojnemu oddelku III D2-Promet. V njem so navedeni štirje primeri partizanskih napadov na državne železnice. Napad z dne 16. januarja 1944 pa je bil glavni povod, da je poveljnik XVIII. vojnega okrožja izdal odredbo o potovanju vojaških oseb. Z njo ukazuje oficirjem, vojakom, uniformiranim uradnikom in manjšim vojaškim transportom do 30 moških, da se morajo posluževati za prevoz le vojaških vlakov. Odredba dopušča samo v izjemnih primerih uporabo osebnih vlakov in to izključno podnevi. Nočne vožnje, pa pravi odredba, da je treba ukiniti, če je to potrebno. Vojaškim patruljam je bilo ukazano strogo paziti, da se bo ta odredba izvajala.³

Za brigado, ki je obstajala komaj nekaj dni, je zanimivo poročilo zastopnika komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko sturmbanführerja Umpfenbacha. Dne 17. januarja je v Mariboru na štabnih razgovorih nemških oblastnikov na Spodnjem Štajerskem poročal o ustanovitvi brigade in o partizanstvu na Pohorju. O številčnem stanju brigade je navajal dvojne podatke. Prvi so govorili, da šteje brigada 400–600 moških, medtem ko so poizvedbe pokazale, da gre za 200–250 moških. V poročilu se še omenja, da je prišlo v pohorski odred

do težkega spora, pri čemer je bilo ustreljenih devet slovenskih nacionalistov, da so s Pohorja poslali skupino partizanov na Hrvatsko in da je bilo poslanih tudi na teren več partizanov. Umpfenbach je sodil, da postaja partizansko gibanje na Pohorju vedno bolj komunistično in da je zato zbežalo iz pohorskega odreda 6—8 mož, ki so se prostovoljno prijavili policiji.⁴

Umpfenbachovi podatki niso bili povsem točni. Ustrelitev osmih partizanov (ne devetih) se nanaša na dogodek, ki je bil 4. januarja 1944 pri Urbancu na Pohorju. Tudi iz tega dokumenta se vidi, da so bili Nemci zelo na tekočem z dogajanjem na Pohorju. Vedeli so, da so v pohorski enoti notranje težave. Pri tem je šlo za pretiravanja pri razkrinkavanju gestapovskih agentov oziroma plavogardistov, ki naj bi bili zelo aktivni.

Ofenzivne akcije proti mladi brigadi

Ugotovili smo že, da so Nemci ustanovitev brigade na Pohorju naglo registrirali. Nekaj njihovih in tudi partizanskih dokumentov ter izjav bivših partizanov nam pove, kako hitro so se odločili za akcije proti njej. V povelju višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju z dne 24. februarja 1944 za enotno vpisovanje vojnih akcij od 9. septembra 1943 do 17. februarja 1944 najdemo zelo kratek, vendar pomemben podatek. Komandantovo posebno povelje se glasi: »Za vpis v policijske službene izkaze sem določil naslednje bojne akcije...« Med številnimi boji in akcijami proti partizanom zasledimo naslednje: »17. I. do 13. II. 1944 bojna akcija na Pohorju«. Mnogi borci in voditelji Zidanškove brigade zatrjujejo v svojih spominih, da se po napadu na vlak pri Janževem vrhu, ki je bil od 16. na 17. januar 1944, mesec dni niso ustavili. Nemci so jim bili vselej za petami. Z močnimi enotami so brigado vsak dan hajkali zdaj z ene, zdaj z druge strani Pohorja, vendar je brigada uspešno kljubovala vsem njihovim številnim napadom. Nenehni premiki po zasneženem Pohorju, boji z Nemci in brigadne protiakcije, so terjale od borcev in starešin velike napore. Sovražnikove enote so se v tem času bojevale proti brigadi pod neprimerno ugodnejšimi pogoji, toda prav na osnovi podatka, da so se jim štejele akcije na Pohorju od 17. januarja do 13. februarja 1944 za vpis v službene izkaze, lahko sklepamo, da je šlo za pomembnejše spopade.⁵

Nemško zimsko ofenzivo lahko zasledimo tudi iz poročila štaba IV. operativne cone z dne 23. februarja 1944, ko piše glavnemu štabu NOV in POS o akcijah Zidanškove brigade od 6. januarja do 9. februarja 1944. V njem so navedene vse borbe z Nemci, vendar pa štab cone ni posebej omenil, da je bila brigada v opisanem času pod udarci sovražnikovih ofenzivnih akcij. To se je gotovo zgodilo zaradi takratnih slabih zvez med cono in brigado in pomanjkljivih obveščevalnih podatkov. Iz izkušenj vemo, da so enote najmanj poročale prav v obdobjih sovražnih ofenziv, saj so bile največkrat v tako težkih razmerah, da niso utegnile poročati na široko. Bili pa so tudi primeri, ko je sovražnik prestregel kurirje s poročili. O januarskih operacijah proti Zidanškovi brigadi pa nam govorita dokumenta II. bataljona 14. SS policijskega polka z dne 18. in 19. januarja 1944. Prvi ima naslov: »Ukaz za osvoboditev področja Ribnica—Sv. Lovrenc«, drugi pa »Ukaz za pomiritev pohorskega področja«.

V ukazu za osvoboditev področja Ribnica—Sv. Lovrenc z dne 18. januarja 1944 so Nemci uvodoma pisali, da se je od 17. do 18. januarja 1944 zadrževalo pri kmetu Kačiču vhodno od Ribnice na Pohorju 50 do 60 partizanov, med katerimi je bil tudi en ranjenec. Večji del partizanov, so pisali, da se je tu preoblekel v vermanske uniforme, ki so jih prinesli s seboj. V točki 2 je dalje zapisano: »S silami, ki so po ukazu od 17. januarja 1944 na razpolago, bo 19. januarja 1944 pomirjeno področje vzhodno od Ribnice...« Območje, ki so ga hoteli očistiti, je segalo od Ribnice

*Franc Komel-Franta, prvi politični
komisar Zidanškove brigade*

do Lovrenca na Pohorju in je mejilo na jugu na Josipdol, Urbanca, Kačiča in kmeta Knedca. Severna mejna črta pa je šla po kotah 564, 693 in 439. Za obkolitev so razporedili naslednje enote: na zahodu borbeno skupino Wolf, na jugu borbeno skupino Kolbacher, ki so ji dodali še en akcijski vod orožništva iz Marenberga in en vod II/SS-Pol. 14. Na vzhodu en vod orožništva iz Konjic in na severu borbeno skupino Eggert. Obkolitvena območja so morala biti zasedena 18. januarja 1944 v večernih urah in konec obkolitvenih priprav so predvidevali istega dne ob 22. uri. Pregled obkolitvenih območij so določili za 19. I. 1944 z začetkom ob 8. uri. Vse kmetije so imeli v načrtu najnatančneje preiskati, vse osebe pa podvreči natančni kontroli.

Osma četa II. bataljona 14. SS policijskega polka je bila 18. 1. 1944 ob 18. uri določena za zavarovanje Ribnice, 19. 1. 1944 ob 8. uri pa je bila njena dolžnost poslati izvidnico proti posestvom Paulič, Jakob in Lipšnik. Ribnica je bila določena za zbirno postajo ujetnikov in ranjencev, geslo za akcijo pa se je glasilo: »Ribnica — Lovrenc«. Vodstvo akcije je bilo na ribniški orožniški postaji. Ukaz je podpisal kapetan zaščitne policije in namestnik bataljonskega vodje Sauer. Ker se je brigada pravočasno umaknila z območja, ki so ga Nemci obkolili, so njihove dobro pripravljene enote udarile 19. januarja 1944 v prazno. Toda to jih ni odvrnilo od nadaljevanja akcije proti brigadi. Preberimo skrajšani ukaz enotam za pomiritev pohorskega območja z dne 19. 1. 1944, ki se glasi:

- »1. Po prejemu sporočila orožniških postaj so se skupine banditov v moči do 30 mož zadrževale 18. in 19. 1. 1944 na območju Zreč. Neka druga banditska grupa, neznane moči, je bila 19. 1. 1944 na območju Mislinje. Iz tega dejstva lahko sklepamo, da so se bande, ki so operirale na severnem pobočju Pohorja, predstavile na južno pobočje.
2. Pomirjevalna akcija se mora razširiti na južno pobočje pohorskega pogorja, ne da bi pri tem umaknili s severnega pobočja vse sile. Razpoložljive sile bodo 20. 1. 1944 razporejene, kakor sledi:
 - a) orožniška akcijska voda Konjice in Maribor dosežeta 20. 1. 1944 do 10.00 ure Zreče. Udarita severno in zapreta območje v okolici Skomarja proti jugu.

- b) borbena skupina Eggert, ki krene v zgodnjih jutranjih urah, prečka istega dne Pohorje, da bi s severa vdrla na območje Zreč.
 - c) borbena skupina Kolbacher se prepelje z železnico proti Mislinji in operira na območju Razborce.
 - d) sile II. bataljona 14. SS policijskega polka, ki so jim podrejeni orožniški vodi iz Marenberga in Slovenjega Gradca, ostanejo na območju Sv. Lovrenc—Ribnica—Sv. Anton in Sv. Primož, da bi preprečili povratak band in da bi preostale banditske enote takoj uničili.
3. borbena skupina Wolf se 22. 1. 1944 loči iz akcijskih enot ter odide s tovornimi avtomobili na odrejeno zavarovalno območje Gornje Savinjske doline.
 4. borbena skupina Kolbacher uredi pri orožniški postaji Mislinja obveščevalno točko. Prav tako morajo tudi orožniški vodi Konjice in Maribor ter borbena skupina Eggert urediti obveščevalno točko v Zrečah, kjer jim bodo dani nadaljnji ukazi.
 5. Položaj ostane pri orožniški postaji Ribnica, telefon Ribnica št. 2.«

Napad na 2. bataljon

S severnih pobočij Pohorja se je brigada premestila na južna in jugozahodna. Prvi in tretji bataljon sta s štabom brigade operirala nad Zrečami, drugi bataljon, s katerim je bil politični komisar brigade, pa se je ustavil v Veliki Mislinji pri kmetijah Smagej in Repnik. Kot je znano iz nemškega ukaza za pomiritev pohorskega območja z dne 19. 1. 1944, je sovražnik vedel, da je nad Mislinjo partizanska enota, mišljen je bil drugi bataljon. Nanj je poslal borbeno skupino Kolbacher. Moč te nemške enote ni znana. Sovražnikovi vojaki so se ponoči 20. 1. 1944 neopazno približali obema kmetijama. Partizani so se pripravljali za odhod na akcijo v dolino in večina od njih je bila takrat pri večerji. Zavarovanje drugega bataljona je ob trenutku, ko so prišli Nemci, popolnoma odpovedalo. Nemci so se prikradli do zgradb in odprli ogenj iz vseh orožij. Nastala je zmešnjava, iz katere se je reševal vsak po svoje. Od Smageja se je po kolovozu proti dolini prebijala manjša skupina s političnim komisarjem bataljona Janezom Artačem-Janom. Skupina ni ubrala primerne smeri, kajti ta umik se je za večino končal tragično. Nemci so smrtno zadeli Artača in prav tako tudi Alfonza Ikovca-Emila, delavca iz Solčave. Poleg njiju je padel še en borec, ranjena pa sta bila dva partizana, eden od njiju je bil Tone Okrogar-Nestl. Padlega Artača, predvojnega komunista, prvoborca in bivšega pripadnika legendarnega pohorskega bataljona, je pozneje zamenjal Albin Ratajc-Bine. Neposredno po nemškem napadu je bil bataljon razbit na več skupin. V eni od njih sta se znašla komandir čete Jože Hren-Aki in Viktor Valher-Zmago. Skupina je štela kakih 12 partizanov — Savinčjanov in Korošcev. Nenadni nemški napad je večino borcev iz te skupine tako pretresel, da so se Savinčjani in Korošci odločili na lastno pest za odhod v svoje kraje in so se tam vključili v partizanske enote. Tudi Toneta Okrogarja-Nestla je na Koroško spremljala v partizansko bolnišnico bolničarka — Rusinja Sonja. S Koroškega sta se pozneje oba vrnila v brigado. Tako sta od skupine ostala le Aki in Zmago. Na kmetiji pri Srčku sta zvedela, da je bataljon v Šmiklavžu pod Graško goro. Po nekaj dneh tavanja sta se mu pridružila kot še nekatere druge izgubljene skupine in posamezniki. V Šmiklavžu sta našla komandanta bataljona Ivana Rojca-Bogdana in političnega komisarja brigade Franto Komela. Po nemškem napadu pri kmetijah Smagej in Repnik se je govorilo, da je stražarsko mesto zapustil izdajalec, ki je šel partizane ovadit Nemcem. Po tem, kar je znano, je bolj možno, da so Nemci stražarja presenetili in da ni utegnil streljati, morda pa je celo padel. Dejstvo je, da je bil bataljon slabo zavarovan, medtem ko so bili Nemci s svojimi enotami in ovaduhi brigadi tako rekoč za petami že od 17. januarja 1944.

Zidanškova brigada koraka skozi Bočno

Drugi bataljon je prišel na Mislinjsko Pohorje z namenom, da bo deloval v Mislinjski dolini. Pri Smageju in Repniku je bilo za odhod v akcijo določenih 20 partizanov, kar pa je preprečil nemški napad. Drugi bataljon pa se je kljub presenečenju kolikor toliko uspešno umaknil iz obkolitve, ki mu jo je pripravila borbeni skupina Kolbacher. Od Šmiklavža je šel 2. bataljon na oskrbovalno akcijo v Selo pri Šaleku. Tam so nameravali izprazniti trgovino zagrizenemu nacistu, bili pa so presenečeni, ko jih je ta pričakal v prvem nadstropju z brzostrelko. Mitraljezec Bruno Koprivnikar (iz okolice Litije, padel je pozneje na Pohorju) mu je prerešetal vso hišo, vendar se je trgovec še naprej upiral. Za temeljitejši napad je tedaj partizanom zmanjkalo časa in ker so bili blizu močne sovražnikove postojanke, so se raje umaknili.⁶

Uspešni partizanski juriši pri Stranica

V času, ko so oddelki nemških borbenih skupin česali Pohorje in iskali brigado, je štab brigade sklenil Nemce presenetiti v njihovem zaledju. V vasi Skomarje so 20. januarja 1944 razvrstili prvi bataljon in pozvali prostovoljce za posebno akcijo. Prvi je stopil pred zbor Franc Žigart-Vitez, ki so ga prejšnji večer razrešili dolžnosti komandirja prve čete prvega bataljona. Vodja varnostne obveščevalne službe Bogdan Hrovat-Miha je Viteza sumničil. Na zaslišanju mu je očital, da je plavogardist, s čimer je starega borca močno užalil. Vitez se mu je odločno postavil po robu in v štabu brigade so njun spor zgladili na ta način, da so Vitezu pustili puško in tudi njegovih komandirskih znakov se nihče ni upal dotakniti. Za Vitezom je stopilo pred zbor še več prostovoljcev, med katerimi so bili komandir Ivan Zore-Džoni, politični delegat druge čete prvega bataljona Franc Žličar-Branko, Milica Sotler-Mihelič in drugi. Za predvideno akcijo je sedaj bilo na voljo že 20 partizanov. Antona Plešnika-Murata je štab brigade določil za poveljnika akcije,

Franca Žigarta-Viteza, ki je delno poznal teren proti Frankolovem, pa za vodiča. 21 partizanov je gazilo sneg proti glavni cesti Konjice—Celje. Ponoči okoli 22. ure so se ustavili v vasi Stranice blizu Frankolovega. Pri Albinu Pristovšku so dobili prašiča in ga nato spekli pri sosedu Ivanu Seljaku. Tu so se partizani potem zadržali še ves naslednji dan. Po ogledu skoraj neznanega terena so okoli 18. ure postavili zasede z obeh strani glavne ceste malo pod vrhom klanca v bližini sedanje gostilne. Zasede niso dolgo čakale, ko je iz Celja pripeljal osebni avtomobil. Mitraljezec Vlado iz Laškega je sprožil, za njim pa še nekateri. Ker so partizanske krogle ranile uslužbenca gozdne uprave Maribor Najedlega in Šopla, se je avtomobil hitro ustavil. Borci so ju odnesli v gospodarsko poslopje Matije Brečka, poleg sedanje gostilne, kjer jima je nudil prvo pomoč brigadni zdravnik Tone Hudopisk-Zvone. Ko se je skupina borcev vrnila k cesti, se je po klanecu od Konjic že bližal drugi avtomobil. Ob sodelovanju soborcev je zopet sprožil mitraljezec Vlado. Nekaj partizanov je po nemško zavpilo: »Roke kvišku!« Nemci so naglo odgovorili: »Smo jih že dvignili!« Njihov vojaški terenski avtomobil se je v hipu ustavil. S škarpe se je pognal Franc Žigart-Vitez, na čelu jurišnikov pa so bili še Anton Plešnik-Murat, Ivan Zore-Džoni in drugi. Obstopili so avtomobil, iz katerega je pohlevno prilezlo kakih 8 sovražnikovih vojakov in starešin. Tudi te so partizani odpeljali v Brečkovno gospodarsko poslopje in jih tu zastražili. V majhnem presledku za drugim je pripeljal tretji avtomobil. Tudi ta je bil vojaški. Niže postavljena partizanska zaseda ga je napadla in šlo je gladko kot v prvih dveh primerih. Zopet so v Brečkovno gospodarsko poslopje odpeljali okrog 10 Nemcev. Partizani so po umiku s ceste streljali v avtomobile in jih na ta način onesposobili. Ujetniki, ki niso bili ranjeni, so se morali pri Brečku sleči in svoje lepe uniforme ter čevlje zamenjati s ponošenimi partizanskimi. Ujeti Nemci so partizanom pripovedovali, da so imeli v Slovenski Bistrici strelske vaje in da se bo za njimi kmalu pripeljalo še prek 60 avtomobilov. Muratova skupina se je zato odločila za hiter umik. Partizani so v tej akciji zaplenili dragocen plen: 4 naj sodobnejše mitraljeze MG 42, brzostrelko MP, 3 puške, tromblonsko puško s 24 trombloni, tromblonsko pištolo s 15 raketami in 12 naboji, pištolo MG, 4 velike daljnogleda, 10 uniform z obutvijo ter mnogo streliva in druge opreme. Sovražnik je imel 10 ranjencev, od katerih je civilist Najedli umrl naslednjega dne. Med ranjenci je bil tudi nadporočnik, poveljnik nemške enote. Ker je bil plen zelo težak, so ga natovorili tudi nekaterim ujetnikom, tistim Nemcem, ki pa so ostali, so zabičali, da se pred dnevom ne smejo oddaljiti iz Bračkovega poslopja. Težko natovorjeni partizani in Nemci so hiteli naprej v smeri Vitanja. Po nekaj kilometrih so se obrnili proti Skomarju. Ko so bili na varnem, so svoje nosače odslovili. Pod Skomarjem jim je priskočil na pomoč Milan Ivanuša-Vencelj s skupino obveščevalcev in kurirjev. Brigado so našli na Božjem in težko je opisati zadovoljstvo, s kakršnim je bila skupina sprejeta v štabu brigade. Uspeh je bil toliko vrednejši, ker je bila akcija izvršena brez človeških žrtev. Borci iz drugih enot so predvsem ogledovali »šarce«, jih otipavali in se zanimali za delovanje njihovega mehanizma. Velikega zaupanja je bil prvi deležen Franc Fišer-Vasilij, ki je najprej dobil enega od štirih mitraljezov MG 42. Tudi Anton Plešnik-Murat ter Ivan Zore-Džoni sta bila vesela priznanja. Murat je lahko zadržal zaplenjeno brzostrelko, Džoni pa pištolo walter k 7.65 mm.

Na partizanski napad pri Stranicah so Nemci naglo reagirali. Sem je s svojimi pajdaši prihrumel zloglasni zvezni vodja Steindl, ki se ga vaščani še danes z grozo spominjajo. S seboj so vodili udeleženca napada na avtomobile, ki so ga Nemci ujeli ali pa je bil partizanski dezertar. Govorili so, da je doma iz Slovenjega Gradca ali iz Zreč. Steindl je najprej grobo fizično obračunal z Albinom Pristovškom, ker je vedel, da so se partizani oglasili najprej pri njem, da jim je dal prašiča in da vzdržuje zveze z nečakom Ivanom Vauhnerjem-Zdravkom, partizanskim terencem. Od Pristovška je šel Steindl k Seljaku, ga odvedel na dvorišče, mu nastavil brzo-

strelko na prsi in ga strahoval, da bo ustreljen, ker je gostil partizane. Matijo Brečka je rešila partizanova izjava, da jih resnično ni pustil v hišo, četudi so tolkli po vratih. Steindlova kazenska skupina se je ustavila še pri Brečkovem sosedu Alojzu Jerovšku. V njegovo hišo so se ranjeni Nemci zatekli po partizanskem umiku. Jerovšek se je Steindlovih nasilnežev rešil z izgovorom, da je pomagal nemškim ranjencem. Steindlovo sovraštvo do naših ljudi je najbolj občutil Albin Pristovšek. Potem ko ga je na njegovem domu Steindl osebno oklofotal in pretepel, so mu njegovi pomagači zavezali okrog vratu debelo vrv. Na vrvi so ga potem vodili skozi vas in odpeljali v Maribor. Tudi ta primer nam dokazuje, kako so nacisti hoteli ponižati slovenskega človeka in ga prisiliti k večni pokorščini. Pristovška so nato še preteпали v mariborskih zaporih. Fizično, zlasti pa duševno uničnega so ga nato poslali na delo v Avstrijo. Od tam se je vrnil kot 100% invalid, bolehen in brez spomina.⁷

Boji na južnem in zahodnem Pohorju

Muratovi borci so bili utrujeni in lačni, vendar večerje, ki so si je tako želeli, četudi so jim jo že pripravljali, niso dobili. Nemci so šli iz Oplotnice proti brigadi. Pri Lukanji so naleteli na brigadno zasedo in spopad je bil dokaj oster. V akciji je bil že eden od zaplenjenih mitraljezov MG 42. Z njim je mojstrsko ravnal mitraljezec Jernej Jeromel-Danko, ki je to orožje dodobra spoznal v nemški vojski. Nemcev je bilo pri Lukanji preveč in partizani so se morali umakniti. Brigada se je pripravljala na večerjo, toda kuharji so morali kotle obrniti. Kolone so se razteg-nile in premik je bil v smeri Sv. Kunigunde. Brigada se v vasi ni dolgo zadrževala. Njen cilj je bil priti do Ostruha na Padeški vrh.

V borbi pri Lukanji so imeli policisti 22. januarja 1944 3 mrtve in 6 ranjenih, brigada pa je izgubila enega mitraljezca.⁸ Od Ostruha je podnevi 23. januarja 1944 brigada krenila proti Resniku. Na čelu kolone je bil z borci komandant brigade Boris Čizmek-Bor. Nepričakovano so tedaj trčili na sovražnikovo enoto. Prvi je po Nemcih spustil rafal iz brzostrelke komandant Bor, mitraljezec Danko in Franc Žigart-Vitez pa sta povedla juriš s peščico borcev na bližnji hrib in ga osvojila. S teh položajev, ki so bili ugodni, so Vitez, Danko in njuni soborci tolkli po sovraž-nikovih vrstah. Spopad se je čedalje bolj razraščal. Partizani so imeli že nekaj ranjencev, med katerimi je bil tudi Anton Plešnik-Murat, zadelo ga je v nogo. V tem spopadu je bilo Nemcev precej več kot partizanov in po boju, ki je že precej časa trajal, so v štabu brigade ugotovili, da jih Nemci obkoljujejo. Zato se je štab brigade odločil za taktični poseg. Pod Roglo je poslal prvi bataljon, ki je Nemce napadel z boka, in stanje na bojišču se je po nekaj urah začelo obračati v prid brigadi. Borci se spominjajo silnih naporov. Gazili so po več kot meter globokem snegu in se pod zelo težkimi pogoji bojevali proti sovražniku, ki je na-padal z vseh strani. Namestnik komandanta prvega bataljona Ivan Meglič-Silvo pravi, da se je včasih pogrezal v sneg do pasu, mraz je bil tako hud, da so mu popokali skoraj novi škornji. Ko je bilo treba brigado umakniti po najprimernejši poti, je komandant brigade poklical iznajdljivega Viteza in mu ukazal, da mora po bližnjicah prepeljati brigado čez greben na lovensko stran. V štabu brigade sedaj ni bilo nobenih dvomov v Vitezovo zanesljivost in vdanost. Minilo je nekaj dni od spora z Mihom in Vitez je nič kolikokrat z juriši na Nemce dokazal, da je vreden spoštovanja in popolnega zaupanja. Samozavestno je stopal pred utrujeno, toda borbeno brigadno kolono. Njegovi koraki so bili zanesljivi in zavest, da se je moško uprl krivičnim obtožbam, ga je sedaj še bolj krepila. Brigado je vodil mimo Peska čez Lasino proti Bezjaku. Komandantu brigade je svetoval, naj bi postavili zasedo v bližini Bezjaka. Ni minilo dolgo, ko se je ta ukrep pokazal kot zelo ume-sten. Fantje se še prav razporedili niso, ko so nanje naleteli Nemci. Zaseda jih

je zadržala, medtem pa se je brigadna glavnina napotila k Bezjakovi hiši. Ko so bili nekateri borci že pri vratih, so v hiši opazili Nemce, kako se grejejo, toda Nemcev je bilo tudi v bližini hiše precej. Brigada se je umaknila v jarek ter se nato povzpela na sosednji hrib. Ustavili so se pri Kasjaku nad Lovrencem. Bila je že noč in komaj sedaj so se lahko malo okrepčali in odpočili. Ta dan je bil za prvi in tretji bataljon kot za štab brigade zelo težaven. Boji na odprtem terenu s številčno močnimi policijskimi enotami so trajali blizu pet ur. Brigada je imela nekaj laže ranjenih, za Nemce pa pravi partizansko poročilo, da so imeli 28 mrtvih in neugotovljeno število ranjenih.

Brigada se je 24. januarja 1944 premaknila na ribniško območje. Ta premik se je obrestoval s tem, da je Nemci tega dne niso napadli. Koliko dni so borbene skupine 14. SS policijskega polka, okrepljene še z lokalnimi vojaškimi, policijskimi in vermanskaftskimi enotami zasledovale ter napadale brigado, iz obstoječih dokumentov ni razvidno. Verjetno vse do preplaha v okupatorjevem taboru zaradi prihoda XIV. divizije.

25. januarja se je Zidanškova brigada spopadla z nemškim policijskim oddelkom. Manjša brigadna enota pa je 26. januarja v bližini Konjic požagala 60 telefonskih drogov. 28. januarja je zopet prišlo do spopada z nemško zasedo. Tega dne so partizani ustrelili tudi brata, ki sta vohljala po južnem Pohorju za njimi in jih ovajala Nemcem. 31. januarja je bila brigada s prvim in tretjim bataljonom v gozdu na območju Skomarja. Od tod so že nekaj dni njene enote hodile v dolino in vznemirjale Nemce z manjšimi akcijami. Okoli polnoči se je večja skupina partizanov vrnila v taborišče in prinesla precej živeža. Največ so imeli masti. Okoli tretje ure zjutraj so Nemci napadli taborišče, ki so ga verjetno odkrili že prejšnjega dne. Taborišče so obkoljevali, vendar jim ni šlo vse po načrtu. Partizanski mitraljezci Milan Jakšič-Mihajlo, Anton Sauc-Mitja in Pitja so bili pravočasno na položajih in so jih presenetili z dolgimi rafali. Tudi drugi borci so se kmalu razšli, vendar je bilo treba taborišče takoj zapustiti. Ob tem nemškem napadu je borec Jaka, ki mu je takrat bilo že čez 50 let, doživel nekaj prav posebnega. Ker je bil gluhi, ni mogel slišati streljanja. Po naglem in nepredvidenem umiku soborcev je še kar naprej spal na svojem »kuharskem delovnem mestu« med lonci, kotli in hrano. Tovariši so v nočni zmešnjavi pozabili nanj, toda potem ko so bili na varnem, so ugotovili, da manjka njihov priljubljeni kuhar. Minilo je nekaj dni in z njimi tudi upanje, da se bo Jaka še vrnil. Vse je kazalo, da so ga Nemci ubili, pa se je k sreči le izkazalo drugače. Lepega dne je po napornem in tveganem iskanju kuhar Jaka našel svoj bataljon. Oborožen z dvema puškama in oprtan z lonci masti je končno sklenil svoje večdnevno tavanje. Ko si je ob snidenju s tovariši malo oddahnil, je začel pripovedovati, kako je bilo, ko ga je beli dan zatekel v taborišču. Ko se je kratek čas razgledoval tako osamljen, je nedaleč od sebe opazil Nemce, toda tudi oni so opazili njega. Začel se je obnašati kot da jih ne vidi. Pobiral je lonce z mastjo, se prestopal okoli ugaslega ognjišča, si obesil na ramo najprej svojo lovsko puško, nato pa še eno, ki jo je izgubil nekdo od soborcev. Nemci so ga opazovali in menili, da jim bo prišel sam v roke, toda stari Jaka jih je imenitno preliščil. Ko mu je zamisel o pobegu dozorela, se je pogнал v goščavo v tisto smer, za katero je slutil, da ni zasedena. Ker je bil gluhi, ni vedel tovarišem povedati, če so Nemci streljali za njim ali ne, vedel je le to, da je odnesel zdravo kožo. Ob koncu je svoje soborce ozmerjal, ker so ga kar tako pustili Nemcem, potem pa se je lotil kuhanja in bilo je zopet vse po starem. Po partizanskih poročilih so imeli Nemci ob nenadnem napadu na partizansko taborišče 4 mrtve.

Na južnih pobočjih Pohorja se je brigada zadrževala še kak teden in 1. februarja so partizani tu obsodili na smrt 2 gozdna delavca, ki sta stanovala na partizanskih kmetijah na Planini. Očitati so jima, da sta izdala gospodarja, ki sta sodelovala s partizani. Nemci so oba kmeta aretirali in ju odpeljali v koncentracijsko tabo-

*Boris Čižmek-Bor,
prvi komandant Zidanškove brigade*

rišče.¹² Istega dne so se brigadne enote spopadle nad Oplotnico z oddelki nemške policije. Sovražnik je imel enega mrtvega in enega ranjenega. Naslednjega dne je brigadna zaseda ubila 6 Nemcev. 3. in 4. februarja je brigada nad Vitanjem obsodila na smrt še 3 izdajalce, ki so vohunili za njo. 9. februarja so Nemci napadli vod Zidanškove brigade, ta pa se jim je po spopadu umaknil brez žrtev.

Akcije Zidanškove brigade v Dravski dolini

Prvih deset dni v februarju se je Zidanškova brigada zadrževala pretežno na območju Lovrenca in Ribnice na Pohorju, njen 2. bataljon pa je še vedno operiral na jugozahodnem Pohorju in po Mislinjski dolini. Brigada je po nenehnih nemških hajkah pridobila nekaj časa za vojaško in politično delo, s čimer je utrjevala brigadne enote. Posamezne čete je pošiljala v ekonomske in druge manjše akcije. Tako je 9. februarja 1944 enota 1. bataljona izpraznila podružnico Jegrove trgovine v Puščavi pod Lovrencem. Lastnika Jegra tedaj že ni bilo več, ker so ga partizani pred tem obsodili na smrt zaradi aktivnega sodelovanja z okupatorjem. Ob istem pohodu so partizani odnesli iz gostilne Črešnik v Puščavi precej jestvin in zimske čevlje. Tudi sem so šli zato, ker so vedeli, da gostilničar sodeluje z okupatorjem.⁹

Kmalu po tej akciji se je Zidanškova brigada odpravila na slovenjegraško Pohorje. Na partizanski kmetiji Golob so takrat poklicali v štab brigade namestnika komandanta 1. bataljona Ivana Mediča-Silva, komandirja 2. čete 1. bataljona Ivana Zoreta-Džonija, političnega komisarja te čete Alojza Vindiša-Dundo in terenska politična delavca Toneta Nadarja-Jaska ter Iva Skerlovnika. Oba sta takrat bila še vezana z brigado, sočasno pa sta organizirala politično delo na terenu. Zbranim tovarišem so v štabu naročili, da morajo z 2. četo v Dravsko dolino. Odhod te čete na severno operacijsko območje bi se ujemal s poveljem IV. operativne cone z dne 11. februarja, ki ukazuje večjo aktivnost vseh njenih enot. Če je štab brigade takrat namenil več konkretnih nalog, predvsem pa ji je ukazal, da mora v Dravski dolini in na ribniškem območju napadati sovražnikove patrulje, manjše vojaške

oddelke in razdirati železniško progo. S takšnimi akcijami bi četa vznemirjala sovražnika in ga vezala nase. 2. četa 1. bataljona je odšla na odrejen teren in je najprej pripravljala likvidacijo nemškega vojaškega kurirja, ki je vsak dan prevažal z motorjem pošto iz Podvelke v Ribnico. Ker je nepričakovano zapadel sneg, je akcija na kurirja odpadla. Nemci so pošto pošiljali odslej po drugi poti. Četa se je nato odločila, da bo porušila železniško progo in iztirila vlak. Ker pa niso imeli minerca in ne razstreliva, so s posebnim ključem odvili tračnice in na ta način pripravili progo za iztirjenje vlaka. Vlak je pripeljal na razdrto progo in iztiril. Po tej akciji se je četa v snežnem metežu umaknila v vas Sv. Anton (sedaj Planina) h kmetu Mihaelu Kanofu. Sem so prispeli v noči med 14. in 15. februarjem 1944. Kanof, po domače Čauk, jih je gostoljubno sprejel in jih pogostil z ovco. Nemški orožniki in policisti so bili hitro obveščeni, da so partizani iztirili vlak, ter šli v hajko za četo. Pri iskanju čete pa jim je tedaj pomagal orožnik, domačin iz Šentvida pri Vuhredu Franc Jakob. Pred vojno je bil lovec. Poznal je vsako stezo in kmetijo na ribniškem območju, zato je sovražnika pripeljal po bližnjicah v neposredno bližino, kjer je počivala četa. Nemci so napadli partizane z brega nad kmetijo, ko pa so se začeli partizani upirati, jih je druga sovražnikova skupina napadla še s spodnje strani. Nemcem se je posrečilo razbiti četo, toda komandir čete jo je s pomočjo Ivana Skerlovnika zbral ter jo umaknil iz nič kaj ugodnega položaja. Skerlovnik je nato vodil partizansko kolono mimo Vidmanove žage do ribniškega Kopnika in nato prek Berghanza do Tajzla. Četa se je po manjših akcijah okoli 23. februarja 1944 priključila zopet brigadi. Džonijeva četa je v odsotnosti utrpela nekaj izgub. Ob nemškem napadu pri Čauku sta padla Maks Grubelnik iz Hudega kota nad Ribnico in Jože Rotovnik z Graške gore, medtem ko je bil v roko laže ranjen Tone Radar-Jasko. Nemci pa so takrat zajeli Jožeta Jerneja, Bruna Reša in Ivana Bricmana. Ujete partizane so imeli zaprte od 15. na 16. februar na orožniški postaji Marenberg (sedaj Radlje ob Dravi), 16. februarja pa so jih predali gestapu v Maribor.¹⁰ In še na kratko nekaj podatkov o njih in o njihovi nadaljnji tragični usodi: Jože Jernej je bil rojen 16. februarja 1919 v Črni na Koroškem, po poklicu je bil pek, v koroški bataljon je vstopil 3. 10. 1943, v Zidanškovi brigadi pa je bil od ustanovitve. Nemci so ga ustrelili 9. marca 1944 v Zgornji Dobrovi pri Zrečah. Bruno Reš je bil rojen 1. 10. 1922 v Črni na Koroškem. Zaradi okupacije je prenehal s šolanjem in se zaposlil v Dravogradu. Spomladi 1943 je bil mobiliziran v nemško vojsko, iz katere je pobegnil oktobra istega leta in se nato priključil partizanom na Pohorju. Nemci so ga imeli pozneje zaprtega v Berlinu in vojaško sodišče ga je obsodilo februarja 1945 na smrt z obglavljenjem. O Ivanu Bricmanu ni drugih podatkov, kot da so ga skupno z Jernejem in Rešem predali 16. februarja 1944 mari-borskemu gestapu.

O borbi med 2. četo 1. bataljona in Nemci dne 15. februarja 1944 moramo še poudariti, da je pri nemških orožnikih veljala za pridobitev posebnega znaka. Te znake so delili pripadnikom svojih enot, ki so se v ostrih spopadih s partizani izkazali.¹¹

Napad na orožniško postajo v Podgorju

V dneh po 10. februarju 1944 je na Pohorje prišel komandant IV. operativne cone Franc Pogljajen-Kranjc. Štab Zidanškove brigade je seznanil s prihodom XIV. divizije in s poveljem štaba IV. operativne cone, da mora brigada zaradi razbremenitve XIV. divizije v napade na sovražnikove postojanke in komunikacije. Brigada je v skladu z omenjenim poveljem poslala v Dravsko dolino 2. četo 1. bataljona, kmalu za tem pa je prešla Mislinjsko dolino in se ustavila jugozahodno od Slovenjega Gradca v hribih na območju Sv. Duha. Tu je štab brigade zbral podatke in se odločil za napad na sovražnikovo postojanko Podgorje.¹² Ta napad je gotovo

sodil kot izzivanje zaledja Treeckove operativne skupine, ki je tedaj imela nedaleč od Podgorja na Paškem Kozjaku obkoljeno glavnino XIV. divizije. Kakšne so bile priprave za napad na Podgorje? Borec Zidanškove brigade Jože Korošec-Vido, domačin iz Podgorja, je štabu brigade priskrbel podatke, da je v osnovni šoli okoli 10 orožnikov, ki svojo utrdbo vsak večer zapustijo, ko gredo k večerji v bližnjo gostilno k Sečnjakovim. V šoli so v odsotnosti običajno puščali le enega orožnika. Na osnovi teh podatkov so se v štabu domenili, da bo napad 18. februarja 1944 okoli 19. ure. Brigada se je pripravila za odhod, vendar so jo vesti obveščevalcev, ki so se vrnili iz smeri Doliča, zadržale. Obveščevalci so poročali o koncentraciji močnih nemških enot, zlasti na sektorju Dolič in Šentvid. Sedaj v štabu niso vedeli, v katero smer bodo nemške enote krenile, zato so čas napada preložili za več ur. Tako je šla brigada v napad kmalu po polnoči. Napad so zaupali glavnini 3. bataljona, v njem pa je sodelovalo še nekaj prostovoljcev iz 1. bataljona in iz drugih brigadnih enot. Na zavarovanjih proti Slovenjemu Gradcu in Šmiklavžu so bili deli 2. in 1. bataljona. Partizani so se približevali osnovni šoli in takrat je nepričakovano padel strel. Kmalu so ugotovili, da se je Jožefu Mešlu-Delku po nesreči sprožil mitraljez, ko je plezal čez ograjo. To je bilo opozorilo orožnikom, da se zgradbi približujejo partizani. Pripravili so se za obrambo in ko so opazili partizanske skupine, so vsuli po njih točo krogel, prostor okoli šole pa so razsvetlili s svetlobnimi raketami. Prvi partizanski nalet so orožniki odbili, vendar napadalci niso odnehali. Zbirali so bombaše, mitraljezce pa tudi minerci so se med tem pripravili. Komandanti Poglajen, Čizmek in Vinter so orožnike klicali k predaji. Ker pa ni bilo odziva, se je partizanski napad nadaljeval. Bombaši Maks Peklar-Fonzi, Avgust Vižintin, Vinko Plevnik, Milan Kert-Rigo, Franjo Ledinek, Mirko Grahovac-Mile in drugi so zmetali v vrata in okna bombe, toda pravega učinka ni bilo. Vrata niso popustila pa tudi okna ne, ker so bila založena s kamenjem in opeko. Orožniki so se branili v prvem nadstropju, streljali so po partizanih in metali skozi okna bombe. V napad je potem šel od cerkve z novo skupino vodnik Jože Herle, toda tudi on se je moral umakniti k drvarnici. Nato so ukazali namestniku komandanta 3. bataljona Milanu Trtniku, da mora zaminirati vrata in okna. Mine je nastavil pri oknih in pri vratih in po močni eksploziji so stene zaječale. Za Trtnikom je skozi okno zrinil še eno mino Maks Peklar-Fonzi in po eksploziji je bilo že več izgledov za vdor v pritličje. Partizani so v gasilskem domu staknili sodček bencina in nekaj pogumnih borcev ga je pod zaščito mitraljezov vrglo skozi okensko odprtino. Bencin, ki se je razlil, so z bombami vžgali in v pritličju je izbruhnil močan plamen. Orožnike je ogenj zmedel, ni jih pa omehčal, da bi se odločili za vdajo. Zanašali so se, da jim bo prišla pomoč, in na močno obokano sobo v prvem nadstropju, v kateri so se branili. Partizani so vedeli, da jih iz pritlične strani ne bodo mogli prisiliti k vdaji, zato so začeli obstreljevati streho z minometalcem. Na ta način so hoteli zanetiti požar tudi z vrha stavbe. Ta zamisel pa se jim ni posrečila. Medtem ko so partizani oblegali orožnike v Podgorju, so tem hiteli na pomoč Nemci iz sovražne postojanke Slovenj Gradec. Partizanska zaseda 2. bataljona jih je sprejela z ognjem in jurišem. Vermani in Nemci so se po krajšem spopadu, v katerem so imeli 2 mrtva, obrnili in zbežali. Ker se je začelo že daniti, je štab brigade ukazal umik. V štabu so menili, da bodo orožniki zgoreli, saj se je ogenj takrat razširil že po vsej stavbi. Toda njihov »bunker« v prvem nadstropju je bil tako močan, da jih je pred plamenom obvaroval. Pozneje so bili partizani obveščeni, da naj bi orožniki med borbo ustrelili enega od svojih, ki se je hotel vdati in je za vdajo nagovarjal tudi druge.

Brigada je imela štiri ranjence, med katerimi je bil tudi politični komisar 1. čete 3. bataljona Milan Kert-Rigo. Ranjence so v Zgornjem Podgorju prevzele partizanske kmetije Vraber, Močnik in druge ter so za njihovo ozdravitev skrbale kolikor so mogle.

Od Podgorja se je Zidanškova brigada umaknila proti zahodu k Sv. Duhu. Nastanila se je pri kmetijah Žnidar, Smolčnik in Pistotnik.¹³

Akcija na Podgorje je le delno uspela. Prvotna zamisel, napasti orožnike pri večerji v gostilni bi gotovo prinesla več uspeha. Tudi nenamerni strel iz mitraljeza v neposredni bližini utrjene osnovne šole je mnogo prispeval k poznejšim težavam, ki so se izkazale pri napadu. Partizanska prizadevnost, da bi zavzeli postojanko, je bila velika, medtem ko je orožnike vso noč v znatni meri spremljala sreča, saj jih je že močno ogrožal plamen, ki se je širil iz pritličja v prvo nadstropje in če bi se vnelo še podstrešje, bi postojanka gotovo padla. Treečkova operativna skupina, ki je imela tedaj obkoljeno XIV. divizijo na Paškem Kozjaku, pa na to akcijo ni reagirala, četudi je bila od Podgorja oddaljena komaj kakih 10 km. Prizadevanja Zidanškove brigade, da bi z napadom na Podgorje razbremenila XIV. divizijo, niso uspela.

Prvi stiki Zidanškovcev z operativno skupino XIV. divizije

Ko se je Zidanškova brigada zjutraj 19. februarja 1944 umaknila iz Podgorja k Sv. Duhu, je operativna skupina XIV. divizije krenila z Glažutske planine proti zahodu. Po zasneženih Pohorskih pobočjih je čez planino Rute prispela v Mislinjsko grapo. Od tod je šla k Ramšaku in Cavnkarju. Pohod je skupina ponoči nadaljevala in prispela zjutraj 20. februarja 1944 k Brešarju na Razborci. Sledeč glavnini XIV. divizije je v noči od 21. na 22. februar prekoračila Mislinjsko dolino, šla mimo Šmiklavža in prišla na Plešivec. Njene patrulje so se skušale povezati z divizijo, kar jim pa ni uspelo. Na grebenih okoli Plešivca se je operativna skupina zadrževala še 23. februarja, nakar se je 24. februarja umaknila k Sv. Duhu, zahodno od Slovenjega Gradca. Za ta premik se je odločila po presoji, da se ne bo mogla prebiti prek ceste Soštanj—Črna in se tako združiti z divizijo. Cesto so namreč po umiku nekaterih enot XIV. divizije proti Koroški močno zasedli in minirali. Vodstvo operativne skupine je uvidelo, da bo treba v novih pogojih začeti vsaj za krajše obdobje s samostojnimi operacijami in akcijami. Zavedali so se, da bo zato treba dobiti čimprej tudi zveze z Zidanškovo brigado. To jim je po prihodu k Sv. Duhu kmalu uspelo.¹⁴ Za povezavo je poskrbel terenski politični delavec Jože Šurc-Gojko. Na tem terenu se je tedaj z borci XIV. divizije srečal tudi partizan Zidanškove brigade Jože Korošec-Vido. Po napadu na Podgorje se je tu zadrževal, ker je moral kot domačin poskrbeti za varno zdravljenje štirih ranjencev. Kot se Korošec spominja srečanja z borci operativne skupine XIV. divizije, pravi, da je bil pogled na večino od njih pretresljiv. Noge so imeli povite z vrečevino in s cunjami, bili so upadlih obrazov in videti jim je bilo, da so na pohodu in v bojih prestali najhujše težave. Korošec dalje navaja, da je takrat zvezo med brigado in operativno skupino vzpostavil Jože Šurc-Gojko in poudarja, da je Gojko poleg vzpostavitve zveze storil še mnogo več. Mobiliziral je vse terenske delavce in tudi druge sodelavce ter jih vključil v organiziranje pomoči ranjencem, bolnim, sestradanim, ozeblim in izčrpanim borcem operativne skupine. Poudariti je treba, da so Šurc in vsi njegovi sodelavci vložili vse napore pri organiziranju pomoči borcem XIV. divizije. Jože Korošec-Vido je voditeljem operativne skupine XIV. divizije posredoval informacije, ki so jih potrebovali, ter šel po opravljenih obveznostih za brigado.¹⁵ Res čudno pa je bilo naključje, da se na terenu okoli Podgorja ali že poprej na Pohorju nista srečali Zidanškova brigada in operativna skupina XIV. divizije. Zidanškovci so vedeli za pohod XIV. divizije, slišali so njene boje na Paškem Kozjaku, operativna skupina XIV. divizije pa je tudi morala slišati Zidanškovo brigado, ko je v noči od 18. na 19. februar 1944 napadala Podgorje. Zidanškova brigada je nato bila pri Sv. Duhu, kamor je neposredno po njenem odhodu prišla operativna skupina XIV. divizije.

Zidanškova brigada je postala močna, številna in dobro oborožena enota slovenske narodnoosvobodilne vojske

V noči od 25. na 26. februar se je operativna skupina XIV. divizije premaknila prek Mislinjske doline na Golavabuko na Pohorju. Ta premik je bil v smislu približevanja Zidanškovi brigadi, za katero so sedaj vedeli, da je od Sv. Duha krenila proti Pohorju. Iz Golavabuke so začele enote operativne skupine XIV. divizije takoj odhajati na ekonomske akcije, pa tudi mobilizacije so se lotile. Posebej je bil uspešen njihov pohod v noči od 27. na 28. februar v Šmartno pri Slovenjem Gradcu. Tu so iz trgovine odpeljali na prek desetih saneh velike količine živeža in tekstila (35 zabojev sladkorja, prek 400 srajc), pri Dovžah pa so isto noč zažgali vlak in ga pognali proti Dravogradu. Partizanske enote so se po uspehih akcijah vrnile 28. februarja zjutraj v vas Golavabuka.¹⁶

Borci in starešine so se utrujeni, toda zadovoljni porazgubili po toplih pohorskih domovih. Kmalu je posijalo sonce in lep zimski dan je borcem prinesel še več vedrine in dobre volje. Ta dan, 28. februarja 1944, je bil za skupino trinajstih zidanškovcev posebej zanimiv. To je bila skupina Franca Žigarta-Viteza, ki se je okoli 21. februarja ločila od brigade pri Sv. Duhu. Štab brigade jo je poslal na Resnik, da bi nekje na tem terenu pripravila vse potrebno za spuščanje zavezniškega orožja, vojaške opreme in drugega gradiva. V skupini so bili poleg komandirja Franca Žigarta-Viteza Rudi Mihelič-Jernej, Franc Kokol-Jožko, Kreuh »Marjan« iz Slovenjega Gradca, Karel Pačnik, radiotelegrafist Avgust Vižintin, predstavnik zavezniške vojaške misije narednik Vučko Vučković, ki je bil po rodu Črnogorec, in drugi. Skupino je tedaj spremljal politični komisar brigade Franta Komel. Zidanškovi so bili že visoko nad Turiško vasjo, ko so nepričakovano naleteli na neznane partizane. Toda ugibanj je bilo kmalu konec. Kot običajno so se partizani tudi tokrat hitro sporazumeli in seznanili. To je bilo prvo srečanje zidanškovcev z oddelki in enotami operativne skupine XIV. divizije. Z borci operativne skupine XIV. divizije je Vitezova skupina pri Turičniku preživela zanimiv dan. Od svojih bojnih tovarišev, ki so se pod najtežjimi pogoji prebijali skozi neštete zasede, zapore,

obročje in končno prišli na Pohorje, so tega dne veliko izvedeli. Oblečeni in obuti so resda bili slabo pa tudi močno izčrpani so bili številni med njimi, vendar je iz teh borcev vel nov bojni duh. Njihove velike izkušnje, pridobljene v bojih na Dolenskem, Notranjskem in sedaj na Štajerskem, so prinašale na Pohorje in na območje IV. operativne cone poleg velikega bojnega poleta tudi taktiko odprtega ofenzivnega bojevanja. Od partizanskega načina bojevanja bo treba sedaj tudi na Štajerskem preiti k ofenzivnejšemu načinu napadanja in uničevanja sovražnika, to je bilo geslo in veliko poslanstvo, ki ga je prinašala XIV. divizija. Borci operativne skupine XIV. divizije so bili tega dne dobro razporejeni. Pripovedovali so, kako so izpraznili trgovine v Šmartnem, in o drugih akcijah, ki so jih izvedli v zadnjem času. Videti jim je bilo, da so si po hudi ofenzivi že »pribojevali« toliko časa, da so prišli vsaj do malo izdatnejšega in prepotrebnega počitka.

Vitezova skupina je polna vtisov odšla od Turičnika proti Resniku, Franta Komel, politični komisar brigade, pa je ostal z Ivanom Kovačičem-Efenkom in z drugimi voditelji iz operativne skupine XIV. divizije ter se z njimi dogovarjal o nadaljnjem sodelovanju Zidanškove brigade s XIV. divizijo.¹⁷

Zidanškova brigada je v Trbonjah zažgala vlak in šolo

Od Sv. Duha pri Slovenjem Gradcu je Zidanškova brigada krenila 21. februarja 1944 proti Pohorju. Njena kolona se je pomikala skozi Sele, Sv. Jedrt in se ustavila pri Vrhnjaku na pohorski strani. Ob prehodu Mislinje je brigada poskušala požgati most, kar ji pa ni uspelo. Nato se ga je lotila z raznim orodjem in ga končno porušila. Most med Slovenjim Gradcem in Dravogradom je bil dolg 35 m. Brigada je s to akcijo zavrla za krajši čas promet v Mislinjski dolini.¹⁸

Po porušenju mosta je brigada poslala 23. februarja 1944 svojo enoto v Stari trg pri Slovenjem Gradcu. Tu je zažgala objekte in skladišča državnega posestva, v katerih so Nemci imeli žita in druge poljedelske pridelke ter živino.¹⁹

Po tej akciji je prišla Zidanškova brigada zvečer 24. februarja 1944 k Sv. Primožu na Pohorje. Naslednjega dne 25. februarja so v štabu pripravili vse potrebno za napad na vlak pri železniški postaji Trbonje, ki leži kakih 6 km od Dravograda proti Mariboru. V pripravah za napad so potrebovali podatke iz Trbonj, zato so poslali tja na ogled komaj 17-letno Peruševo Ančko iz Sv. Primoža. Pri stricu — očetovem bratu Mihi Perušu je v Trbonjah zvedela vse, kar so ji v štabu brigade naročili. Z ugodnimi podatki za napad na vlak se je vrnila domov. O vsem, kar je zvedela, je takoj poročala štabu brigade in zvečer se je brigada spustila v Dravsko dolino. Kljub odhodu brigade pa je bilo ponoči v Sv. Primožu bolj živahno kot običajno. Partizani so v župnišču zbrali in zaprli kakih dvajset okoliških kmetov in delavcev ter jim zabičali, da se do njihove vrnitve ne smejo oddaljevati. V župnišču pa so partizani to noč pustili tudi tri bolne partizane. To so bili Jože Čebul iz Dobrovske vasi pri Slovenjem Gradcu, Ivan Gradišnik iz Dobrove pri Slovenjem Gradcu in Rusinja Marija Ješenko s Krima. Brigada je prišla neopazno na železniško progo, jo pregledala, zasedla in postavila proti Mariboru kakor tudi proti Dravogradu zavarovanja. Na postajališču Trbonje je presenetila službujočega šefa, ki se je sedaj moral ravnati po ukazih partizanskih starešin. Okrepljeni 1. bataljon se je razporedil ob progi za napad na vlak, ki so ga pričakovali, 2. bataljon je šel v zasedo proti Vuzenici, 3. pa proti Dravogradu. Skupinice borcev, določene za napad na vlak, so ležale na kupih slame prav blizu železniške proge. Partizani so prinesli s seboj slamo zato, da bi jim ob napadu na vlak uspel tudi požig vagonov. Ob 23. uri je iz dravograjske strani pripeljal vlak. Čim se je ustavil, so ga partizani napadli. V zatemnjenih vagonih so naleteli na prestrašene potnike, med katerimi je bilo bolj malo uniformirancev. Te so v hipu razorožili, sleči in sezuti pa so se

morali sami. Zagrizenega nacističnega orožnika so partizani po zaslišanju ustrelili, dva policista in nekaj vojakov pa se je moralo pridružiti civilistom, ki so jih partizani odpeljali na miting v vaško osnovno šolo. Sem so povabili tudi domačine, ki so prihajali bolj počasi, previdno in boječe, saj kaj takega pri takratni nemški moči in oblasti vsaj ob železniških progah in blizu močnejših okupatorjevih postojank niso pričakovali. Miting je izredno uspel; posebej pa je bil učinkovit govor komandanta brigade Borisa Čizmečka-Bora. Zagrizeno nemško učiteljico, članico nacistične stranke Anico Lorber, so partizani napodili iz šole in prav tako njeno kolegico Frančiško Hapfer. Šolo so brez pomisleka po mitingu zažgali, saj se v njej od 1941. leta ni smela spregovoriti slovenska beseda. Nemci so takoj po prihodu 1941. leta odpustili slovenske učitelje in učiteljice, izgnali pa so tudi župnika. Do požiga šole se je tu zvrstilo kar osem učiteljev in učiteljic, ki so prišli iz Avstrije. Vasio Trbonje so nacisti kot druge naše kraje želeli naglo ponemčiti. Borci so zažgali tudi potniški vlak št. 621. Zgorelo je šest vagonov. V lokomotivi so pričakovali eksplozijo kotla, kar pa se ni uresničilo. Požgali so še zasilno postajališče in uničili vse železniške naprave. Ostanke vlaka so Nemci drugi dan odvedli do Vuzenice. Sovražnikovo vojaško pomoč, ki je prihajala od Dravograda, je odbil 3. bataljon, druga nemška enota pa je na goreči vlak kar na slepo streljala z leve strani Drave. V akciji na vlak je brigada zaplenila 2 brzostrelki, 2 puški, pištolo in različno opremo, 15 odev in približno 560.000 RM gotovine. Brigada je imela enega ranjenca.

Zaradi zanimivosti si oglejmo v celoti nenavadni opis te akcije iz nemškega poročila, ki se glasi: »V petek, 25. II. 1944, je bil na postajališču Trbonje spet napaden vlak Dravograd—Maribor. Prizadeti potniki soglasno izjavljajo, da so banditi pri tem napadu imeli docela drugačno obnašanje. Sedaj ni bil v nasprotju s prvim napadom nihče ubit ali trpinčen. Ko so jemali dele oblačil: uniforme, okovane čevlje, tople volnene rokavice in podobno, so banditi poudarjali, da za sedaj nimajo drugih možnosti, da bi te predmete mogli dobiti po normalni poti, da so zato prisiljeni ravnati tako. Čuli smo za posamezne primere, da so se banditi pokazali zelo uslužne do prizadetih. Tako so na poti v šolo v Trbonju, kamor so odpeljali potnike, ženam in starejšim ljudem celo nosili prtljago. Med drugim je morala neka sprevodnica oddati banditom tudi svoj službeni jopič. Ko je drgetala od mraza in ji je neki sopotnik dal svoj plašč, so ji banditi jopič takoj vrnili. Poroča se tudi o raznih popolnoma lojalnih razgovorih z banditi. Pri kontroli dokumentov se je razvil na primer naslednji razgovor: Bandit: Ah, vi ste Mariborčan. Mariborčan: Da, ste tudi vi Mariborčan? Bandit: Da. Škoda, da je pri nas tako malo Mariborčanov. Prav lepo mi pozdravite Mariborčane.' V šoli v Trbonju je imel neki bandit baje (baje Nemec iz Wroclawa) ne preveč spreten politični govor. Za njim je govoril komandant banditov, visok Slovenec, lepe zunanosti. Njegov govor je bil baje izvrsten in zelo učinkovit. Njega so okarakterizirali kot rojenega propagandista. Po »mitingu« so šolo zažgali. Obema učiteljicama so dovolili odnesti vse njune osebne stvari iz goreče stavbe. O takšnem ponašanju banditov se zelo mnogo govori in dela na prebivalstvo močan vtis...«

V času, ko je bila brigada polno zaposlena v Dravski dolini, so proti jutru vdrli v župnišče pri Sv. Primožu vermani in Nemci. Odpeljali so partizana in partizanko, civiliste, zaprte v župnišču, pa so po krajšem pregledu izpustili. Kmalu po njihovem odhodu je vkorakala brigada. Ta noč je bila dokaj čudna. Partizani so bili v akciji v dolini, Nemci pa v Sv. Primožu na Pohorju. Čudno je bilo tudi srečanje obeh kolon v zgodnjih jutranjih urah — pri belem dnevu pod Sv. Primožem. Sovražnikova kolona se je spuščala proti Vuzenici po Požarskem jarku, zahodno od nje pa je šla proti Perušu v Sv. Primož kolona Zidanškove brigade. Koloni sta bili oddaljeni nekaj sto metrov in zakaj ni prišlo do spopada, ni ugotovljeno. Po prihodu partizanov v Sv. Primož je bilo njihovo dobro razpoloženje skaljeno, ko so zvedeli, da so jim Nemci odpeljali tri soborce. Kaj se je zgodilo z Marijo Ješenko

in z Ivanom Gradišnikom, ni ugotovljeno. Znano je samo, da sta bila v marenberških (sedaj Radlje ob Dravi) orožniških zaporih v noči od 26. na 27. februar 1944, nakar so ju enako kot Jožeta Čebula predali gestapu v Maribor. Kaže, da se je Čebul na gestapu bolje znašel, četudi je bil pri Nemcih registriran kot vojaški dezertar. Po zaslišanjih so ga zopet oblekli v uniformo in v kratkem se je znašel kot vojak v Slovenjem Gradcu. Tu je izkoristil prvo priložnost, ki se mu je ponudila za pobeg.

Povzetek: Napad na vlak je popolnoma uspel, uspešen je bil tudi miting v vasici Trbonje, ki so jo nemški nacisti vsa leta okupacije skrbno nadzirali in si zelo prizadevali, da bi jo čimprej ponemčili. Ker požgane šole Nemci niso obnovili, je pouk v nemščini odpadel do konca okupacije.²⁰

Opombe

¹ Partizan Hari, po rodu Nemec, je prišel prostovoljno iz nemške vojske v pohorski odred 1943. leta

² a Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 10, dok. 217

Izjave: Boris Čizmek-Bor, Bogdan Knaflič-Ljubo, Jože Hren-Aki, Alojz Petan, Pavle Sirk-Bregar, Viktor Valher-Zmago, Aleksander Vojinović-Vojin in Mira Zapečnik (sedaj Kresnik); vse v arhivu muzeja narodne osvoboditve Maribor

³ Zbornik NOV, VI/11, dok. 78

Izjave: Franjo Ledinek, Vinko Plevnik, Avgust Vižintin in Franc Zigart-Vitez; vse v AMNOM, ter Franta Komel, ustni vir

⁴ Zbornik NOV, VI/11, dok. 129

⁵ Poročilo zastopnika komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko z dne 17. januarja 1944 na štabnih razgovorih nemških oblastnikov na Spodnjem Štajerskem; v AMNOM

⁶ Zbornik NOV, VI/11, dok. 137

⁷ Nemška vojaška dokumenta z oznako II./SS-Pol. 14 z dne 18. in 19. januarja 1944; v arhivu inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Izjave: Jože Hren-Aki, Bogdan Knaflič-Ljubo, Vinko Plevnik, Pavle Sirk-Bregar, Ivo Skerlovnik in Viktor Valher-Zmago; vse v AMNOM ter ustni vir Mira Zapečnik

⁸ Zbornik NOV, VI/11, dok. 78

Izjave: Ljudmila Bornšek, Matija Brečko, Franc Fišer-Vasilij, Milan Ivanuša-Vencelj, Stefan Korošec, Milica Sotler (Mihelič), Alojz Terovšek, Ivan Zore-Džoni, Franc Zigart-Vitez in Franc Zličar-Branko; vse v AMNOM

⁹ Zbornik NOV, VI/11, dok. 78

Izjavi: Ivan Medič-Silvo in Franc Zigart-Vitez; obe v AMNOM

¹⁰ Zbornik NOV, VI/11, dok. 78

Izjave: Boris Čizmek-Bor, Milan Ivanuša-Vencelj, Ivan Medič-Silvo, Maks Peklar-Fonzi in Franc Zigart-Vitez; vse v AMNOM

¹¹ Izvleček iz obsodbe Franca Jakoba, sodni spis Ko 45/46 — občinsko sodišče Maribor

Izjave: Ivan Medič-Silvo, Ivo Skerlovnik, Alojz Vindiš-Dunda in Ivan Zore-Džoni; vse v AMNOM

¹² Zaporna knjiga orožniške postaje Marenberg za 1944. leto

¹³ Poslovilna pisma žrtev za svobodo, Maribor 1969; Zaporna knjiga orožniške postaje Marenberg za 1944. leto; Arhiv orožniške postaje Marenberg; Zivljenjepisa Jože Jernej in Bruno Reš; vse v AMNOM

¹⁴ Izjava: Aleksander Vojinović-Vojin; v AMNOM

¹⁵ Poročilo štaba IV. operativne cone z dne 12. marca 1944 glavnemu štabu NOV in POS; v AIZDG, fasc. 332/III-3

Izjave: Boris Čizmek-Bor; Mirko Grahovec-Mile, Jože Korošec-Vido, Franjo Ledinek, Maks Peklar-Fonzi, Vinko Plevnik, dr. Bogdan Premrov, Milan Trtnik, Viktor Valher-Zmago in Avgust Vižintin; vse v AMNOM

¹⁶ Lado Ambrožič-Novljan: Pohod štirinajste, Nova Gorica 1967, str. 201, 223—225, 235—236

¹⁷ Izjave: Jože Korošec-Vido, Jože Sauc-Mirko, Ferdo Stibler-Ivan in Jože Surc-Gojko; vse v AMNOM

¹⁸ Zbornik NOV, VI/12, dok. 9 in 131

Franci Strle: Med proletarci, Ljubljana 1953, str. 58—59

¹⁹ Izjavi: Franc Zigart-Vitez in Avgust Vižintin; v AMNOM

²⁰ Poročilo štaba IV. operativne cone z dne 12. marca 1944 glavnemu štabu NOV in POS; v AIZDG, fasc. 332/III-3

Izjava: Jože Korošec-Vido; v AMNOM

²¹ Poročilo štaba IV. operativne cone z dne 12. marca 1944 glavnemu štabu NOV in POS; fasc. 332/III-3

Zbornik NOV, VI/12, dok. 40

²² Zbornik NOV, VI/12, dok. 131

Zaporna knjiga orožniške postaje Marenberg; Povzetek iz šolske kronike Trbonje;

Izjave: Boris Čizmek-Bor, Ančka Peruš, Jože Sauc-Mirko, Rudi Staleker, Ferdo Stibler, Viktor Valher-Zmago in Franc Zličar-Branko; vse v AMNOM

Spomini

Na Loško dolino ne sije sonce

Nadaljevanje

Gradivo

Ferdo Godina

III

Nekoč sem prespal noč v Vrhniki pri Tonetu Gregoriču. Bil je skoraj brez zemlje, in vse njive, ki jih je obdeloval, je imel v najemu od grofice Grete Scholmayer-Lichtenberg iz Kočevasi. Gregorič me je peljal zjutraj za hišo, od koder sva si ogledovala graščinske njive, ki so segale do njegove hiše. Vprašal me je, če bodo te njive kdaj njegove.

To vprašanje me je tako presenetilo, da sem to takoj povedal Feliksu. Feliks in še nekateri smo se zbrali v mojem zasilnem taborišču nad izvirom Obrha blizu Zakrajskovih in smo za grofico Greto Scholmayer-Lichtenberg sestavili nekako razlastitveno pismo, v katerem smo ji sporočili, da jo razlaščamo in podeljujemo njeno zemljo v last kmetom, ki jo obdelujejo.

Napravili smo koncept in po njem sem grofici napisal pismo. Še istega dne smo ga poslali v graščino. Če grofica Greta Scholmayer-Lichtenberg danes še živi, je tisto vljudno, a zanjo dosti grenko pismo najbrž ohranila. Vljudno pravim zato, ker Greta pri ljudeh ni bila slabo zapisana. Nasprotno. Ljudje so jo cenili, ker je dobro gospodarila, bila varčna in tudi izobražena. Ko je bila Loška dolina osvobojena, sem jo večkrat obiskal in videl, da je imela lepo knjižnico, v hlevu pa čudovite konje.

Vendar je zemlja le zemlja in naj jo ima tisti, ki jo obdeluje, smo rekli na sestankih. In če smo tako rekli, se bo moralo tako tudi zgoditi. Ljudem nismo smeli lagati, kajti za to resnico so dajali krvavi davek.

Gregoriču iz Vrhnike sem povedal, da smo grofici že sporočili, da je razlaščena, in je njena zemlja podeljena v last kmetom najemnikom. Tega se je razveselil kot otrok. A kaj ko tega veselja ni užival dolgo. Njegove tri otroke — Marijo, Janeza in Toneta — so beli ubili doma, ko so se za hip vrnili iz partizanov, sam pa je umrl leta 1944.*

Razlastitev pa ni prizadela samo grofice Grete. Novi red in agrarna reforma sta bila strahotno pravična, tako je bil ob košček zemlje tudi sekretar rajonskega komiteja KPS Feliks Razdrih, ker je bil delavec na žagi in kot delavec ni imel pravice do zemlje, čeprav si je na tisti krpici pridelal nekaj krompirja za številno družino.

Kolo časa se je naglo obračalo. Teden dni je lahko takrat veliko pomenil. Tako se je marsikaj spremenilo tudi pri partizanski formaciji, ki je operirala na tem področju. Zaradi velikih zmag rakoške čete, katere komandir je bil Smeli, je po-

* Podatke mi je povedal Feliks Razdrih.

raslo število borcev in tako je četa 22. aprila prerasla v bataljon, ki pa so ga imenovali bataljon Miloša Zidanška.* Komandant tega bataljona je postal Smeli, komisar pa Cveto Močnik-Florjan, študent iz Ljubljane. Vsaka četa je imela svoje taborišče. Štab bataljona je bil pri četi, ki je taborila nad Gornjimi Poljanami na Petelinjem vrhu. Komandir te čete je bil nek svetlolas fant Levec, politični komisar pa Ivan Turšič-Iztok. Štab bataljona se je hranil skupaj s četo, ne tako kakor v poznejših letih, ko so se štabi s svojimi kuhinjami ločili od enot. V prvih časih partizanstva je bilo izredno strogo prepovedano, da bi imel kdo kak privilegij, pa čeprav je šlo le za kosček kruha.

Rad sem zahajal v štab bataljona, kjer sem bil v taborišču kot doma. Posebno dobro sva se razumela s Florjanom. Dogovorili smo se, da bom po četah organiziral skojevske aktivne, kar je pozneje spadalo v delo vojaških partijskih in skojevskih forumov. Mnogo fantov, ki sem jih v dolini sprejel v SKOJ, je prišlo že v partizane in tu so nekateri nadaljevali z delom tudi v skojevski organizaciji.

Ko sem se pred časom pogovarjal s Feliksom, me je spet spomnil na dogodek, ob katerem mi je vedno malo nerodno. V tistih časih 1942 sva se namreč nekoč pri njem doma pošteno nazajtrkovala. Feliksova žena nama je dala na mizo mleko in polento. Ko sva se najedla, sva sedla pri njegovi hišici na travo. Mimo naju je leno tekel kristalno čist Obrh. Feliks je znal prijetno kramljati, tako da se ga nisem nikoli naposlušal. Samoglasnike je zavijal prijetno po notranjsko.

V tem prižene izza ogle njegova hčerka Vera s paše nekaj koz. Koze so bile edine živali, ki jih je premogel.

»Čigave pa so te koze?« sem ga vprašal.

»Moje,« mi je dejal in čakal, da bom zinil še kakšno.

»Zakaj jih pa rediš?« sem se začudil.

»Zaradi mleka,« je dejal in se muzal.

»Kaj ti piješ kozje mleko?«

»Seveda. Saj ga ti tudi.«

Feliks se je prisrčno nasmejal. Malo prej sem zraven polente pojedel precej kozjega mleka. Ko se sedaj srečava, me ponavadi vpraša, če še kaj pijem kozje mleko.

Bela garda se je spomladi 1942 v Loški dolini vse do roške ofenzive snovala precej neopazno.** Organiziral jo je župnik Franc Presetnik, pomagal pa mu je kaplan Kramarič. Vsi skupaj nismo bili dovolj budni. Domače aktiviste je opozorilo nanjo predvsem naključje. OF je namreč zbirala orožje in če ni šlo drugače, ga je tudi kupovala. Zgodilo se je, da je prodajalec orožja dejal aktivistu OF: »Rajši ga prodam kaplanu, ker ga dražje plača.«

To je bil signal. Začelo se je poizvedovanje za organizacijo bele garde, ki je že precej razpredla svoje mreže. Voditelji bele garde v Loški dolini razen župnika in kaplana so bili: Jernej Telič, trgovec iz Starega trga, Ludvik Keržič iz Nadleska, ki je bil dolgoletni župan občine Stari trg, brata Palčič z očetom iz Vrhlike, Karel Znidaršič in Albin Hauptman iz Dan in še nekateri.

Belogardisti so se v začetku pritajili in so OF celo podpirali. Brata Palčič sta mi naredila celo čevlje, ki pa so imeli tako trde opetnike, da sem bil na nogi kmalu močno ožuljen in čevlja potem dolgo nisem mogel nositi. Napol v šali sem pozneje dejal, da sta belogardista iz Vrhlike sabotirala.

Že med roško ofenzivo proti koncu julija, ko so prišli Italijani v Loško dolino, se je pojavila bela garda. Izdala je sodelavce in simpatizerje OF, ki so jih nato mnogo pobili. Prav tako je zaradi izdajstva zgorelo mnogo hiš. Po ofenzivi so po nekaterih vaseh ustanovili celo belogardistične postojanke. Tako so bile proti koncu oktobra 1942 v Loški dolini naslednje postojanke: Stari trg, Markovec, Vrhnika,

* Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji. I. knjiga str. 362.

** Ustna izjava Feliksa Razdriha avtorju spominov.

Viševke, Pudob, Šmarata, Kozarišče, vseh mož skupaj je bilo 96; v Loškem potoku, v Malem logu, Retjah in Hribu pa 274 mož.*

Nekoč sem naletel v štabu bataljona na oster spor med Smelim in Florjanom. Vzrok spora je bil: ali ima politični komisar pravico zvedeti za vojaški načrt akcije takoj, ko ga napravi komandant ali komandir. Florjan je zahteval, da mora zvedeti zanj prej, preden enota odide na akcijo in ne šele v zadnjem trenutku.

Najbrž so bila vojaška pravila takrat še nepopolna. Smeli je vztrajal, da sme političnemu komisarju povedati za načrt šele pred odhodom na akcijo.

Drugi spor se je razvnel med njima zaradi ocvrtih jajč, ki jih je dobil samo Smeli. Smeli je imel pokvarjen želodec in je izbruhal, kar je pojedel. Tudi med našim pogovorom je hodil bruhat. Čuvanje kolektiva je bilo strogo. V eni izmed čet tega bataljona sta štirinajstletna fanta čistila konzerve, da jih spravijo v skrito skladišče. Fanta sta nekaj konzerv skrila in so ju pri tem zalotili. Obsodili so ju na smrt in štab bataljona je nato posegel vmes in ju je zaradi mladoletnosti oprostil.

Bil sem tudi priča, ko so iz doline pripeljali dva partizana, ki sta se v vasi napila in strela. Prvi je bil pogumen star partizan Sulc, doma iz Viševka v Loški dolini, drugi pa komandir, ki je prišel s Primorskega. Smatrali so, da sta napravila v dolini veliko sramoto partizanski vojski. Oba so v nekem šotoru zastražili. Primorski komandir je bil nizek čokat fant z brčicami, Sulc iz Viševka pa svetel, suh in molčeč. Bil je povsem miren, ali se je takega delal, primorski komandir pa je bil nervozen.

Sojenje je potekalo razmeroma hitro in je bilo mučno. Fanta iz Viševka so obsodili na smrt, primorskega komandirja pa so oprostili, ker mu druge kazni niso mogli dati. Spominjam se pretresljivega pohoda, ko so Sulca vodili na streljanje. Sonce je sijalo med smrekami na skale. Vsa četa je morala prisostvovati ustrelitvi. Sli so v vrsti iz taborišča in na smrt obsojeni je mirno hodil v vrsti med njimi.

Čete Zidanškovega bataljona so v tistem času živahno operirale od Cerknice do Blok in Prezida. Posebno so napadale postojanke na Velikih Blokah in Prezidu, kar nam je bilo pri političnem delu v veliko pomoč. Aktivisti smo se sklicevali na njihove zmage in laže utrjevali v ljudeh prepričanje, da je treba dati pomoč četam, posebno pa so zmage partizanov privabljele v gozdove vedno več fantov.

Pomoč v hrani je prihajala iz vasi. Čete pa so tudi rekvirirale živino in živež pri tistih, ki NOB niso bili naklonjeni, ali pa pri bogataših, ki so imeli vsega zadosti. Taki bogataši so bili v teh krajih največ lastniki žag. Ivan Zbačnik, doma iz Loškega potoka, borec v Zidanškovem bataljonu, se spominja rekvizicije pri velikem bogatašu, lastniku žage in gozdov v Martinjaku pri Cerknici — Premruju, ki so mu ljudje rekli tudi 'cesar', ker je bil gospodovalen in nepriljubljen človek. Pri rekviziciji so med različnimi dobrotami našli tudi sodček ruma in šest palic zlata, ki so ga tudi vzeli.** Sodček so v taborišču postavili pod smreko in je nad njim dobil oblast intendant, z zlatom pa si četa ni vedela kaj pomagati, zato je zlate palice kurir odnesel v štab bataljona na Petelinji vrh.

Zlate palice sem našel še vedno v štabu bataljona. S komandantom Smelim in komisarjem Florjanom smo sedeli v travi in najbrž do zlata ni bil še nihče na svetu tako ravnodušen, kakor mi in borci, ki so hodili mimo in so si zlate palice lahko ogledovali. Smelemu je še nagajal želodec in se je od časa do časa kar čeznje napenjal v mlado praprot.

Z zlatom tudi v bataljonu niso vedeli kaj početi. Prepričan sem, da v vseh štirih letih ni napravilo nikomur ne veselja in ne koristi.

Včasih je bilo v četi več takih ranjencev, ki so se sami obstrelili, kakor pa tistih, ki so bili ranjeni v bojih. V partizane so množično prihajali mladi fantje, ki vojaške puške sploh niso videli od blizu.

* Metod Mikuž: Pregled NOB v Sloveniji, II. knjiga, str. 157.

** Ustna izjava Ivana Zbačnika iz Loškega potoka avtorju spominov.

*Cveto Močnik-Florjan Notranjc,
politični komisar Zidanškovega bataljona
maja 1942*

Smeli in Iztok sta ob takih primerih strogo ukrepala. Če je v taborišču padel po nepotrebnem strel in četudi pri tem ni bilo nesreče, je morala cela četa za kazen vaditi. Z veseljem sta jo komandir Levec in komisar Iztok odpeljala, da je jurišala po globačah ali po hribovskih lazih.

Bil sem poleg, ko sta nekoč Smeli in Iztok menila, da bi morala četa malo na vaje. Ker že nekaj časa ni bilo strela po nesreči, je šel Iztok na skrivaj v grmovje in ustrelil. Vzrok za vaje je bil tu in četa je morala odriniti. Levec je šel pred četo, Iztok pa je korakal zadaj, se oziral k nam v štab in se hudomušno smejal.

Cveto Močnik-Florjan je bil prijeten fant. Rada sva se pogovarjala o Ljubljani. Imel je tanke rdeče brčice. S svojimi živimi očmi je vrtal v človeka. Posebno rad mi je pravil, da bo dobil v Ljubljani naraščaj. Kako se je veselil otroka, je težko povedati. Avgusta 1942 se mu je res rodila hčerka in dali so ji ime Cvetka. Toda Florjan je ni nikoli videl, kajti 26. marca 1943 je padel na Primorskem kot komisar Gradnikove brigade.

Še nekaj bi rad povedal o njem. To je veljalo pravzaprav skoraj za vse fante, ki so bili takrat na odgovornejših mestih. S presenetljivo resnostjo jim je večmesečno trdo življenje vcepilo neko posebno resnost. Opazoval sem jih, ko so se odločali za nevarna in resna dejanja in je šlo za tveganje življenj, svojega in drugih, ter pri tem občutil, kaj vse jim je dal čas, saj so še pred kratkim sedeli v šolskih klopeh, ali delali na polju ali za strojem. Zdelo se mi je, da so njihove odločitve trdno vzrasle s tistim življenjem.

Težko mi je bilo, ko sem zaslutil, da nastaja med njimi trenje. To je bilo sicer nujno, kajti vsak je prinesel s seboj svoj svet, iz katerega se je le s težavo izmotaval.

S Florjanom sva se tako zblížala, da sem mu nekega dne predlagal, da bi bataljon izdajal list. Predlog je z veseljem sprejel. Tako je 28. maja 1942 že izšla prva številka glasila, ki smo ga imenovali »Partizan«, pozneje pa smo ga preimenovali v »Notranjskega partizana«. Moja želja po listu je bila razumljiva. Rad bi objavljaj. Začel sem namreč pisati črtice s partizansko vsebino. Moje življenje, polno smrtnih nevarnosti, hrepenenj in želja, polno iluzij in novih spoznanj, me je vedno

znova vznemirjalo in mi potiskalo v roke svinčnik in papir. Vendar že takrat nisem pisal bombastično. Pritegnilo me je predvsem notranje doživljanje dogodkov, ki so se vrstili s filmsko naglico. V strahotnem kotlu doživetij me je zanimal predvsem človek, njegovo trpljenje in bridkosti, katerim se kljub lepim idejam o tovarištvu ni bilo mogoče izogniti. Kljub lepim idejam o pravici, ki smo jih proglašali kot bistvo našega takratnega in prihodnjega življenja, smo bili vendar tudi krivični, zahrbtni, kljub vsej stiski smo še vendar našli toliko priložnosti, da smo se med seboj mrzili. Ljubezni se ni dalo ubraniti, čeprav smo zaljubljenca in celo zakonca pošiljali v različne enote, da bi jih ločili.

Kam si krenil človek, sem se spraševal v tistem strahotnem času, in podoba življenja skušal ujeti z novimi problemi v svoje črtice, za katere nisem imel vzora v preteklosti. Sodobne proze pa sploh ni bilo. Zajemati iz svežega življenja, na novo, brez vzornikov, brez uglajene poti, je bilo prijetno. Nikoli še nisem čutil pri pisanju toliko radosti, kot ob pisanju črtic in novel v partizanih.

Spominjam se, da sem nekoč sedel v gostilni v Igavasi. Vina niso točili, ker ga niso imeli. Prisedel sem k moškim pred gostilno. Prisluhnil sem tudi gostilničarju. Živahno je pripovedoval vsebino moje črtice o partizanu, ki je s fanti v zasedi čakal Italijane. Gostilničar je živo slikal stisko fanta, ki ni hotel pred drugimi pokazati strahu, da bo streljal na človeka, a če bo sam padel, kako bo materi in očetu doma, ko bodo zvedeli novico. Redko kdaj sem se v življenju tako veselil uspeha kakega svojega literarnega dela.

IV

Nekega dne sta mi Smeli in Florjan povedala, da sta dobila v bataljon okrožnico iz štaba grupe odredov, naj vojaške enote preprečijo sekanje gozdov in prodajanje lesa okupatorju. Naročila sta mi, da naj bi na terenu mi aktivisti kontrolirali, če lastniki žag in gozdov nameravajo kaj takega. Kdor se tej prepovedi ne bi pokoraval, ga bo zadela najstrožja kazen.

Kmalu sem zvedel (naj zamolčim ime tistega, ki mi je to povedal), da so v Starem trgu imeli lastniki žag in gozdov sestanek z nekim italijanskim generalom iz Udin o prodaji lesa iz naših gozdov.

Kaj sedaj storiti? Kako preprečiti sekanje gozdov že prej, preden bo zapela sekira in hkrati partizanska strojnica.

Na sestankih po vaseh sem mnogo govoril, da bomo znali oblast sami postaviti in si urejevati življenje. To sem Kidriča dostikrat slišal. Toda zdaj mi Kidrič ni mogel pomagati z nasvetom, kaj je treba storiti in kako si je treba to življenje zdaj urediti. Delo na žagah v Loški dolini tja do Cerknice smo ustavili, kar ni bilo težko, kajti naša vojska je bila dovolj močna za kaj takega. Toda iz česa bo živel delavec, ki je predstavljal zelo važen element med prebivalstvom teh krajev. Če denarja ne bo, ne bo kruha in če ni kruha, je oblast zelo piškava, pa čeprav je partizanska, revolucionarna.

V tej stiski sem sklenil, da bom Smelemu in Florjanu predlagal, da bi vsi trije v imenu nove oblasti zahtevali od lastnikov žag, naj bi delavcem izplačali plače za tri mesece vnaprej. Na žagah naj bi ustanovili delavske odbore, ki bi jim lastniki žag izplačali tri mesečne plače. Delavski odbori pa naj bi sami izplačevali. Njihova naloga bi še bila, da skrbijo za vskladiščen les, da ne bi propadel ali da ga lastniki žag ne bi prodali Italijanom.

Ta načrt sta Smeli in Florjan sprejela in se zanj navdušila, kajti poudaril sem jima, kako pomembno je za OF, da bo posegla tako daleč v življenje ljudi od Cerknice do Loške doline in Loškega potoka, torej na področju, kjer operira njun bataljon.

Kakor je bil načrt po mojem prepričanju dober, je bil tudi nevaren, česar pa takrat nisem niti slutil. Vendar sem to kmalu izkusil.

Zvez z Ljubljano nisem imel. Franceta Mlakarja-Gerika, vnetega skojevskega organizatorja, smo zato nameravali poslati v Ljubljano s sporočilom o političnem delu v Loški dolini.* Vendar Gerik v Ljubljani še nikoli ni bil, zato smo načrt opustili. Nisem pa vedel, da je France Popit-Jokl, ki je vodil politično delo na Notranjskem, na Mokrcu. To sem zvedel šele, ko me je v drugi polovici maja poklical na odgovornost zaradi delavskih odborov.

Vesel sem bil, da sta Smeli in Florjan moj načrt sprejela. Dogovorili smo se, da skličemo lastnike žag v Markovec na sestanek. To vas smo izbrali zato, ker je bila blizu Ralne gore, kamor bi se lahko umaknili, če bi bili izdani in bi nas Italijani napadli. Smeli in Florjan sta postavila na posamezne točke močne zasede, ki bi nas za prvi hip zaščitile.

Važni gospodarski pogovori so se začeli. V Markovcu so bili prisotni žagarji iz Starega trga in iz Grahovega ter predstavnik žage iz Markovca. Povabljenega žagarja iz Martinjaka Premruja pa ni bilo. Ta najbrž ni prišel samo zaradi tega, ker je šlo za trimesečne plače delavcev. Bil je pri ljudeh nepriljubljen, moč preprostih ljudi pa se je čutila v OF. Povedati je treba, da ni bil noben izmed žagarjev nasprotnik OF, ker so bili dovolj pametni, da so videli, da bi bilo kaj takega preveč nevarno in tudi nesmiselno. Prijatelji OF pa tudi niso mogli biti, ker so prav tako vedeli, da bo OF šla dalje in se ne bo ustavila samo pri nacionalnem osvobojenju. Slutili so, da bodo po vojni izgubili žage in gozdove.

S »cesarjem« iz Martinjaka je bilo drugače. Vas leži pri Cerknici in je bila zunaj kontrole naše vojske in tudi moč OF je bila tam šibkejša. Zato je »cesar« ostal zvest samemu sebi in se ni pokoraval našim načrtom.

Smeli, Florjan in jaz smo sedli za »zeleno mizo«, za katero smo že našli zbrane pametne in bogate ljudi, lepo oblečene, ki so nas sprejeli malo s strahom, malo z radovednostjo, saj so o nas mnogo slišali od ljudi in Italijanov. Smelega so sploh kot domačina poznali. Čeprav smo bili ušivi in naša obleka izdelana, smo bili do zob oboroženi in taki smo predstavljali simbol skrivnostne moči slovenskih gozdov. Poskušali smo, da bi bili tudi mi malo dostojanstveni.

Besedo o trimesečnih plačah in razdeljevanju denarja sem imel jaz. Zato sem tudi pozneje za vso reč z žagarji sam odgovarjal. Smelega in Florjana ni nihče klical na odgovornost.

Pogovori so tekli lepo in umirjeno in če bi bil »cesar« zraven, bi bilo še lepše in si ne bi nakopal jeze naših visokih političnih forumov.

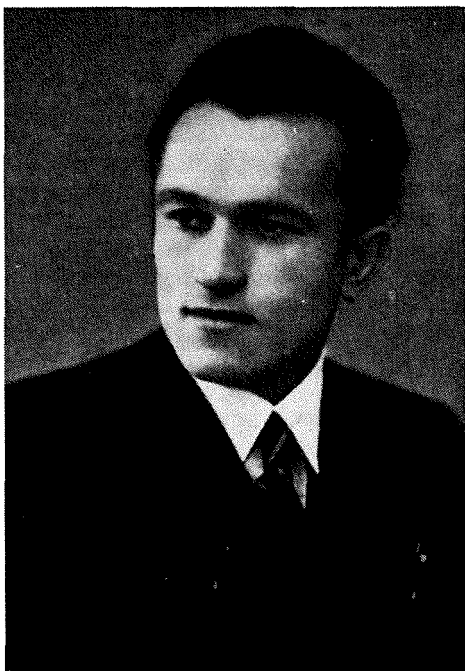
Žagarji so na vse naše zahteve pristali, težave so videli le v tem, kaj bodo rekli Italijani v Ljubljani, ko bodo v bankah vsi naenkrat dvigali večje vsote denarja.

Mi smo bili mnenja, da naj to sami uredijo. Konferenco smo končali v kar prijetnem vzdušju. Mi trije smo odšli proti Ralni gori. Žagarji so ostali in kdo naj ve, kakšen vtis smo napravili nanje.

Novica o plačah in delavskih odborih je presenetljivo hitro prišla v Ljubljano. Se danes sem prepričan, čeprav za to nimam dokazov, da je nesel informacije v Ljubljano nepokorni in vzvišeni »cesar«, ki je res imel zveze z ljudmi, ki so bili blizu političnega vodstva OF. Toda resnica o delavskih odborih je bila potrjena, kajti v Ljubljani so prejeli vest, da smo lastnike žag razlastili. Pozneje sem zvedel, da je novico objavil tudi nek hitlerjevski list (če sem si prav zapomnil »Karawan-kenbote«) na Koroškem. Tako so se zbirali nad menoj temni oblaki, jaz pa sem bil prepričan, da smo dosegli z delavskimi odbori in trimesečnimi plačami za delavce velik gospodarski in politični uspeh.

Ljudje po vaseh so kar ostrmeli, ko so slišali o plačah in o delavskih odborih. In najbrž nobeno delavsko samoupravljanje ni bilo po vojni tako pristno in teme-

* Ustna izjava Franceta Mlakarja-Gerika avtorju spominov.

Franc Mlakar-Gerik

ljito, kot je bilo kaka dva meseca »samoupravljanje« na žagah v Loški dolini in Loškem potoku.

Skojevska organizacija, za katero sem seveda poleg drugega dela predvsem skrbel, se je razmahnila. V vojaške enote je odhajalo mnogo skojevcev in seveda tudi druge mladine. Pojavili so se sposobni in agilni skojevski organizatorji. Med njimi moram omeniti mirno, redkobesedno in resno dekle Julko Mihelčič iz Babne police. Ta se je že v aprilu tako rekoč odtrgala od doma. Lepo so pri političnem delu napredovali Gerik, Angelca Mlakar, Zinka Strle in seveda Mara Avsec-Marta. Proti koncu aprila se je pokazala potreba, da osnujemo rajonski komite SKOJ za Loško dolino. O tem pravi Mara Avsec-Marta takole:*

»V mesecu aprilu ali maju 1942 je bil osnovan rajonski komite SKOJ za Loško dolino. Sestanek smo imeli pri Moharjevih v Markovcu, navzoč pa je bil Ferdo Godina-Marko. Spominjam se, da je bil sestanek v nedeljo ob 10. uri, tj. v času, ko je bila v Starem trgu maša. Sklenili smo, da bomo imeli seje komiteja vsako nedeljo ob 10. uri, to je bilo najbolj prikladno, pa tudi najmanj opazno pri vaščanih. Kot se spominjam, smo bili v rajonskem komiteju SKOJ: Julka Mihelčič kot sekretarka, Angelca Mlakar kot blagajničarka, Mara Avsec-Marta in Zinka Strle-Daša. Nisem pa gotova ali je bil v komiteju tudi tovariš Gerik iz Babne police in Lojze Strle iz Viševka. Na prvem sestanku oziroma seji smo si razdelili delo, in sicer organizacijo po vaseh. Jaz sem bila zadolžena za vasi Poljane, Knježno njivo, Podgoro in Vrh, Zinka za Markovec, za Stari trg in Lož, za druge razdelitve pa se ne spominjam...«

Prehodel sem že vse vasi v Loški dolini in okolici. Sestanke sem imel v Grahovem in v Cerknici. Ob tej priložnosti tudi v teh vaseh nismo več omenjali spojitve Društev kmečkih fantov in deklet s SKOJ in to niti v Grahovem, ki je bilo pred vojno zelo aktivno in levo usmerjeno, saj so ga vodili partijci. Jakob Šilc, predsednik grahovskega društva kmečkih fantov in deklet, je bil v izvršnem odboru zveze DKFID. Nismo polagali več nobene važnosti, da je Zveza stopila v SKOJ.

* Pismena izjava avtorju spominov, Muzej ljudske revolucije v Ložu.

Mara Avsec-Marta

Politično življenje je bilo vse preveč razgibano, KP in SKOJ sta bili na Notranjskem v tistih časih ugledni in večina je čutila priznanje za svoje delo, če so bili sprejeti v eno izmed organizacij. Tako je bilo tudi v Grahovem in Cerknici. V Cerknici se je odlikovala pri delu Anica Zrimšek, ne spominjam pa se več imena svetlo-lasega, drobnega fanta iz Grahovega, ki je tu vodil organizacijo SKOJ.

Sicer pa je bilo tako, da se je vodstvo organizacije SKOJ pogosto menjavalo, ker so odhajali fantje in dekleta v partizane. V skojevske aktive pa so pridobivali nove člane. Nalogo mobilizacije mladine je SKOJ lepo opravil.

Razen v Loško dolino sem hodil na politično delo tudi v Loški potok. Sem so me usmerili partijci iz Loške doline, da bi tudi tu pomagal pri delu OF in organiziral SKOJ.

V Loški potok me ni več spremljal Lojze Mlakar-Ljubo, ker je v začetku maja odšel na drugo delo. Zame je tako nastala praznina, ker sva se tudi osebno lepo ujemala.

Loški potok je spadal takrat v okvir političnega dela Loške doline, čeprav je drugače spadal pod Ribnico in težil na Kočevsko. Mislim, da je bil od zgodnje mladosti do roške ofenzive 1942 povezan z Loško dolino iz dveh vzrokov: prvič, ker so čete Zidanškovega bataljona bile razporejene po gozdovih od Snežnika čez Petelinji vrh proti Bloški planoti. V svojih operacijah proti okupatorju je bataljon povezoval tudi Loški potok, saj so 9. maja partizani iz Loškega potoka pregnali karabinjerje in ga osvobodili, 17. maja 1942 so strli prvi oboroženi odpor bele garde na Slovenskem, ki se je utrdila na Taboru v Loškem potoku* ter jih skupaj s kaplanom Puharjem ujeli, 18. maja pa so napadli Italijane, ki so vdrli za nekaj ur s tanki v Loški potok in se nato umaknili. Istočasni boji in osvoboditev Loške doline po Zidanškovem bataljonu so oba kraja tudi politično tesno povezali. Drugič,

* Franci Strle: Spomini proletarca, TV-15, str. 14.

KP v Loški dolini je bila tako močna in gibčna, da je njena aktivnost segala še v Loški potok.

Moja pot v Loški potok je bila zanimiva. Datuma, ko sem prvič šel v te kraje, nisem mogel dognati. Verjetno je bilo to kmalu po 9. maju, ko so partizani pregnali iz Loškega potoka karabinjerje, ali pa kmalu po dogodkih, ko se je vgnezdila na Taboru bela garda, ki so jo 17. maja partizani premagali, 18. maja pa so zadnjič pred roško ofenzivo vdrli v Loški potok Italijani.

Kot sem že dejal, sta velike in vznemirljive dni osvoboditve v letu 1942 doživljala hkrati Loška dolina in Loški potok.

Bili smo noč in dan na nogah. Zdelo se mi je, da smo življenje pokorili. Z vseh naših »bojišč« od Cerknice do Prezida so prihajale vesele vesti. Posebno boj pri Grahovem 11. maja je odjeknil po vsej Notranjski. Še istega dne* so se umaknili Italijani iz Starega trga in Loška dolina je bila osvobodjena. Borci in aktivisti ter simpatizerji so te dogodke po vaseh radostno proslavljali, nasprotniki in bodoči belogardisti pa so se potuhnili in opazovali, kar je med roško ofenzivo postalo usodno.

Vihar zmage se je razširil po notranjskih vaseh od Cerknice do Prezida in Loškega potoka. Tako smo se veselili osvobojenega ozemlja, kot da bi bilo konec vojne.

Takoj po bojih pri Grahovem in odhodu Italijanov smo imeli v Starem trgu v dvorani sokolskega doma zborovanje. Govoril je komandant Smeli, komisar Florjan in jaz. Smeli je bil že legendarni junak v domačem kraju, toliko težav in strahu je povzročil Italijanom. Govoril je pred polno dvorano o pomoči naši vojski in njenih zmagah. Prav tako je navdušeno govoril Florjan. Jaz sem se omejil na našo oblast. Pravljico o pravičnosti smo začeli uresničevati. Izkoriščanje človeka po človeku smo odpravili.

Prepričan sem bil, da smo v tistih trenutkih zganili življenje v njegovih tečajih in da si resnično krojimo usodo po sanjah, ki jih je vsak izmed nas gojil.

Ko so terenski odbori OF sprejeli oblast, je štab bataljona vso dejavnost posvetil mejam osvobojenega ozemlja. Italijani so osvobodeno ozemlje presenetili 16. maja z vdorom v Stari trg iz Cerknice, a so se še isti dan umaknili. Do konca maja so večkrat prišli v manjših skupinah v Loško dolino z meje na Javornikih, pobijali ljudi, a so se vedno naglo umaknili.

V prvih dneh osvoboditve sem šel z Jakobom Barago, agilnim in vidnim delavcem, doma iz Kozaršč, k lastniku žage v Starem trgu. Počutil sem se prijetno, ko sem poslušal, da se Jakob, delavec na žagi, pogovarja z lastnikom o njeni ureditvi. Res da je bil pri tem Jakob v stiski, kajti to so bile zanj velike spremembe, toda pogovor je bil vseeno za naju prijeten. Razen »cesarja« iz Martinjaka so preskrbeli denar za trimesečne plače vsi lastniki žag. Denar smo nato izročili Francu Plosu-Ladu, ki je bil nekak centralni blagajnik.

Ta denar je igral važno vlogo pri preživljanju delavskih družin celo tja v leto 1943, ko so se morali med roško ofenzivo ljudje umakniti v civilni logor pod Snežnikom. Ob osvoboditvi 1942 pa je sploh normaliziral življenje, saj so se delavske družine kar redno preskrbovale z živežem iz Cerknice in Rakeka. Avtobus med Rakekom in Starim trgom je vozil kljub osvobodeni Loški dolini in nekje pri Sv. Ani so partizani večkrat legitimirali potnike, saj je naša oblast celo izdajala nekakšne prepustnice.

Po vojni so mi ljudje v Loški dolini pripovedovali, da so bili nekateri tovariši (Plos, Levec) glede tega denarja nekoliko preozki. Ko so se namreč nekatere kompromitirane družine po roški ofenzivi pred Italijani in belimi umaknile v gozdove, so hoteli, da bi ta denar prejemale samo delavci, kar je bilo v tistih razmerah krivično. Tistih trimesečnih plač namreč ne bi dobil nihče, če ne bi OF pritisnila na

* Metod Mikuz: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, II. knjiga, str. 8.

žagarje, drugič pa so bile razmere v gozdovih take, da razlik seveda ne bi smelo biti.

V vzdušju osvoboditve se je pripetil dogodek, ki bi se lahko slabo končal. Prišel sem slučajno v snežniško graščino nad Kozarščami, kjer se je nastanil štab bataljona. V eni izmed sob sem našel Josipa Vidmarja, ki ga je stražil eden izmed fantov. Ko sem ga zagledal, sem presenečen obstal, nato sva se objela. Sicer sem že prej slišal o nekem Vidmarju, ko sem bil v eni izmed vasi, a tedaj nisem bil pozoren na to ime, ker nisem slutil, da bi bil to lahko Josip Vidmar.

Vzroki, da bi lahko v štabu bataljona z Vidmarjem najstrožje postopali, so bili tile:

Vidmarja je pripeljal do osvobojenega ozemlja Premru iz Martinjaka. Z OF se doma v Martinjaku ni povezoval,* seveda pa nihče ni vedel, da ima Premru zveze z OF v Ljubljani. Drugi vzrok je bil ta, da ni nihče vedel, da je Vidmar predsednik izvršnega odbora OF, kakor je fantom dejal, česar seveda tudi jaz nisem vedel. Razen tega je napravil pri fantih neprijeten vtis, ko je dejal, da je videl v Martinjaku, kako so Italijani peljali iz nekega boja samo dva ranjena. Fantje pa so si po boju vrezovali v puškina kopita toliko zarez, kolikor so mislili, da so položili Italijanov k večnemu počitku. Presenečenje je bilo veliko, posebno za Smelega, ko sem z objemanjem postavil naenkrat vse na glavo. Vidmar je bil rešen in vprašal sem ga, kaj si želi. Dejal je, da bi skodelico turške kave. Prosil sem upravnika graščine za kavo, Smelemu pa sem rekel, da naj odstrani stražo, kar je tudi storil. Toda moral sem se pred njim zagovarjati. Smeli mi je zameril, da sva se z Vidmarjem vikala, če je to kar pravi. In zakaj sem mu naročil črno kavo, ko noben izmed fantov ni dobil kave.

Skušal sem Smelega prepričati, da ne bi bili tako dosledni, v kar se je s težavo vdal. Vidmarju sem na samem tudi rekel, da bi se tikala, kajti osvobojeno ozemlje in partizani imajo svoja pravila in zakone.

Potem smo se dogovorili, da bi šel Vidmar v graščino v Kočovas, kjer naj bi počakal, da javimo njegov prihod. Tam sem ga enkrat ali dvakrat obiskal in ob tej priliki mi je povedal, da se je grofica Greta Scholmayer pritožila zaradi pisma OF. Rekla je, da bi ji lahko vsebino pisma osebno posredovali in da ona razume čas, ki prihaja.

Ko sem se prvič napotil na politično delo v Loški potok, me je spremljal Matevž Hace. Najina pot je bila kratkočasna, kajti presenečen sem bil, koliko literature je poznal, koliko je prebral in si od branja zapomnil. To se mi je zdelo nekaj nenavadnega.

Posedala sva na hlohlih, ki so bili zloženi ob poti na kupe. Prijetno je bilo svoje misli iztrgati iz takratnih surovih časov in jih prestaviti v svet literature. Brskala sva za junaki romanov, ki sva jih poznala. Brez pravega poznavanja junakov se od literature ni mogoče oplajati. Za tega gozdnega in dolgoletnega sezonskega delavca nisem slutil, da bo še v času vojne postal komisar divizije.

V Loškem potoku me je Hace povezal z domačini. Največ me je tu po vaseh spremljal Angelo Korče iz Šegove vasi. Delo, ki se je zame začelo, je bilo podobno onemu v Loški dolini.

Loški potok je imel dva zagrizena belogardistična organizatorja, in sicer župnika Josipa Pravharja in kaplana Leopolda Puharja. Povsem sta pridobila na svojo stran vasi Retje in Hrib. Nasprotno pa je bila vas Travnik že takrat partizanska trdnjava in tu, kakor tudi v Beli vodi so bili ljudje otroško predani OF in partizanom, celo bolj kakor kjerkoli v Loški dolini. Zato so se nad Travnikom in Belo vodo Italijani med roško ofenzivo zelo maščevali. Od stopetdeset hiš v Travniku so jih požgali okrog stotrideset. Med vojno je v tej vasi padel vsak osmi vaščan.** Kljub žrtvam, ki so vsa štiri leta padale, bodisi da so jih Italijani, beli in Nemci

* Ustna izjava Jožeta Pirca avtorju spominov.

** Ustna izjava Cirile Bambič iz Travnika avtorju spominov

Josip Pravhar, župnik v Loškem potoku, v pogovoru z italijanskimi oficirji med roško ofenzivo proti koncu julija 1942

ubijali doma, bodisi da so fantje padali v partizanih, je vas ostala nezlomljivo aktivna. Ljudje so živeli po roški ofenzivi med razvalinami hiš, a delali so še naprej za partizane. Odrasli in otroci. V tej vasici sem imel tudi jaz največje uspehe.

Župniku Josipu Pravharju in kaplanu Poldetu Puharju je uspelo, da sta organizirala belo gardo že prej kot v Loški dolini. Oborožila sta precej fantov, ki so se utrdili v cerkvi na Taboru. Pod vodstvom Smelega jih je bataljon 17. maja napadel in v cerkvi je med bojem kaplan Puhar bral mašo. Na oltar je imel prislonjeno puško. Partizani so zavzeli cerkev in fante s kaplanom vred odpeljali v gozd, kjer so jim predočili, kam so zašli.

K Smelemu so prišla štiri dekleta iz vasi Travniki, in sicer Angela Bambič, Mila Lavrič ter Marica in Cirila Rus, kakor mi je povedala pred kratkim Benedičičeva iz Travnika. Prosile so, da naj fantov in kaplana ne ustrelijo, češ da bodo Italijani potem streljali talce. Smeli je to prošnjo upošteval, ker je vedel, da bi se tako maščevanje Italijanov res lahko zgodilo.

Kaplana so izpustili, fantom pa dali možnost, da gredo v partizane, kar so vsi tudi storili. Vendar je ob prvi priložnosti večina dezertirala, kaplan pa je pobegnil v Ljubljano.

Pri napadu na Tabor sicer nisem bil navzoč, niti ne ko so v gozdu zasliševali fante in kaplana. Prišel sem v štab bataljona na Petelinji vrh neposredno po tem, ko so fante že razdelili po četah. Napad na Tabor in blagi ukrep štaba bataljona je pozitivno odjeknil po Loški dolini in seveda tudi v Loškem potoku, čeprav sem slišal, da višji politični forumi niso bili s tem čisto zadovoljni. Pa kar je bilo, je bilo. Spreminjati se ni več dalo.

Dveh stvari se spominjam v zvezi s tistimi nesrečnimi fanti. Niso bili zadovoljni, ker jih je štab razkropil v različne čete. Štab seveda ni mogel dovoliti, da bi bili skupaj. To je eno. Drugo: kmalu po tistih dneh so našli na stezi v taborišču odvito

bombo, jugoslovansko defenzivko, ki bi napravila hudo nesrečo, če bi kdo brcnil v njen vžigalnik. Nastala je velika zaskrbljenost. Nismo izključevali možnosti, da so bombo nastavili fantje s Tabora.

Naslednji dan po napadu na Tabor so Italijani vdrli v Loški potok. Njihovo akcijo je spremljal v zraku avion. Gledali smo napad s Petelinjega vrha in Smeli je poslal bataljonskega operativnega oficirja Antona Nemca-Srečka z manjšo skupino prostovoljcev, da napadejo Italijane, ko bi se vračali na Bloke. Srečko jih je s fanti dohitel in so jih napadli z bombami. Fantje so se vrnili razgreti in dobre volje.

Kmalu po prihodu v Loški potok je bilo organizirano v vasi Hrib pod Taborom veliko zborovanje. Vzdušje tistega zborovanja je bilo zanimivo, saj so se ga udeležili ljudje, ki so javno in z zavzetostjo bili na strani partizanov in pa ljudje, ki so OF in partizane sovražili.

Ker sem za tak položaj vedel, sem se s Smelim in Florjanom dogovoril, naj bi razen mene govoril na zborovanju še Ivan Turšič-Iztok, ki se nam je zdel kot bivši »slovenski fant« iz klerikalnih vrst za to primeren.

Tisto zborovanje imajo ljudje še danes živo v spominu. Še zdaj vedo povedati, kaj je kdo rekel. Ljudi se je zbralo veliko. Mene je še bolela noga, ker me je tisti »belogardistični« čevelj, ki ga je naredil Palčič iz Vrhnike, do krvi ožulil. Že pred nekaj dnevi sta mi zato Smeli in Florjan dala malo bosansko kobilico, ki so jih imeli nekaj v bataljonu in sem na eno nogo bos prijahal na zborovanje. Od takrat so me ljudje v Loškem potoku preimenovali v »bosonogega« Marka.

Govorniki na zborovanju smo govorili z nekega zidu. Po svojem govoru sem predstavil Iztoka, za katerega sem poudaril, da je bil na Rakeku »slovenski fant«, da pa je sedaj partizan, ki se junaško bori proti okupatorju.

Iztok je bil dober govornik in njegova beseda je sovražnike OF precej presenčila. Na zborovanju je nastopil še Kostja s svojim moškim zborom. Lepo je pel partizanske in narodne pesmi. Tako je zborovanje skušalo ljudem pokazati ne samo našo vojaško in politično moč, ampak tudi košček kulture, ki so jo partizani že takrat gojili. Kulturne točke so ljudje nato po vaseh vpletali na mitingih, ki so jih prirejali sami, in sicer ves čas do osvoboditve. V Travniku živi Franja Vesel, ki je med vojno za mitinge pisala pesmi in skeče ter jih še danes hrani. Pred kratkim sem jo poslušal, kako je deklamirala svoje pesmi.

Po zborovanju smo še istega dne imeli v Travniku množični sestanek mladine, in sicer pod Kovačevo lipo. Zbralo se je mnogo mladine iz več vasi v Loškem potoku. Po sestanku so bili najbolj delavni in predani sprejeti v SKOJ. Pavla Zbačnik iz Travnika se spominja, da jih je bilo sprejetih 28. Med temi so bili Malka Mikulič, Cirila Bambič, Angela Bambič, Karla Bambič, Tončka in Kristina Bambič, Olga Rus, Anton Debeljak, Ivan Levstik, Jože Lavrič, Pavle Zbačnik, Francka Bartol, Jože in Anton Zbačnik, France Lavrič, Rezka Lavrič in drugi. Za sekretarko SKOJ je bila izvoljena Malka Mikulič, člana odbora pa sta bila Franc Lavrič in Rezka Lavrič.

Spomini

Italijanska ofenziva na Gorjance

Pričevanja

Drago Suhi

Jesen 1942 je v gorjanskih gozdovih hitro menjavala svoje lice. Listje visokih bukev, gabrov in kostanjev je rumenelo in uvelo padalo na gozdna tla. Tu in tam so že štrlele proti nebu gole veje in se pozibavale v vetru. Tudi vreme je postajalo od dne do dne bolj muhasto. Pogosto je deževalo in siva, dušljiva megla, se je vlačila kot mora nizko pri tleh.

Bataljonske delavnice po gorjanskih vaseh so imele polne roke dela. V Prežeku so usnjarji strojili kože, na Javorovici so pripravljali mesarji suho meso in klobase za zimo, krojači in čevljarji pa so krpali obleko in čevlje. Pred sobico, v kateri je dentistka Rabzelova iz Kostanjevice popravljala zobe, je stala vrsta borcev. V neki hiši so mehaniki popravljali orožje. Skratka, vse se je pripravljalo na zimo.

Ljudje po vaseh, predvsem pa mladina, so zbirali sadje in ga sušili za partizansko vojsko. Ženice so pekle prepečenec. Vse to so ljudje prinašali intendantom, ki so hrano spravljali v skupna skladišča, da bi bilo kaj za pod zob v najhujši zimi.

Tudi pleterski samostan nam ni nikdar odrekel pomoči. Poleg hrane in pijače, so nas oskrbovali tudi s potrebnim sanitetnim materialom. Če smo kdaj kaj rabili, a niso imeli takoj pri roki, so poslali meniha v Novo mesto, da je prinesel od tam. To pot pa je pogosto opravil sam prior pleterskega samostana.

Medtem smo se okoli 20. oktobra preselili iz gozda nad Javorovico v male zidanice na Kiri. Ni nam bilo potrebno postavljati šotorov, utaborili smo se po senikih in zidanicah ter okoliških domačijah. Od tod smo hodili v dolino, največkrat h glavni cesti pri Vrhpolju in k pleterskemu samostanu, kjer smo najprej naleteli na Italijane ali belogardiste.

Nekega dne sem poslal v zasedo proti Orehovici drugi vod čete z vodnikom Tonetom Hudoklinom-Borutom. V Prevalah je postavil zasedo in kmalu opazil na cesti skupino belogardistov iz Gracarjevega turna, ki so se selili na Brezovico pri Šentjerneju. Borci so odvrgli nekaj bomb in jih obsuli s svinčenkami. Pobili so jim konje, iz preluknjane soda pa je brizgalo vino na vse strani, vendar se je belim vseeno posrečilo pobegniti.

Seveda tudi Italijani niso ob vse pogostejših napadih partizanov držali križem rok. Toliko časa so nam že obljubljali veliko gorjansko ofenzivo, zdaj so jo v resnici pripravljali.

Obveščevalci in terenci so prihajali vse pogostejše v taborišče z enotnimi poročili o utrjevanju Italijanov ob Krki in glavni cesti Novo mesto—Kostanjevica. Kopali so strelne järke, pripravljali bunkerje in mitralješka gnezda ter teren za topove.

Podobne novice so nam prinašali kurirji in obveščevalci tudi z južne strani Gorjancev. Tam so se tudi ustaši pripravljali na ofenzivo. Med Kostanjevico in Svetim Križem pa so nas mislili napasti Nemci. Tako smo bili obkoljeni od sovražnika.

Vse je nared. Kot da bi se sovražnik potuhnil, ni ga bilo iz postojank. Preživljali smo zatišje pred nevihto.

Ni bilo redko, da ne bi tedaj borci ugibali ali morda štab bataljona in odreda ne jemljeta teh sovražnikovih priprav preveč naivno, misleč, da so spet samo govorice o ofenzivi. Dovolj časa smo še imeli, da bi se pravočasno umaknili z Gorjancev, če že ne bi bilo mogoče kljubovati sovražniku. In res! Napaka vodstva se je kmalu maščevala.

Jutro 25. oktobra je bilo sončno. Nizka, sivkasta megla se je hitro razkropila. S skupino borcev sem se odpravil proti Javorovici, da bi nam dentistka Razbelova popravila zobe.

Na Javorovici je bilo to jutro borcev na pretek. Ta je iskal čevljarja, oni krojača, tretji je iskal bataljonsko intendanco. V hiši, kjer so delali mehaniki in puškarji, pa je bilo najbolj glasno.

Sredi dopoldneva sem prišel na vrsto. Sedel sem na nekakšen frizerski stol, Razbelova pa mi je zaplombirala zob. Medtem so se odprla vrata in vstopil je intendant Sablja, ves zaripel v obraz. Kar med vrati se je ustavil, rekoč:

»Takoj prenehajte delo in vse pospravite. Premik bo!«

Vrata je spet zaprl in izginil.

Takoj sem pomislil na ofenzivo. Poiskal sem fante in medtem še enkrat naletel na Sabljo. Pobaral sem ga:

»Kaj se je zgodilo, Sablja, da si tako uraden?«

»Ofenziva... ofenziva, fant moj!« je zakrilil z rokami.

Maloprej je pritekel kurir, da je treba vse takoj pospraviti in skriti v pripravljeno skrivališča. S svojo četo sem se vrnil na Kiro.

V taborišču je bilo že vse živo. Borci so zapuščali senike in zidanice ter se postavljali v vrste po četah. Vse je hitelo in se pripravljalo na pohod, seveda spet v neznano.

Tudi moji borci so bili že nared. Pred sabo so imeli na tleh nahrbtnike, torbice ali kar zvitke odej in šotork. Oprti na puškine cevi so čakali nadaljnjih navodil.

Na koncu dolge vrste so čakali tudi mnogi terenci, ki so se priključili bataljonu, nekateri z družinami vred. Pred zbor sta stopila Marjan Dermastja-Urban in komandant vzhodnodolenjskega odreda Slobodan. Na kratko sta nam razložila položaj, četudi nam je bilo že pred dnevi vse jasno.

»Okupator je pripravil vse za veliko gorjansko ofenzivo,« je govoril Dermastja. »Noč in dan dovaža v postojanke pod Gorjanci vojaštvo. Tudi bunkerje ob Krki in cesti so že zasedli Italijani in beli. Postavili so topove in težke minomete. Proti Gorjancem pa že pošiljajo močne izvidniške kolone. Morda bi nas še rešil hiter umik z Gorjancev, kajti tolikšni sili se ne kaže upirati.«

Ko smo proti večeru na hitro povečerjali, smo krenili v dolgi koloni proti vrhu Gorjancev in prešli med Trdinovim vrhom in Miklavžem na južno stran. Na žumberški strani smo se prvič ustavili. Počakati smo morali še na belokranjski bataljon, ki bi nas menda že moral čakati na tem mestu.

Medtem smo se zbrali okoli bataljonskega štaba in politični komisar Miro Počkaj nam je govoril:

»Tovariši! Bom čisto odkrit. V nevarnosti smo. Z vseh strani imamo sovražnika. Z ene strani Italijani in belogardisti, z druge ustaši in hrvaški domobrani, s tretje pa Nemci. Radi bi nas uničili. Mi pa smo sklenili, da se prebijemo skozi obroč, kakor hitro bo mogoče. S prodorom bomo poizkusili v Beli krajini, ko bodo naše izvidnice pregledale teren in se vrnile. Pozivam vas, da ostanete disciplinirani, poslušajte svoje starešine in strogo ter vestno opravljajte svoje naloge. Moramo se prebiti vsi, če drugače ne, pa vsaj s čim manjšimi izgubami.«

Evgen Sajovic: Nosilci rimske kulture požigajo slovenske vasi

Brez besed smo poslušali bataljonskega političnega komisarja. Kaj so mislili borci, je težko reči. Morda je ta ali oni pomislil na to, da bi morali zapustiti Gorjance že pred dnevi. Tako bi najboljše storili.

Medtem se nam je pridružil belokranjski bataljon. V mraku smo nadaljevali pot in se ustavili na južni strani pod Trdinovim vrhom. Za počitek smo si izbrali mirno dolinico, kjer smo našli v bližini tudi studenček. Kuharji so se spravili v dno globoke vrtače in zanetili ogenj, da bi skuhali večerjo in zajtrk. S seboj smo imeli malo kotlov, zato so morali hiteti, da bi do jutra skuhali dovolj hrane za oba bataljona in za terence. Kuha je šla kuharjem počasi od rok in jedli smo po obrokih vso noč. Vsakdo je legel čimprej, kajti kako naj bi vedeli, kdaj bomo spet mirno spali.

Vso noč je bilo v taborišču mirno in tiho. Zato pa je bilo že zgodnje jutro burnejše. Pozdravile so nas prve topovske granate iz doline.

POZDRAV TOPOVSKIH GRANAT

Italijani so nas pozdravili 26. oktobra navsezgodaj. Komaj je jutranja svetloba prdrila skozi gosto bukovje in smrečje, že so zažvižgale topovske granate. Italijani so začeli ofenzivo. Artilerija v dolini je začela obstreljevati gorjansko pobočje.

Spočetka je bilo slišati eksplozije še daleč, potem pa vse bliže, dokler niso začele padati granate prav okoli taborišča, kot bi Italijani vedeli, kje počivamo. Ena od granat je zašla v kuhinjo in vse razdejala. Na srečo smo se vsi pravočasno umaknili med drevje, sicer bi imeli že navsezgodaj veliko žrtev.

Trenutek zatem nismo imeli več časa ugotavljati, s katere strani lete granate. Treskalo je povsod, kamor se je človek obrnil. Bilo je, kot da so začeli ofenzivo tudi ustaši.

Ko se je topovsko rohnenje za hip poleglo, smo se zbrali po četah in se umaknili še južneje, na vse strani pa poslali izvidniške patrulje, da bi poizvedele do kod je sovražnik že prodr. Izvidnikov, ki smo jih poslali še prejšnjega dne proti Beli krajini, ni bilo nazaj.

Ustavili smo se v redkem bukovem gozdu. Namenili smo se počakati na izvidnike, vendar miru nismo imeli dolgo. Spet so se oglasili topovi v dolini, to pot na ustaških položajih. Druga za drugo so frčale granate nad našimi glavami in udarjale z vso silo v mehko zemljo ali v drevje. Spet smo se morali razkropiti na vse strani in tiščati glave v zaklone, kajti delci granat so kar naprej žvižgali okoli naših glav. Granate nam niso prizadele veliko škode, priznati pa moram, da so nas prestrašile, saj nismo vedeli, kam bi se obrnili, pa četudi se je šele začelo.

Previdno in v manjših skupinah smo se gibali po gozdu in puščali za sabo zvezo za izvidnike in obveščevalce, ki so bili raztreseni po gorjanskih gozdovih in budno pazili na sovražnikove premike. Pošteno nas je skrbelo. Mislim, da nisem bil edini, ki se je vprašal, zakaj smo toliko časa čakali, ko smo vendar vedeli, kaj se pripravlja, prav lahko bi se še pravi čas umaknili.

Južno od Miklavža smo prišli spet vsi skupaj. Vso pot smo srečavali terence, ki so bežali z družinami pred Italijani in belogardisti. Pripovedovali so nam, da so Italijani in beli že prišli v Vodice, Ržišče, Ban in na Javorovico. Vsi so se nam pridružili.

Bilo je že blizu poldneva, ko so prišle za nami prve izvidniške patrulje. Dve nista prinesli nič posebnega, zato pa je tretja patrulja vedela povedati, da je na žumberški strani naletela na tri dolge kolone ustašev in domobranov, ki že čistijo po Žumberku in silijo v Gorjance.

Na vse strani smo poslali nove izvidnike, okrog zasilnega taborišča pa postavili dovolj stražarjev. Zdaj smo morali skrbeti še za terence z družinami.

S seboj smo imeli precej sveže govedine in kuharji nam bi naj pripravili na hitro vsaj govejo juho z mesom. Na vse strani so šli z borci po vodo, a brez uspeha. Neka patrulja je odšla celo proti Miklavžu, v upanju, da bo tam dobila vodo, toda vrnila se je kot druge, praznih rok. Borci so celo vedeli povedati, da so opazili okoli Miklavža mnogo Italijanov in belogardistov.

Zdaj je bilo treba misliti na premik. Preveč nas je bilo skupaj, da nas ne bi mogli izslediti. Kuharji so razsekali meso na kose in vsakdo si ga je lahko vzel s seboj, kolikor ga je hotel. Nekateri borci so hitro zakurili ognje in za silo osmодili in opekli meso, da se ne bi pokvarilo in da bi ga lahko jedli.

Kam zdaj? Počakati je bilo treba na prve izvidnike, ti pa so se sredi popoldneva vrnili z nerazveseljivimi novicami. Povsod je že prežal sovražnik. Ustaši so se utrjevali in kopali bunkerje le nekaj kilometrov od nas. Italijani in beli so že v kolonah brskali po gozdovih. Tu in tam, na primer pri Miklavžu, pa so se ugnezdili in nadzorovali okolico.

»Zdaj bomo odšli. Med premikom bodite disciplinirani in previdni. Hodite čim tiše!« nam je naročal Marjan Dermastja, ki je bil še vedno z nami. »Hodite v razdalji in pazite na zvezo. Orožje imejte pripravljeno na strel!«

Mimogrede smo naleteli na skupino terencev. Ti so nam povedali, da vodijo kolone Italijanov in belih domačini, ki poznajo vse poti po Gorjancih. Izogibali smo se listju, da bi hodili čim tiše. S seboj smo imeli še nekaj živine in natovorjenih konj z najnujnejšim.

S četo sem bil določen na čelo kolone. V predhodnico sem poslal skupino sedmih borcev z mitraljezcem Jožetom, ti so dobro poznali pot. Druge čete so zavarovale kolono z bokov in z močno zaščitnico.

V velikem loku smo obšli Miklavško cerkvico in prišli z vzhodne na severno stran Miklavža, to je proti Šentjernejski dolini. Tu nas je čakala težavna pot po gorjanski Pendirjevki. Izbrali smo si jo nalašč, ker smo upali, da tu ne bo Italijanov in ne belogardistov. Ves čas pa nam je udarjalo na ušesa njihovo kričanje in streljanje.

Lepa gozdna pot je bila za nami. Zdaj smo hodili po močvirnem, z gosto in visoko travo obraslem jarku, ki se je vse bolj širil. Potem smo prišli v kamnit hudournik, ki nas je vodil nekaj časa naravnost proti dolini. Po kamenju smo se prevračali, ker so nam od utrujenosti začele klecati noge.

Potem smo zavili nekoliko proti severozahodu in se še bolj oddaljili od Miklavža in sovražnika. Prišli smo na teren, na katerega, razen partizanskih, ni stopila človeška noga. Vdirali smo se v puhlico preperelega listja in drevja. Komu je bilo laže, prvemu v koloni ali zadnjemu, je težko reči. Noben korak ni bil trden in varen. Zdaj pa zdaj se je sprožila pod nogami kar cela plast puhlice in ga potegnila s seboj. Še težje je bilo s kravami in natovorjenimi konji. Krava nam je zdrsnila v globel. Puhlica jo je skoraj prekrila. Žival je potegnila za sabo še vodnika. Rešili smo samo vodnika, kravo pa pustili v globeli, da ne bi delali preveč hrupa. Potem nam je zdrsnil v grapo še natovorjen konj. Dva borca, prostovoljca, sta se spustila h konju, ki si je polomil prednji nogi. Rešila sta ga težkih zabojev s strelivom, potem pa zaboj za zabojem z našo pomočjo spravila na stezo.

Noge so nam bile vse težje in manj poslušne. Toda nihče ni tožil, ker smo vsi vedeli, da moramo naprej. Že se je zmračilo. Nebo je bilo jasno in svetle zvezde so nemirno utripale. Z leve strani nam je kar naprej udarjalo na uho kričanje in streljanje Italijanov in belogardistov. Zdaj pa se je le nekomu razvezal jezik in začel je vzdihovati in preklinjati. Za seboj je potegnil še druge.

»O, ko bi že bilo konec te poti. Zemlja nas kar nosi s seboj v globel.«

»Hudič naj vzame Italijane, belogardiste in to pot!«

»Kot da ne bi mogli najti boljše. Le kako dolgo bo še to trajalo?«

»Kako le hodijo za nami otroci in ženske?«

»Prav gotovo so več na zadnjicah kot na nogah.«

»Hm... kar tiho bodite, fantje! Če bi nas dobili 'ovi' pri Miklavžu, ne bi nihče od nas ostal živ. Vse bi nas pobili kot pse.«

Po skoraj triurni naporni hoji skozi Pendirjevko smo le začutili spet trdna tla pod nogami. Skoraj stekli smo drug za drugim na zeleno jaso, sedli na vlažno zemljo in čakali na druge, ki so bili še daleč za nami. Počivali smo, na živce pa so nam šle rakete, ki so jih izstreljevali.

Moralo je biti že okoli desetih zvečer, ko smo prišli do Kire. Vrnili smo se spet tja, od koder smo prejšnjega dne krenili na pot.

Do Kire sovražnik še ni prišel. A vendar nismo imeli namena ostati tu. Zgnetli smo se okoli zidanice, v kateri smo imeli še nekaj vina in si napolnili čutarice za na pot.

Medtem sta bila oba štaba bataljonov na posvetu v sosednji zidnici. Domenili so se, da se bomo poizkušali prebiti proti Brusnicam in potem nadaljevati pot proti Rogu. Tam je bilo čutiti zatišje. Pot je bila dobro izbrana, ko bi se le še tako srečno končala. Kolona se je spet premaknila. Tiho, zatopljeni vsak v svoje misli smo krenili v dolino.

Pri Prežeku smo zavili po gozdni poti na levo. Svetla mesečina se je lomila skozi vejeve bukev. Pihljal je prijeten vetrič in v vrhovih drevja komaj slišno šumel. Hodili smo tiho in previdno, ves čas z orožjem, pripravljenim na strel.

Po dobri uri hoje smo se ustavili v temnem gozdu. Štaba bataljonov sta poklicala na posvet vse komandirje in politične komisarje čet. Povedali so nam, da se

bomo poskušali prebiti pri Brusnicah in potem nadaljevati pot proti cesti Novo mesto—Metlika, pravzaprav proti Rogu. Cesto naj bi prečkali nekje pri Težki vodi.

Spet smo šli dalje. Pot se je vzpenjala. Pred nami se je belila v mesečini cerkva na Tolstem vrhu. Kaj če so tam Italijani in belogardisti, mi je takoj šinilo v glavo. Poslal sem naprej močno izvidnico, ki pa se je hitro vrnila in povedala, da sovražnika ni pri cerkvi. Zato smo mirno prečkali goličavo in se spet spustili v dolino čez polja in pašnike proti Brusnicam. Hodili smo v večji razdalji, da bi bili v mesečini manj vidni.

Že smo mislili, da bomo lahko brez nevšečnosti prišli do Roga. Tedaj pa se je vrnila izvidnica, ki sta jo štaba bataljonov poslala in povedala, da je opazila pred vasio temne postave, ki so nekaj prenašale in se potem spet umaknile v vas. Izvidnica pa se je vrnila k Brusnicam. Ob koloni sem počakal na komandanta bataljona Dušana, da bi mu sporočil, kar sem zvedel. Ko pa me je dohitel, je kratko in tiho ukazal:

»Kolona, stoj!«

Povelje je šlo od ust do ust. Kolona se je ustavila v gozdu pod Tolstim vrhom.

Komande čet obeh bataljonov so se spet zbrale na posvet. Več kot preveč je bilo zdaj ugibanja, kaj bi storili. Vsem je bilo jasno, da smo bili v nevarnem položaju. Povsod bunkerji, topovi, minometi, mitraljezi in moč sovražnikove vojske. Prebiti se je treba, in to čimprej. Preboj ne bo lahek. Treba si ga bo izsiliti za vsako ceno.

»Tovariš Liko!« me je poklical komandant Dušan. »S svojo četo boš ostal na čelu kolone do Brusnic. Če bo treba, se ti bo pridružila še Jurjeva prva četa. In če bi kazalo, da imata premalo borcev, vama bomo poslali še četo belokranjskega bataljona.«

»Kje pa je moja desetina s puškomitraljezom?« sem takoj vprašal, kajti brez puškomitraljeza, edinega, ki sem ga imel v četi, je bilo težko iti v napad.

Sredi popoldneva, ko smo počivali nekje pod Trdinovim vrhom na žumberški strani, mi je komandant Dušan naročil, naj dam desetino dobrih borcev in puškomitraljez. Povedal mi je le toliko, da gredo borci s komandantom vzhodnodolenjskega odreda, tovarišem Slobodanom in Urbanom. Kam so šli borci, nisem izvedel, tudi nazaj v četo jih ni bilo več.

»Teh ne bo več nazaj v bataljon,« mi je tiho odvrnil komandant Dušan.

Na čelu kolone sem bil že skoraj ves dan. Tedaj sem dvignil borce in jih kar mimogrede opozoril na budnost in previdnost. Odpravili smo se naprej proti Brusnicam.

Temni gozd je bil za nami. Pred sabo smo zagledali Brusnice. V mesečini sem imel dober pregled nad vso četo, četudi smo bili raztegnjeni, kar se je dalo, da nas ne bi sovražnik opazil. Čudno, okoli vasi je bilo vse tiho.

Morda smo imeli do vasi le dobrih tristo korakov. S četo sem bil daleč pred kolono drugih borcev. Tedaj sem ukazal borcem, naj se stisnejo k zemlji. Počakati sem hotel na Jurjevo četo, ker sva se domenila, da pride takoj za mano. Vendar njega od nikoder. Ko sem pogledal nazaj proti koloni, sem opazil temno senco, ki se je utrjala od kolone in se bližala moji četi.

»Kaj to pomeni?« sem pomislil.

Kurir se je približal in mi sporočil, naj se četa vrne. Ko sem pogledal proti koloni, se je ta že umikala spet proti Tolstemu vrhu. Kaj naj bi storil drugega, kot ubogal. Še hiteti smo morali, da smo ujeli kolono za rep in tam obtičali.

Ves čas sem premišljeval, zakaj neki se vračamo. Toda upal sem, da sta štaba obeh bataljonov našla ugodnejšo rešitev. S tem sem se dolgo tolažil.

Za Gorjanci se je že danilo, ko smo se po isti poti vrnili spet na Kiro. To pot smo se ustavili nedaleč od vinogradov in nizkih malih zidanic, v gozdu. Tu smo čakali na nadaljnja navodila.

In šele ko se je čisto zdanilo, je prišel med nas kurir iz Cerovega loga z obvestilom bataljonskega štaba, naj se sami po skupinicah prebijemo skozi sovražne obroe.

»Tako po ofenzivi bo spet zbor bataljona na Kiri,« je še sporočil kurir iz štaba.

Tedaj je zavrelo med borci. Nekateri bi najraje pri priči obračunali s poveljniki, ker niso pravočasno poskrbeli za umik. Drugim, predvsem domačinom, pa je bilo kar prav, da bi se tako razšli. Toda v bataljonu je bilo tudi veliko takih, ki so bili prvič na Gorjancih. To so bili študentje iz Ljubljane in mnogi borci z druge strani Krke. Bili so borci celo iz Celja in kdo ve od kod vse. Še najlaže je bilo za domačine.

Prijatelji so se zbrali in po skupinah izginili. Toda ostalo nas je še veliko. Gledali smo za odhajajočimi brez posebnega slovesa.

MED OFENZIVO

S Kire sem odšel med zadnjimi. Pridružili so se mi še partizan Drago, doma iz Mokronoga, študent Mol, doma iz Celja in študentka Sonja, doma iz Ljubljane. Vsi štirje smo okoli osme ali devete ure odšli na pot brez cilja proti Javorovici. Radi bi se še oskrbeli s hrano, toda na Javorovici ni bilo nič. Kamorkoli smo pogledali, so nas ljudje odslovili že med vrati.

»Smo že dali desetim, dvajsetim partizanom. Brez vsega smo ostali,« so nam odgovarjali vaščani.

Potem smo se ustavili v Banu. Srečali smo skupino borcev in med njimi komandanta Dušana. Tudi oni so se ustavili v vasi zaradi hrane.

V hiši, v katero smo vstopili, nam je dala starka latvico mleka in koruznih žgancev. Pojedli smo z velikim tekom. Potem pa sedli na skladanico bukovih in kostanjevih hlodov. Premišljevali smo, kam bi se obrnili. Le malo smo poznali gorjanskih poti, ko pa so nas prej vselej vodili domačini. Teh seveda ni bilo več med nami.

Iz razmišljanja nas je predramil kmet, ki se je nenadoma znašel med nami ves zasopel. Prišel je iz doline. Povedal je, da se Italijani in belogardisti v dolgih kolonah bližajo vasi.

Pobrali smo svoje stvari, mimogrede v sadovnjaku natrgali nekaj sadja in se umaknili v gozd. Ostali smo spet sami. Drago, ki je bil skoraj čisto gluha, študent Mol, Sonja in jaz. Ustavili smo se daleč iz vasi v gostem grmičevju, misleč, da nas bo obvarovalo pred zasledovalci. V grmovju smo dočakali noč in se namenili tu prenočiti.

Okoli nas je bilo vse mirno in tiho. Le kdaj pa kdaj je bilo slišati iz Bana pasji lajež. Tedaj smo se vselej spogledali, misleč, zdaj so prišli Italijani in beli v vas.

Potem smo si uredili skrivališče, osmodili na ognju govejega mesa, pojedli in se odpravili počivat. Vsak izmed nas pa je nekaj časa stražil. V grmovju, prepletenem z robidovno, smo imeli namen prebiti ofenzivo, če bi nam bila seveda sreča mila.

Zgodaj zjutraj smo bili že vsi zbudeni. Spet smo osmodili še nekaj mesa in pojedli vsak po eno jabolko. Potem pa poskrili vso odvečno opremo in pregledali okolico skrivališča, če smo zapustili še kakšno sled.

Vse je kazalo, da se bo še vreme pokvarilo. Gosta, siva megla, ki se je že od zgodnjega jutra vlekla nizko pri tleh, se ni hotela dvigniti. Ko se je zdanilo, je začelo rahlo rositi.

Nenadoma smo zaslišali po bližnji kamniti poti Italijane. Veliko jih je moralo biti. Govorjenje, stopicanje mul in ropotanje voz je bilo slišati vse bliže. Postali

smo še bolj pozorni. Spogledali smo se in kot da bi čakali drug na drugega, kaj bo kdo storil. Z roko sem pokazal, naj se vsi potuhnejo proti zemlji. Tako bo najbolje počakati, da gre nevarnost mimo.

Vse je kazalo, da Italijani z gozdne poti niso krenili. Oddahnil sem se, ko je po dobri uri za njimi spet vse utihnilo. Toda le dobre pol ure, nato je šla mimo druga kolona. Spet smo se potuhnili in čakali.

Tedaj pa, ne vem kaj se je zgodilo z Molom, da je nenadoma planil iz svojega skrivališča in se pognal po gozdu. Bežal je, da so ga noge komaj dohajale. Le zakaj? Tudi Drago, ki je bil skrit blizu Mola, ni vedel pozneje pojasniti, zakaj je bežal. Ostali smo trije in čakali, da bi odšla kolona mimo. Ko je tudi to minilo, smo se pošteno oddahnili.

»Če nas Italijani izslede,« me je tiho vprašala Sonja, »kaj bova naredila?«

Presenetila me je s tem vprašanjem. Do zdaj na to niti pomislil nisem. Kaj naj bi storila?

»Res ne vem, Sonja,« sem ji kratko odgovoril.

Sonjin pogled je obstal na moji pištoli, ki je ležala poleg mene. Potem je dvignila svoje modre oči in me nepremično gledala ter rekla:

»Me boš ustrelil s pištolo, če pridejo?« in ne da bi umaknila pogled, me je prišla za roko in nadaljevala: »Mislim, preden boš ustrelil sebe.«

»Živ se jim res ne bi dal v roke,« sem tiho odgovoril. »Bolje, da si sama vzameva življenje, kot da ga nama Italijani ali beli.«

Potem se je stisnila k meni, kot da bi se nečesa bala. Tako sva dolgo čepela v skrivališču, poslušala in gledala okoli.

Trenutek za tem smo že tretjič slišali Italijane v bližini. V hipu pa se mi je zazdelo, da ne gredo le po kamniti gozdni poti, ampak da jih je slišati tudi po grmovju, vse bliže in bliže skrivališču.

Pogledal sem Draga. Gledal je v nasprotno stran in kaj bi dal, da bi pogledal proti meni. Pobral sem suhljad in jo vrgel proti njemu. Toda Drago je pogledal proti visoki bukvi, kot da bi od tam kaj priletelo.

Tedaj sem dobrih dvajset korakov od skrivališča proti Banu opazil, kako se vejveje razmika in se spet umirja. Kaj naj bi storil? ... Da bi si zdaj vzel življenje? Ne še, za to je še vedno čas. Še je treba poskusiti.

Še enkrat sem vrgel proti Dragu suhljad, spet nič. Ko pa je postalo kričanje še glasnejše in še bliže, sem pobral puško, zgrabil Sonjo za roko in jo potegnil iz skrivališča. Tekla sva mimo Draga.

»Drago, beži!« sem zaklical mimogrede.

Ko sva se trenutek potem spet ustavila na varnem, Draga ni bilo za nama. Le zakaj ne? sem se spraševal.

»Saj naju je vendar videl bežati,« je dejala zdaj Sonja.

Tega dne sva s Sonjo srečno odnesla pete. Visoko v gozdu in daleč od Bana sva krenila previdno naprej, ne da bi iskala poti proti Javorovici. Povsod je bilo slišati vpitje in streljanje, zdaj bliže, zdaj celo prav iz doline. Mimogrede sem pomislil, kako nespametno smo storili, da smo se razbili in zdaj tavamo tod okrog vsak zase. Rad bi vedel, če bomo še kdaj vsi skupaj.

Tavala sva po gozdu in pazila le na to, da nisva zašla previsoko med ustaše in ne prenizko med Italijane in belogardiste. S seboj nisva imela drugega kot puško. Vse sva pustila v skrivališču.

Proti večeru sva se ustavila nekje nad Javorovico. Jesti ni bilo kaj. Pripravila sva si novo skrivališče. Pozno je že bilo, ko sva zlezla pod nizko robidovno in kmalu utrujena zaspala.

Prebudila sva se zgodaj zjutraj, ko se je komaj začelo daniti. Iz Šentjerneja je veter prinašal zvoke vojaške godbe. Italijani so se veselili, morda uspeha, ali pa so si tako preganjali strah, ko kar nenadoma partizanov ni bilo več na Gor-

Slovenski belogardisti v boju za »sveto vero in Kristusa kralja« ... Ali so v svoji slepoti občutili lisjaštvo fašističnih krvnikov?

jancih. Bil sem prepričan, da izsledili še niso nikogar. Potem sva pregledala okolico, da ne bi pustila kakršnekoli sledi za sabo in spet legla pod robidovno.

Vreme je bilo pusto. Nizka megla, nad drevjem grozeči oblaki, veter in dež, ki je skoraj vso noč rosil. Četudi sva bila že premočena, saj sva imela le, Sonja platneno ogrinjalo s kapuco, jaz pa površnik, narejen iz šatorke, sva bila pri miru in poslušala, ali se nama približuje sovražnik.

Ko sva ležala že skoraj v vodi, nisva več vzdržala na mestu. Izvlekla sva se iz pod robidovja, potem pa križarila po gozdu proti Banu in se spet vračala. Zdelo se nama je, da sva tukaj še najbolj varna. Ko pa se je začelo mračiti, sva se namenila proti prejšnjemu skrivališču, da bi poiskala opremo in hrano.

»Morda bova našla tam tudi Draga in Mola. Lakota ju bo pripeljala nazaj v skrivališče,« sem dejal spremljevalki.

Ko sva se približala skrivališču, sva vse preobrnila, toda tu nisva našla ne tovarišev ne nahrbtnikov. Vse je kazalo, da so le prišli Italijani v skrivališče in vse skupaj odnesli. In kaj naj bi zdaj naredila v gozdu brez hrane, brez vsega. Ofenziva pa bo trajala kdo ve koliko časa.

Približala sva se kamniti poti in se previdno po robu poti pomikala proti Banu. Upala sva, da so Italijani in beli vas že zapustili. Tedaj pa sem zavohal dim. Neda-leč od vasi sva, sem si dejal. Vesel sem bil, četudi pravzaprav nisem vedel, česa naj bi se veselil lačen, premražen in moker.

Ko sva bila že čisto blizu vasi, se je ob poti, nedaleč od naju nekaj premaknilo. Umaknila sva se hitro nekaj korakov nazaj in se stisnila k meji ob poti. Poslušala sva in gledala proti vasi. Trenutek nato sva slišala, da je vojak vprašal po laško, kdo je.

Nekaj trenutkov niti do sape nisva prišla. Korak za korakom sva se umikala in pazila, da nisva delala šuma. Tedaj pa je zaregljal nedaleč od naju puškomitraljez. Za njim so se oglasile eksplozije ročnih bomb in potem še puškarjenje. Midva pa sva to izkoristila in se pognala po poti v gozd.

»Le kako bova živela brez hrane in vode,« sem potožil, ko sva se utrujena ustavila in čisto brez moči legla na mokra tla.

Ko sva trenutek pozneje šla spet naprej, sva v kolesnici našla za prst globoko mlakužo. V temi nisva videla, kakšna je, vem le, da je bila brez pravega okusa. Legla sva drug poleg drugega in posrkala mlakužo iz kolesnice.

Potem sva zavila na podolgasto jaso, nedaleč od vasi, v upanju, da bova nalezla na sadje.

»Kakšne lesnike bova menda že še našla. Pravega sadja pa tu ne bova dobila,« sem tolažil Sonjo.

Divje sva hlatala z rokami po vejevju in iskala lesnike. In če sva si še tako prizadevala, sva natrgala samo prgišče kislih lesnik. Potem pa, vesela, da sva vsaj nekaj našla, spet izginila.

Ofenziva je trajala že pet dni. S Sonjo sva bila že tako lačna, da se je nama megililo pred očmi. Četudi je rosil dež, nisva dobila nikjer toliko vode, da bi se vsaj odžejala. Pobirala sva odpadlo listje in sesala vlago. Ali pa sva iz papirja delala vrečke, jih pristavljala k bukvam in prestrezala kapljice, ki so polzele po deblu. A vse skupaj ni bilo nič. Žeja in lakota iz dneva v dan. Mene pa je napadla še druga nadloga. Od dne do dne sem čutil v trebuhu hujše bolečine, ki so se včasih spremenile v tako hud krč, da sem se zvijal po zemlji. Toda upal sem, da bo tudi to minilo, kot mora miniti gorjanska ofenziva. Tedaj bo spet vse dobro.

Dnevi so bili dolgi in mračni. Iz doline je bilo slišati avtomobile, ki so prevažali vojaštvo, in vse, kar je bilo treba za ofenzivo. Vmes so regljali mitraljezi, rohnele eksplozije težkih min in topovskih granat. Večkrat pa so prihrumela nad Gorjance še letala in odvrгла vselej še kopico bomb.

Po tednu dni tavanja po gorjanskih gozdovih, brez hrane in vode, sem posebno jaz zelo oslabil, v trebuhu pa me je zavijalo, da bi kričal na glas. Sonja me je mirila, češ, saj bo kmalu bolje, toda to ni dosti pomagalo. Čudil sem se ji, da še toliko zdrži. Nekega dne sem imel privide. Šla sva po neki poseki med Banom in Javorovico. Iz zemlje so štrleli meter visoki štrclji posekanega drevja, toda jaz sem videl povsod Italijane in belogardiste. Vsak štrcelj je bil zame vojak, sovražnik. Četudi me je Sonja prepričevala, da so to navadni štori, sem trdil svoje. Če ne bi bilo Sonje z menoj, bi morda zblaznel.

Bilo je petega novembra popoldne. Z močmi sva bila že čisto na koncu. Še sva hodila, toda le toliko, da sva še vlekla noge za sabo. Počivala sva vse pogosteje, težko sopla in hlatala za zrakom, saj naju je že kar dušilo. Imel sem občutek, da moram napeti vse sile, da še lahko gledam. Zdaj mi je zastal korak. Sesedel sem se in s pisajočim glasom potožil, da ne morem več naprej. Sonja mi je pomagala, da sem se spet postavil na noge, potem pa sem, oprt na njo, le nekako še premikal noge.

»Počakajva nekje, pa naj bo karkoli. Saj nimava več moči,« sem zajeceljal komaj slišno.

»Tu ne moreva ostati. Naprej morava,« je silila Sonja.

O tistih šestih lesnikah, ki sva si jih tako razdelila, da sva pojedla vsak eno na dan, že ni bilo več sledu. Kako prav bi nama zdaj prišla vsaj ena, pa četudi tako grenka, kot je bila.

Potem sva se odločila zaviti proti Javorovici. Upala sva, da belih in Italijanov ni več v vasi. Sonja mi je dejala, da bo sama odšla v vas in povprašala kmete, kako je kaj tod okrog.

»Tudi za hrano bom poskrbela. Bom že kaj našla,« je dejala.

Zazdelo se mi je, četudi je nisem več dobro videl, da se hoče žrtvovati. Res, da sva se imela rada, a vendar.

»Ne boj se zame,« mi je zagotavljala. »Prinesla bom hrane in poizvedela, če so še vojaki v bližini. Vrnila se bom.«

Zdaj sva se že skoraj plazila drug ob drugem tako, da sva drug drugega podpirala. Počivala sva vsakih nekaj korakov. Noge sva le še vlačila za sabo. Začutil

Belogardisti se s fašisti pripravljajo na strel... Ubili bodo mladega človeka, ker je prisluhnil klicu svobode...

sem, da je moč pošla tudi Sonji. Težko je sople ob meni. Le premagovala se je in skrivala, da ne bi to opazil.

Tako sva prilezla sredi popoldneva na rob gozda nad Javorovico. Sedla sva na zemljo za grmičevje in opazovala vas ter ljudi na polju. Videl sem vse medlo, vendar sem bil vesel, da sem vsaj videl spet vas in ljudi. Na polju, morda dobrih petdeset korakov od naju, sta bili pri delu dve ženici in kmet.

»Stopila bom k ljudem in vprašala, kako je v vasi. Prosila jih bom tudi za kosček kruha. Boš videl, takoj nama bo odleglo.«

Potem je odložila puško poleg mene in odšla naravnost proti ljudem na polju. Gledal sem za njo. Stiskal puško v rokah, da bi jo poskusil braniti, če bi se ji kaj pripetilo.

Kmalu se je vrnila. V roki je držala kosček kruha. Previdno ga je razpolovila, da ga ne bi preveč drobila. Potem sva jedla z velikim tekom in pobrala sleherno drobtinico. In zazdela se mi je, da se mi vrača moč. Tudi vid se mi je popravil. Za dva, tri grizljaje kruha sva zavila v robec in vtaknila v torbico za pozneje. Medtem pa mi je Sonja pripovedovala:

»Povedali so mi, da so belogardisti in Italijani malo prej zapustili Javorovico. Nekaj jih je odšlo v dolino z mulami, opremo in težkim orožjem. Drugi pa so se razlezli po skupinah na vse strani in so krenili tudi v gozd, od koder jih še ni bilo. Zagotavljali so vaščanom, da se bodo kmalu spet vrnili.«

Malo se je oddahnila, da je prišla do sape, potem pa nadaljevala:

»Belogardisti so pripovedovali ljudem, da bodo zdaj, ko so polovili in pobili vse partizane na Gorjancih, imeli svojo postojanko prav v vasi. Dejali so jim, da so v gošči le še posamezniki, lačni in žejni, s temi pač ne bo več težko opraviti. Vaščanom so naročali, naj povedo vsakemu, ki bi se zatekel v vas, naj se raje sam

javi v postojanko, ker se mu tako ne bo nič zgodilo. Ostal bo živ in se tako lahko vrnil domov. Ljudem so nazadnje še zagrozili, da bo vsakdo ustreljen, za kogar bodo zvedeli, da je dajal hrano partizanom. In da jih vidiš, kako so me prepričevali vsi po vrsti, naj se grem takoj javit v dolino, in če hočem, me oni peljejo.»

Poslušal sem jo. Potem sva nekaj časa molčala in premišljala vsak zase. Torej so hoteli poloviti partizane in potem narediti z njimi, kar jih bo volja. Samo tega ne, da bi se jim predala. Pojedla sva še preostanek kruha.

»In kaj si jim odgovorila, ko so te tako lepo nagovarjali?« sem vprašal Sonjo.

»Tiho sem bila in se vrnila k tebi. Zazdelo se mi je, da so kar nenadoma vsi ljudje proti nam ali pa se tako boje belih.«

»Kako to, da so ti sploh dali košček kruha?«

»Dala mi ga je stara ženica in še ta mi je rekla, naj grem takoj v dolino. Šla sem semkaj, četudi so mi kar naprej prigovarjali, naj se obrnem proti dolini, če hočem, da bom še živela.«

Ljudje so se spremenili. Eni so se bali groženj belih, drugi pa so se menda res obrnili belim v prid.

Ne da bi še kaj več razmišljala, sva nadaljevala najino težko pot. Košček kruha nama je dal vsaj za nekaj časa toliko moči, da sva lahko hodila in se ne več plazila. Hodila sva previdno, se večkrat ustavila in prisluhnila. Ko sva zavila nekoliko proti dolini, sva naletela na studenček. Ceprav je bila voda kaina in umazana, sva se je z užitkom napila. Tudi umila sva se. Saj je bil vendar že čas tudi za to po skoraj štirinajstih dneh potikanja po gozdovih.

Nekoliko bolj okrepčana sva nadaljevala pot in prišla v bližino Prežeka. Na srečo sva še pravi čas zaslišala Italijane. Bilo jih je vse polno okoli gradu in po gozdu. Iz grape so vlekli avtomobil, kamor so ga skrili naši borci še pred ofenzivo, da bi počakal na boljše čase. Pri delu pa so bili sila glasni, da jih je bilo slišati daleč naokoli.

Potem sva poskušala obiti Prežek in kreniti proti Gaberju. Toda povsod sva naletela na italijansko ali belogardistično stražo, zasedo ali skupino vojakov, ki je brskala po gozdu. Hitro sva se umaknila, da naju ne bi opazili.

KO JE LEGEL MRAK NA ZEMLJO

Še danes se večkrat spominjam tistega trenutka. Ko sva se spet vračala proti Javorovici vsa trudna in niti ne več dovolj previdna, mi je vse odpovedalo. Zgubil sem vsako upanje na kakršenkoli srečen konec. Že se je začelo mračiti, ko sva prišla do male kmetije.

Z nekakšnim nezaupanjem sva se približala hiši. Gospodar je bil do ofenzive vedno dober za nas partizane. Toda zdaj nama je dejal prav tako kot ljudje nad Javorovico:

»Če hočeta jesti, pojdita k belim v postojanko!«

Te besede so mi zdaj kljuvale v glavi. Kar čutil sem, kako mi razbija kri v sencih.

Gospodarju sta se pridružila še njegova žena in starejša ženica. Ko je videl, da se ne dava kar tako odgnati, ne da bi nama dali vsaj malo jesti, je na ves glas zakričal nad nama:

»Kaj vraga še iščeta tod? ... Še mene bosta spravila v nevarnost, če se takoj ne pobereta!«

»Tako spet greva in se ne vrneva več, samo malo kruha nama dajte in mleka. Lačna sva!« sem mu mirno odgovoril.

»Glej! ... Lačna sta!« zdaj je kmet zakrillil z rokama kot bi naju hotel odgnati od hiše. »Belogardisti so nam prepovedali pod smrtno kaznijo dajati partizanom. Nisem nor, da bi tvegali in mi potem požgo domačijo, nas pa pobijejo.«

Belogardističnim Kajnom je zadoščeno... Mlada kri je odtekla v zemljo, kjer počivajo dedje in pradedje... vsaka kapljica je seme svobode...

»Saj jih ni v bližini in nihče naju ni videl priti k vam,« sem mu segel v besedo. »Kaj pa vesta!« je spet začel kmet. »Opoldne je bilo, ko so šli tod mimo v gozd. Vsak hip so spet lahko tu. Če sta pametna, pustita partizanščino in se jim predajta. Če že nočeta ostati z njimi, se vrnita domov. Če gresta tu naravnost v dolino, bosta prišla prav na Brezovico k belim.«

Tako naju je prepričeval kmet, včasih naš zaupnik. Zdaj je poskušala srečo še Sonja in prosila, da bi nam dali karkoli jesti. Toda kmet se ni ganil. Nič ni hotel slišati o tem, da bi nama kaj dal. Po eni strani se je naju otepal, po drugi pa prepričeval, da bi ga poslušala in zavila v dolino. V isti rog sta začela trobiti še njegova žena in starejša ženica. Povedali sta, da so se že mnogi partizani vdali belim, prav tako terenci, pa so vsi ostali živi. Starejša ženica se je nazadnje le nekoliko omehčala. Odšla je v hišo in se kmalu vrnila. Vsakemu je dala nekaj jabolk in nama ponudila požirek jabolčnika. Ko sva ga popila in pospravila jabolka, je prišla Sonjo za roko in jo odpeljala k poti ter rekla:

»Kar tule, po tejle grapi pojdiva. Ne moreta zaiti, in prišla bosta naravnost v Vratno. Tam pa vama bo že kdo povedal, kje bosta najprej našla bele. In bog naj vaju blagoslovi, če bosta res tako storila!«

Da sva se rešila neprijetnih pogledov teh ljudi, sva res zavila po grapi proti dolini. Oni pa so še dolgo stali ob poti in gledali za nama. Ko pa sva se jim umaknila, sva sedla v listje, pojedla vsak eno jabolko in čakala drug na drugega, kaj bo kdo svetoval.

Četudi sva že dobila nekaj za pod zob, lakota še ni popustila. V nama je bila zdaj še večja sila po hrani, samo jedla bi in pila.

V mraku sva prišla v Vratno. Tiho je bilo po vasi, kot da ne bi bilo nikogar doma. Ljudje so bili še na polju in v vinogradih. Vstopila sva v prvo hišo, le dobrih deset korakov oddaljeno od gozda.

Nikogar ni bilo doma. Pretaknila sva vse kote, da bi si sama postregla in da nama ne bi bilo treba spet poslušati istih nasvetov. Toda nikjer ni ničesar. Potem sva pogledala še v omaro v veži. Tam sva našla latvico mleka in nekaj starega, že trdega kruha.

Če ne bi ta trenutek vstopila v hišo gospodinja, bi si kar sama postregla in potem odšla nazaj v gozd. Toda, ko sva jo prosila za jed in pokazala na latvico z mlekom in na kruh, je zarohnela nad nama:

»Na Brezovico pojdiva, če sta lačna. Mi vam ne smemo dati! Oni z Brezovice so nam prepovedali dajati hrano partizanom. Kar k njim pojdiva, pa ne bosta lačna!«

Medtem je mahala z rokama proti nama, kot da bi naju hotela odgnati od hiše. Potem je nadaljevala:

»Nemara beli niso daleč od hiše. Še malo prej so bili v vinogradu onkraj vasi. Pobijejo nas, če zvedo, da sta dobila pri naši hiši jesti. Zapomnita si, da sem se zaobljubila pred vsemi svetniki, da ne bom dala nikomur jesti,« je končala gospodinja.

Sonja jo je še poskušala prepričati, da se bova hitro spet umaknila iz vasi, ko bova pojedla. Nenadoma pa kot bi se ženska čisto spremenila, nama je dejala:

»Dala vama bom mleka in kruha, potem pa pojdiva naravnost v Brezovico, ali pa pošljem fanta po bele, da pridejo sem po vaju. Morda jih bo še dohitel, če so odšli iz vinograda v postojanko.«

S Sonjo sva se spogledala. Pred sabo sva videla le mleko in kruh, in pozabila na previdnost. V mislih sva le delala načrte, kako bova hitro pospravila mleko in kruh, potem pa se umaknila na varno. Kar mimogrede sem rekel ženski, naj le pošlje fanta po bele, kajti upal sem, da je do postojanke dovolj daleč in beli ne bi mogli takoj priti.

Ko sva pojedla, pravzaprav posrebala mleko in pojedla vsak kosček kruha, sva stopila na dvorišče. Napravila pa sva le nekaj korakov. Pred nama so bili belogardisti. Bilo jih je deset, morda celo več. S pripravljenimi puškami na strel so naju hitro obstopili in razorožili. Takrat nama je vse odpovedalo. Skraja sva mislila, da imava le privide, toda bila je resnica.

Belogardisti so naju pretipali in se nama režali na ves glas. Mimogrede sem pogledal Sonjo. Debele solze so ji tekale po licih. Zmajal sem z glavo in ji tako hotel povedati, naj ne joče, beli se ji bodo samo režali.

Odpeljali so naju mimo pleterskega samostana proti Brezovici. Vso pot so se norčevali iz naju, streljali okoli sebe in nama zatrjevali, da so polovili ali pobili že vse gorjanske partizane.

Zeleni Torzo

Miha Klinar

*Drevo
v viharjih izbičano.*

*Drevo
z odbitimi vejami.*

*Kakor da bi štrlele
strahovito bele
z nasiljem zlomljene
človeške kosti iz mesa.*

*Kako
naj potem bi v razbičanih vejah
gnezdile ptice
in pele.*

V noči od 17. na 18. februar 1945 je korpusna obveščevalna točka »B 20« počivala v furlanski vasi Čenebla nad Fojdo. Noč je bila spokojna, da bi človek skoraj pozabil na vojno.

Obveščevalec Janez se je nemirno premetaval v senu. S tovariši je spal nad toplim hlevom, pokrit z debelo odejo. Pogledal je na ročno uro. Svetlikajoči kazalci so naznanjali, da bo ura skoraj štiri. Pokukal je skozi špranjo v leseni steni. Zunaj je bilo temno ko v rogu. Bila je njegova ura, ko ni več zdržal na ležišču. Ves čas vojne je bil vsako jutro prvi pokonci. Prej je vstajal kot kuhar ali kdorkoli od štaba. To mu je prišlo že tako v kri, da se je sleherno jutro prebudil ob isti uri, pa četudi se je ulegel še tako pozno. Ta navada ga je med vojno ničkolikokrat obvarovala večjih presenečenj.

Pretegnil se je in dregnil pod rebra Sandija, ki je spal poleg njega. Ta se je prebudil in pomolel glavo izpod odeje. Dremavo je zagodel:

»Kaj je?«

»Sandi ... si poslal patroljo?«

»Ja, ravno zdajle sta šla v dolino Faga in Furlan.«

»No, potem je v redu.«

»Zakaj vprašuješ?«

»Ker ... ker me skrbi in tudi ne čudi se, zakaj.«

»Kaj te skrbi?«

»Čuj, Sandi! Se ti ne zdi, da ste že predolgo v Čenebli?«

»Za Čeneblo ni predolgo.«

»Zakaj ne?«

»Saj veš, da je Čenebla republika svoje vrste. Tu smo varni. Nevarnost nam preti samo tedaj, kadar Švabi uprizarjajo hajko v večjem obsegu. Obisk lahko pričakujemo samo iz Fojde. No, in v tisto smer sem poslal patroljo.«

»In vendar mislim, da boste morali pomisliti na preselitev.«

Janez v temi ni mogel videti Sandijevega začudenega pogleda.

»Ali kaj slutiš?«

Janez je zamišljeno zategnil:

»Slutim ne, imam pa strašansko neprijeten občutek, ko vas že nekaj mesecev videvam na istem mestu. In to z radijsko postajo. Nisi nikoli pomislil na to, da vas lahko odkrijejo?«

Sandi se je pogreznil v svoje misli. Janez si je obul škornje, vstal, si pritegnil opasač, zgrabil avtomat in stopil po lesenih stopnicah na plano. Objel ga je svež jutranji hlad. S počasnimi koraki se je napotil proti koncu vasi. Vaščani so še spali svoj globoki sen. Ko je dosegel zadnjo hišo, je obstal in pogledal v dolino. Fojda je bila zavita v meglo. Pri-sluhnil je in naprezal oči, da bi zasledil patroljo, ki je šla v dolino. Ničesar ni videl in ne slišal.

»Kje neki sta?« je pomislil in z zaskrbljenim pogledom preiskoval dolino.

Potem se je z neko nenavadno tesnobo v srcu ozrl v hrib za seboj. V jutranjem mraku je bil videti kot velika skrivnostna gmota. Tisti hip se je založil, da ga je nenadno prevzel neki čuden občutek, ki mu ni vedel vzroka. Zazdelo se mu je, da je takšno jutranjo tiho to še težje prenašati kot streljanje. Prisluhnil je — nobenega šuma ne pred njim, ne za njim. Čutil je, da se ga loteva nenaden strah.

»Kaj mi je?« se je spraševal. »Saj vendar nikoli nisem bil strahopetec.«

Komaj zaznavno se je začelo svitati. Po stezi iz doline sta prisopihala Faga in Furlan. Janez se jima je kar vsesal v obraza z vprašanjem:

»No, fanta, kaj je?«

Skomignila sta z rameni, Faga pa je rekel:

»Ja... hudič... kako bi rekel. Sumljivo je, toda ne veva, kaj. Ničesar nisva videla.«

Spogledali so se z nemirnimi očmi. Janez jima ni hotel izdati svojega nemira, ki mu ni vedel vzroka. Skočil je k skupini, ki je spala nad hlevom in jih zbudil. Šefu točke Sandiju je povedal, kako je. Ta je ukazal strogo pripravnost. Nato je stopil v sosedno vas k župniku, s katerim sta bila na dobri nogi. Hitro se je vrnil in kazalo je, da tudi on ni zvedel nič določnega.

»Kaj je, Sandi?«

Sandi je s pogledom objel bližnji hrib in zamišljeno rekel:

»V premiku je neka enota. Najbrž so ,garibaldinci'.«

»Ti je to povedal župnik?«

»Ja.«

»Kaj jih je videl?«

»Videl jih je, a ko so šli mimo njega, niso nič rekli in so nadaljevali pot. In zdajle morajo biti nekje v temle hribu.«

Vsi so se ozrli v temačni hrib, ki jih je naenkrat postavil pred uganko. Janez je premišljeval: Garibaldinci? Ne verjamem! Saj oni vendar vedo, kje smo in bi se oglasili pri nas. Podvomil je:

»Kaj pa... če niso ,ozopovci'?«

Partizanski obveščevalci so že dolgo opazali, kako se ,ozopovci' vrivajo na njihov teren, s katerega so jih skušali pregnati. Hkrati so hoteli pritisniti partizan-

ske bataljone ob zid, da bi imeli na ozemlju proste roke.

Janez se je po kratkem premisleku odločil, da je treba naglo ukrepati. Obrnil se je k radijskemu telegrafistu in šifrantu in jima ukazal:

»Čujta, fanta! Radijsko postajo in vse, kar spada k njej spravita v bunker, v dva pa jo z vsemi dokumenti mahnita mimo tistele kapele v Ivanc. In to pri priči.«

Pod potjo, ki je vodila skozi vas, je bila škarpa, ob njej pa prislonjena drvarnica, ki se je že zdavnaj zrušila. V tej podrtiji so obveščevalci uredili luknjo, v katero so ob hajkah skrili radijsko postajo in še nekaj potrebščin, ki jih niso mogli vlačiti s seboj.

Radijski telegrafist in šifrant sta poskrila svojo opremo in odšla iz vasi. Nato je bila tudi še vsa preostala skupina pripravljena za odhod. Janez je vse po vrsti pogledal in naposled rekel Sandiju:

»Veš kaj, Sandi, ti pojdi s tovariši kar naprej proti Ivancu, mi štirje — Edi, Miro, Marija in jaz — pa bomo še malo počakali in pridemo za vami.

Ko je Janez čez nekaj časa pogledal za tovariši, ki so bili že skoraj kakšnih štiristo metrov pred njim, je z grozo opazil, da ne gredo tja, kamor so se domenili, ampak v čisto drugo smer. Sandi je bil s tovariši zavil desno od Ivanca, nekam proti Valeju.

»Kaj pa mu je, zaboga?« se je Janez prijel za glavo. »So morda opazili kaj sumljivega?«

Res je kazalo, da so vsi, ki so pred Janezom šli na pot, krenili namesto v Ivanc nekam drugam. Če so videli kaj nenavadnega, zakaj ne sporočijo, se je spraševal Janez. Tovariši so bili predaleč, da bi lahko opozorili na nevarnost fante za seboj. Tudi radijski telegrafist in šifrant se nista držala domenjene poti, ampak sta jo mahnila po stezi proti Fojdi.

Od preostale četverice sta se Edi in Miro prva napotila proti Ivancu mimo pokopališča. Takoj za njima pa še Janez in Marija.

Takrat se je že jasno čutilo, da je zrak okoli njiju močno naelektren. Janez je spoznal, da z bližnjega hriba ne

prežijo nanje niti ,garibaldinci', niti ,ozopovci', ampak neke druge sile. Ni se še daniło, vendar ni bila več tema in tudi še ni bilo svetlo.

Janez in Marija sta se ob pokopališču za hip ustavila. Ozrla sta se proti kapelici, ki je stala ob stezi, vijoči se med Ivancem in sosednjim hribom.

»Ga vidiš?«

Janez je pomenljivo pogledal Marijo. Ta je široko razprla oči. V jutranji sivi ni se je petdeset metrov pred njima izza zaklona dvignila vojaška postava. Oboroženi neznanec jima je vablivo požvižgaval. Marija je dvomeče izdavila:

»Ta ne more biti kdo od naših.«

Janez si je od daleč podrobno ogledal neznanega vojaka in se namrdnil:

»Kaj pa še! Zdi se mi, da je preveč zeleno... in preveč enotno opravljen za partizana.«

»Kaj naj storiva?«

»Nič... delajva se, kakor da mu greva naproti, ko pa bova prišla pod tistim hribočkom v mrtvi kot, bova skočila na varno.«

Janez je opazil, da sta Edi in Miro že odhitela mimo pokopališča in se dokopala do grupe onstran zidu. Janez ju je videl, tisti tuji vojak pa ne, četudi ju je moral videti prej, saj sta šla mimo njega. Ko sta prišla v mrtvi kot, je Janez siknil:

»Marija! Zdaj za Edijem!«

Zavila sta na desno in dosegla žuboreči potok. Ni bil globok in na nekaterih mestih je bil obzidan. Globoko sklonjena sta se pomikala po potočni strugi, ki jo je zakrivalo nizko grmičje.

»Kje sta Edi in Miro?« ja zamrmral Janez.

Tedaj pa je pred njima strašansko zagrmelo. Kakor da bi se odprl pekel. Petje »šarcev« in puškinih strelav se je potegnilo v nepretrgano verigo. Marija je nagnosko stekla po strugi. Janez je zavpil za njo:

»Počasi, Marija!«

Mitraljezi so sekali čez in čez tako na gosto, da se je Janezu zdelo, da bo preluknjan, še preden se bo odgnal na prvi skok.

»Zdaj sta gotovo padla v zaselo Edi in Miro,« je pomislil Janez.

Komaj je domislil to misel, že je zaropotalo pri Valeju.

»Sandi?« je prešinilo Janeza.

Marija je za hip pomislila: »Kdo neki od naših je šel proti Fojdi?«

Zdaj je že pokalo pri Valeju, pri Fojdi in tudi za njima. S hriba, ki jim je bil vse jutro čudežna uganka, so opazili tudi njiju. Marijino svetlo krilo je bilo idealna vidna tarča. Z višine jo je bilo težko prezreti. Janez je kriknil:

»Marija, skoči!«

Ko se je bliskovito pognala, je njen prvi skok pospremil dolg rafal. Krogle so sikale in so bile kakor jeklena mreža. Potem je Janez ukazal samemu sebi:

»Skoči, Janez!«

Planil je in še isti trenutek počenil, ker je čezenj švignil mitraljeski rafal. Zdaj sta oba v enakomernem presledku tekala po strugi, globoko sklonjena, srdito sopihajoč in utrujeno hropeč. Kakšnih stopetdeset metrov so jih spremljali rafali. Ko sta dospela do roba, do steze, sta opazila, da je pod njo skoraj neprehoden skalnat prepad. Nista se spustila po njem nizzdol, pač pa sta se napotila na desno, tik nad prepadom. Janez je za hip pogledal proti Fojdi, ki se je že razločno videla. Dregnil je Marijo:

»Poglej jih, Marija!«

Marija je pogledala nizzdol in se prišla za lice.

»Mojbog, kolona... Kam zdaj?«

Janez se je v hipu znašel. Pograbil je iz torbice važne dokumente in jih v šopu potisnil globoko v zemljo. Potem se je razgledal po potoku in obeh bregovih. Dal je Mariji pištolo.

»Na, Marija, če bo potreba... Toda samo, če bo sila... za tebe.«

Potegnil jo je za roko in jo zavlekel pod stezo. Tam je poiskal vdolbino pod rušo in jo zatrpal vanjo. Nanjo je vrgel še nekaj vej in dračja.

Streljanje za njima je ponehalo. Saj ni imelo več pomena. Napadalci so vedeli, da sta se partizana spustila po skalah proti Fojdi. Tam pa ju je čakala močna zaseda, skozi katero se ne bi izmuznila niti miš.

Janez si je na hitro ogledal drugo stran potoka in si tudi sam izbral vdolbino pod veliko rušo. Legel je pod njo in

si navlekel nase nekaj vej ter z avtomatom v roki čakal, kaj bo.

Ravno se je mislil nekoliko presukati, ko je zaslišal na drugi strani potočne struge korake. Kolona je prihajala po stezi tik prepada, nad Marijino glavo. Živci so mu bili bolj napeti, kot si je mislil. Zadrževal je dih, a se sam tega ni zavedal. Skupina Nemcev je postala na stezi, neki podoficir je stal na ruši nad Marijino glavo in gledal proti Janezu, ki ga je gledal med listjem veje.

Nemci so molče ogledovali prepad, potočno strugo in hrib pred seboj. Šli so po potoku in čezenj. Zdaj so bili že na Janezovem hrbtu. Pravzaprav je na njem stal samo nemški podoficir, ki je imel na povodcu psa.

»Handgranaten!«

Nemci so začeli kot obsedeni lučati čez njiu v skalnati prepad ročne bombe. Granate so se raztreskavale ob pečinah, njihov odmev je odbrnel v dolino. Minevale so minuta za minuto. Oh, saj to so bile ure! Najdaljše ure v njegovem življenju. Pomislil je na psa nad svojo glavo:

»Tale pes je sila posrečen, ko se tako čudno obnaša... Kaj me noče zavohati?«

Ko je potem čez nekaj ur, ko je bil že izven nevarnosti, govoril o tistem psu s tovariši, mu je eden od njih v šali rekel:

»Tistega psa so gotovo uplenili v Jugoslaviji, ker te ni hotel izdati.«

Tisti trenutek pa mu ni bilo do šale. Nemški podoficir se je sprehodil po strugi, se z vojaki še nekaj dolgih minut v bližini Janeza in Marije pogovarjal in nazadnje dal znak za odhod. Odšli so po stezi v hrib.

Janez je napeto prisluhnil. Še dolgo je ležal pod rušo, krčevito skrčen, pokrit s košato vejo. Udje so mu drgetali in pot mu je zalival oči, četudi je bilo še hladno februarsko jutro. Ko se je končno izkobacal iz struge in pomagal Mariji, da se je povzpela na stezo, sta se najprej molče spogledala. Videlo se jima je, da jima ni dosti do besed. Prvi je zamrmral Janez:

»No, kako ti je bilo, Marija?«

Marija je skomignila z rameni in z nogo podrsavala po tleh.

»Ali kaj opašaš na meni?«

»Ne... Kaj naj bi opazil?«

Marija se je grenko nasmehnila:

»Zdi se mi, da sem se v eni uri postarala za deset let.«

Janez je zamahnil z roko.

»Ne nori... Pojdiva pogledat, kaj je z našimi!«

Janez je z enim pogledom premeril skalnato pobočje, ki se je strmo spuščalo v dolino proti Fojdi. Bilo mu je nekam tesno pri srcu. Slutil je, da bo na poti navzdol našel marsikaj, kar mu bo težko leglo na dušo. Pomignil je Mariji, ki so jo prevzemali enaki občutki, in napotila sta se po kozji stezi v dolino. Slišal je Marijin glas, ki je bil kakor dih:

»Misliš, da je še kdo od naših živ?«

Janez je na pol okrenil glavo.

»Ni hudič, da bi samo midva živa prilezla iz tega ognja.«

Potem je prisluhnil. Zazdelo se mu je, da je na njuni desni zaslišal šum. Za hip je postal in dvignil avtomat, a ga je takoj povetil. Nasmehnil se je in polglasno vzkliknil:

»Glej ga, Edija!«

Iz goščavja je prilezel znani, a tistikrat precej zmedeni obraz njunega tovariša. Bil je razoglav in brez torbice, samo orožje je tiščal v roki. Opazila sta, da se zelo nerodno premika. V zadregi so se gledali. Janez se mu je skušal nasmehniti:

»Kaj je s teboj, Edi?«

Ediju se je nakremžil obraz.

»Saj vidiš... skoraj vse sem izgubil, razen tegale avtomata. Toda to še ni tako hudo!«

»Kaj pa še?« sta oba hkrati planila z vprašanjem Janez in Marija.

Edi je s težavo prišel z besedo na dan.

»Ranjen sem.«

Janez ga je premeril od nog do glave.

»Kam pa?«

Edi se je sramežljivo nasmehnil:

»No, ja... kako bi rekel... v rit.«

Janez in Marija sta se zasmejala.

»Najbrž te je krogla samo oplazila... To ni nič hudega.«

Edi si je nežno pogladil zadnjico in potrto pogledal v dolino pod njimi.

»Pa še nekaj hujšega je.«

»Kaj?«

»Petdeset metrov pod nami leži mrtev Sandi.«

Molče so se spogledali in krenili k skalam, kamor jih je vodil ranjeni tovariš. Tam je ležal vznak v svoji modri uniformi in z brzostrelko ob sebi šef obveščevalne točke »B 20« Sandi. Ob orožju so bili trije prazni šaržerji. Janez je pokleknil in si od blizu ogledal svojega prijatelja. Mrtvi partizan je gledal v megleno zimsko nebo, z na pol odprtimi, krvavečimi usti in z roko na prsih. Janez se je čudil:

»Kako, da mu niso vzeli orožja?«

Edi je skomignil z rameni. Skušal je pojasniti:

»Nekdo od Švabov ga je moral skri-vaj najti. Pobral mu je uro, dva foto-grafska aparata in morda še kaj. Da bi prikrl svojo uplembo, ni povedal svoje-mu poveljstvu.«

Janez je zamišljeno pokimal.

»Jutri ga bomo pokopali v Čenebli! ... Pojdimo pogledat, kaj je z drugimi našimi.«

Ko so med skalami in redkim drevjem stikali še za živimi ali mrtvimi obvešče-valci, se je Janez nedaleč pred Fojdo ustavil. Pogledal je po širni furlanski nižini in spregovoril. Nihče ni vedel, tudi sam ne, komu govori, ko je rekel:

»Ne, tako ne bo šlo več naprej! Sicer kmalu ne bo več nobenega živega od nas. Vse kaže, da smo danes izgubili vsaj štiri od naših. Zato se odslej ne bomo več umikali nazaj, ampak naprej... Tudi se ne bomo več zabijali v hribovske vasi. Delovali in živeli bomo v tejle nižini... Vsak dan in noč v drugi vasi... Postajali bomo gibčnejši. Začeli se bomo voziti s konji, s kolesi, z motocikli in tudi z avtomobili, če se nam bo ponudila prilika... Vojna gre h koncu in naše po-veljstvo zahteva od nas prožnejših ak-cij... Tudi današnjo rano bomo zace-lili, tudi tvojo, moj dragi Edi!«

Janez se je stresel, kakor da bi se prebudil iz sanj in živahno stopil do gro-barja, da bi skopal grob za Sandija in tovariše.

Delitev

Nazim Hikmet

*Polovica jabolka — midva
polovica — ves božji svet
Polovica jabolka — midva
polovica — drugi ljudje
Polovica jabolka — ti
polovica — jaz
Mi — kadar si dava roke*

Prevedel Ivan Minatti

Ciklame, krvave ciklame

Dragutin Domjanić

*Tam sonce zlató je trosilo
čez listje, na praprot in name,
iz loga so kukale goste,
dišeče, rdeče ciklame.*

*Ciklame, krvave ciklame,
kdo mogel bi le vas prešteti,
tak goste, da žal je človeku
hoditi med vašimi cveti.*

*Tu, pravijo, davno bili so
grobovi, pozabljeni nam.
In praprot da jih je prerasla,
prekrilo cvetje ciklam.*

*Ob reki železna je cesta,
kolesje železno rohni,
in vozijo naše soldate,
neštete, čez plan in ravni.*

*In koder najhujši so boji
in smrti nihče se ne straši,
in koder največ jih umira,
gotovo tam zraven so naši.*

*Po celem svetu so boji,
na tisoče jih obleži.
In vedno vse več je grobov
po zemlji, sred mest in vasi.*

*Pa noč je prišla in z njo žalost
na nebes in zemljo in vame.
Saj videl povsod sem po svetu
ciklame, krvave ciklame.*

Prevedel Branko Žužek

Iz antologije hrvaške poezije, ki bo izšla pri
Partizanski knjigi v programu Gubčeve knjižnice v
začetku prihodnjega leta.

Kulturna

Talec Viktor Gregorač in tovariši

(Nadaljevanje)

Zgodovina

Emil Cesar

Torej te štiri točke so naš cilj. Če katere ne bomo mogli uveljaviti, prosimo že vnaprej, da nam odpustite, saj vidite, koliko truda si nalagamo. Prosimo, da bi nam pridobili naročniki čim več drugih naročnikov. Sotrudnike pa prosimo, da bi še v naslednjem letu ostali listu zvesti.« Urednik Gregorač pa se je zahvalil sodelavcem tudi v rubriki Pomenki. Njegova ocena prehojene poti je bila bolj kritična: »Hvala za sodelovanje pri listu, vendar bi v drugem letu želel več živahnosti. Dosti dobrega ste napisali in tudi neuspehov ni manjkalo. Marsikoga je moj odgovor oplašil, da se ni potem več oglasil. Toda moralo bi biti ravno nasprotno.« Kot zrelejši med njimi, zaključuje svoje kritično razmišljanje z željo, naj bi ostali sodelavci glasilo zvesti, da bi si v počitnicah nabrali novih motivov, hkrati pa jim priporoča, v skrbi, da bi bili prispevki čim bolj literarni, še več branja. Obenem razgrinja pred njimi tudi lastne literarne načrte za naslednje leto — ukvarjal se je z mislijo o daljši povesti, ki naj bi izhajala kar vse leto. Po možnosti naj bi bila ilustrirana.

Prvi letnik je pisal Gregorač v nekaj izvodih kar z roko. Velikost *Livade* je bila polovica pisarniške pole, celotni letnik je bil vložen v posebno, na pol preganjeno polo z naslovno stranjo in kazalom; ta pa še v poseben ovoj z naslovom *Livada, literarni list 1935-1936*. Vsa slikovna oprema, glava glasila in vinjete pod posameznimi prispevki, so bili Gregoračevi.

Kdo vse so bili sodelavci lista, ne vemo zatrdno. Prav gotovo pa sta sodelovala mimo Gregorača, ki je uporabljal psevdonim Olaf Atanasijevič in Vasilij, še Boris Makovec in Djuro Šmicberger. Slednji s psevdonimoma Mihail Gnevenko in Aleksandrov.²

Kaj vse je bilo Gregoračevega v prvem letniku, moremo spet ugihati. Po izredni za-

gnanosti in vrsti prostovoljno si zadanih nalog bi sodili, da je bil Vasilij — Gregorač avtor vsaj naslednjih pesniških prispevkov: v prvi številki *Brodolomec*, v drugi *Na polju*, *Jesenski večer* in *Solarska balada*, v tretji *Božična noč*, v četrti *Novo leto* in *Noč*, v peti *Nočne melodije* in *Zmaj in otrok*, v šesti *Prebujenje* in *Ah, izginil je...*, v sedmi *Zeleni Jurij* ter v osmi *Žitno polje*, *V mrak zveni...* in *Julijska pesem*. V prozi pa so bili mimo prevoda iz nemščine *Pametni škorec*, prevod je bil objavljen v prvi številki, njegovi naslednji prispevki: v prvi številki *Tragedija*, v tretji *Na sveti večer...*, v četrti *Zimska idila* in v osmi *Cvetje na trotoarju*.

Da so bili ti sestavki v resnici Gregoračevi, moremo sklepati po tem, da je v prvi številki poleg celotnega naslova in posameznih funkcij, ob nizanju podatkov o posameznih članih uredništva, razkril v Listnici pod skromnim uvodom, ki smo ga že navedli, tudi svoj psevdonim: Vasilij, urednik.

Drugi letnik *Livade* ni ohranjen v celoti. Sama prva številka glasila pa priča, da je mladim entuziastom uspelo izvesti vse načrte, ki so si jih zastavili konec prvega letnika. List je dobil novo zunanjo podobo, oskrbel jo je G. Z. Verjetno se je odpovedal Gregorač opremljanju v želji, da pridobi čim več novih sodelavcev. Še naprej pa je ostal glasilo urednik, medtem ko je za tehnično plat namesto Okrožnika skrbel Djuro Šmicberger. Mladi literatje so bili sedaj še tesneje interesno povezani. Kot izvemo iz prve številke drugega letnika, je postala *Livada* glasilo dijaškega literarnega kluba Triglav. Gregoračeva je tudi edina ilustracija med tekstom — cerkva sv. Marka v Vrbi. Primerjava ilustracije s podobnimi deli v prejšnjem letu, razkriva viden napredek. Čeprav čutimo ob njej novejši izrazni vpliv, razbiramo iz ilustracije, da jo je

navdihnila, ob vse večji ogroženosti, določnejša želja, kar nam najzgovorneje razkrivajo na platnicah natisnjena nacionalna gesla (Hočemo vzbuditi v mladini ljubezen do svojega materinega jezika! Hočemo biti vodnik naši mladini! Hočemo vzgojiti mladino v plemenito ljudstvo!). Napredek pa čutimo ob prvem Gregoračevem natisnjenem pripevku, v kratki, kratki, kratki in neteneti in ne samo letnemu času primerni uvodni črtici *Smeh v goricah*. Prepričljiva in barvita polnost vsiljuje ta misel, da jo je navdihnilo lastno in globoko pesniško doživetje svoješke štajerske vinorodne pokrajine.

Edino ohranjen število drugega letnika so najprej natipkali, pozneje pa razmnožili, menda že v dvajsetih izvodih.³ Vse to pa Gregoraču še ni bilo dovolj. Njegov ustvarjalni nemir in želja po zahtevnejšem delu se razkrivata tudi v tem, da si je v drugem letu izhajanja *Livade* omislil v obliki brošure izdati malo bolj obsežno delo Aleksandrova (Djura Smicbergerja) *Metuljčki*. Brošuro je »izdala in založila založba 'Triglav' na Javorniku.« Brošurica je razmnožena podobno kot drugi letnik *Livade*. Gregoračeva je bila edina likovna priloga v njej in pa zunanja oprema.

Nasploh nas preseneča izredno bogato sodelovanje pri listu. Prvič se tudi srečamo z dokaj številno pesniško izpovedjo. Ker pa je pesem neizrazita, neizdelana in miselno nerazčiščena, bi sodili, da je prav pod vtisom teh spoznanj pesnjenje povsem opustil in se poslej posvečal le mnogo učinkovitejši in izrazitejši nevezani izpovedi. V tem času mu je pod vtisom zbirke črtic Ludvika Mrzela *Luči ob cesti* ležala predvsem drobna, čustveno dokaj dobro pogojena črtica, ki odkriva opazovalni in izpovedni dar, na splošno pa odkriva obetajočega pripovednika, ki dokaj dobro obvlada moč besednega slikanja. Črtica je predvsem izraz resničnega, vase obrnjenega iskanja. Hkrati pa je to najavtentičnejša podoba njegovega tedanjega miselnega sveta. Čeprav se v *Tragediji* skuša spopasti z dramatičnim, aktualnim in širše zastavljenim problemom, pa ostaja zaradi premajhnih lastnih izkušenj, poznavanja socialnih problemov in trdnega družbenega pogleda, na pol poti. Zatekel se je v svoj poetični svet, podobno kot je storil v redki mladostni socialni črtici tudi Karel Destovnik-Kajuh.

Pomladi ali v počitnicah se je vozil kamorkoli v jeseniško okolico, navadno za ves dan. S seboj je vzel skicirko in malico. S takih izletov se je vračal prepoln vtisov in kazal motive, največkrat kozolce, stare čebelnjake, znamenja ob cestah, vaške cerkvice, vodnjake, gore, kmečka dvorišča, kone ali drevesa na samem.

Mladi Gregorač je imel mnogo prijateljev, različnih značajev, kljub skrajno mirnemu lastnemu vedenju in skromnosti. Med prijatelje je štel tako hrupneže, kakor tudi manj živahne ali pa celo tako tihe, kot je

bil sam. Bil je dobrodušen in razumevajoč za vsakogar. Seveda pa mu je bolj prišlo razpravljanje s po interesu enakimi. Sestra Poldka se spominja, kako čudno se ji je zdelo, ko je bil včasih s katerim od njih v svoji sobi ter glasno recitiral kako pesem ali prozni odlomek, ki mu je zaradi kake posebne misli pripisoval večji pomen. Prav tako je lahko presedel v sobi tudi po več dni, kjer je risal ali pisal.

Povsem razumljivo, da sta mu bila v gimnaziji med predmeti najbližja slovenščina in likovna vzgoja. Ko je stanoval pri stricu v Šiški, se je seznanil s Hinkom Smrekarjem, zahajal pa je tudi k profesorju dr. Joži Lovrenčiču, pesniku in uredniku Mentorja. Uredniški koncept razrednega glasila *Livada* nas opozarja, da so se pri oblikovanju lista zgledovali pri dijaškem glasilu Mentor. Prav zato bi sklepali, da je bila Gregoračeva velika želja čim prej se vključiti med njegove sodelavce. — 1938/39 je na ne dovolj pojasnjen način sodeloval menda kot statist pri slovenskem narodnem gledališču v Ljubljani. — Morebiti smo se nekoliko približali odgovoru z izjavo Janeza Perovška, ki pripoveduje, da ga je Gregorač rad pospremil na poti iz šole ali v prostore uredništva. Naše rasti na Prešernovi cesti v Ljubljani.

Gregorač je Perovšku pripovedoval tudi o tem, da je njegov sostanovalec Stane Kerin, da je privatno zahajal na predavanja iz dramatike k Osipu Šestu. Ker je Perovška dramatika pritegovala, je poprosil Gregorača, da ga je s Kerinom seznanil. Že prvi Perovškovi stiki z njim, recitiral mu je Zimsko romanco, so bili taki, da se je Perovšek z njim spoprijateljil. Ker je znal igrati harmoniko, in ker je bil povsem javno komunist, je bilo dovolj, da je Perovšek Kerina občudoval in se povsem navezal nanj.⁴ — Morda je prav po Kerinu prišel Gregorač do tesnejšega stika z ljubljansko Dramo.

Na Jesenicah pa ga je oče seznanil s svojim delovnim tovarišem v železnari, slikarjem-amaterjem Francetom Kreuzerjem. Čeprav je bila med Kreuzerjem in Gregoračem precejšnja razlika v letih, prav tako pa tudi v življenjski izkušnosti — Kreuzer je imel že tedaj družino, ju je skupno zanimanje za umetnost povezovalo v tesnejše prijateljstvo. Kakor Kreuzer, se je tudi Gregorač vključil v Smrekarjev slikarski krožek v Ljubljani, toliko laže, ker je prav tu bival v času šolanja. Taki prijateljski stiki so zapustili nekaj vidnih sledov: Kreuzer je uporabil Gregorača na neki svoji sliki kot splavarja, ki krmari v splav urejeno leseno gmo to med nevarnimi vodnimi čermi. Gregoraču je bila slika zelo všeč in mu je ugajala slikarjeva domiselnost. Gregoraču pa je Kreuzer ilustriral njegov zapis ljudske pesmi *Marija Lvenčarska*, ki je bil objavljen v Mentorju. Gregorač mu je prinesel pesem in ko sta jo skupaj prebrala, sta se dogovo-

Marija Zupan

nila za čim bolj učinkovit ilustracijski motiv. — Kreuzer je bil 1946. leta s še šestimi slikarji amaterji ustanovitelj kulturno-umetniškega kluba DOLIK na Jesenicah, ki še danes zelo aktivno deluje.⁵

V šolskem letu 1935/36, torej še v času sodelovanja pri *Livadi*, je začel sodelovati pri dijaškem listu *Mentorju*. Zanimivo, da da je tudi tu nadaljeval s pesmimi, v katere pa je vložil mnogo več truda kot v začetniške objave pri *Livadi*. Kot prvi je objavil pesmi *Večer* in *Tulipan*. V prozi pa je objavil črtico *Na razstavi*. Iz Pomenkov pa razvidimo, da je mimo objavljenih prispevkov poslal še črtici *Tragedija* in *Izkušnja*. Prvo je urednik odklonil, drugo, o kateri je sodil, da »je sicer preprosta stvarca«, je nameraval objaviti, ker je spoznal iz nje kot sporoča pošiljatelju, »da imate talent«. Medtem ko je *Sveto noč*, najverjetneje je to črtica *Na sveti večer*..., na katero smo naleteli v tretji številki *Livade*, upravičeno odklonil. Pač pa je odbral še dve pesmi in nek prozni prispevek, ki pa v tem letniku ni bil objavljen. Vse prispevke je objavil pod psevdonimom Atanasijević Olaf.

Primerjava teh prispevkov s prispevki, objavljenimi v *Livadi*, kaže nekaj časa še močno stilno in vsebinsko podobnost, zlasti je vidna v vsebinski vsakdanjosti, ki ji skuša vdahniti pisatelj pomembnost, s kakšnim splošno veljavnim življenjskim spoznanjem

ali s čustveno podčrtanostjo. Ne trdimo, da se mu to ne posreči, v njem je bilo dovolj oblikovalne moči, da je to čustveno občutenost mogel doseči. Trpel pa je zaradi premajhne logične povezave zgodbe z idejnim poudarkom končni učinek, kar pa pisatelj ni nameraval zanemariti. Sodili bi, da je njegove pošiljke urednik dr. Joža Lovrenčič spremljal z blagohotno naklonjenostjo, odklanjal pa tehtnejše, problemsko zajete zgradbe. Pogovori urednika s sodelavci so nam, bolj kot karkoli drugega v zvezi z Gregoračem v zgovorno dokumentarno pomoč. Po njih moremo razbrati povsem človeški premik v socialno problematiko. Vprašanja so bila tako pereča, da ni mogel graditi lastne življenjske poti brezbrizno mimo njih. Hkrati je ta premik prav gotovo pomembno vplival tudi na Gregoračevo medvojno opredelitev za odporniško Osvobodilno fronto. Pereči socialni problematiki, če že ni bila opazna doma, pa se ji vsaj v takem proletarskem okolju, kot so bile Jesenice, ni mogel izogniti. Kljub temu, da nadaljnji razvoj v tej smeri pri Gregoraču ni bil izrazit, pa ob osebni poštenosti in zavesti o nujni in trajni rešitvi perečih socialnih problemov ni mogel ostati brezbrizen. Ker nam ni znana taka njegova politična opredelitev, na podlagi kake obstoječe, napredne politične skupine, moremo zaključiti, da je za take probleme, pogojene v zatiranju človeka po človeku, imel vedno posluš, kar odkriva izredno Gregoračevo osebno poštenost. Vzrok premajhni izrazitosti moremo iskati tudi v tem, da ni še čutil potrebe po politični angažiranosti, čeprav ga je z odklonitvijo rahlo socialno obarvanega prispevka na pomembnost socialnih problemov opozoril posredno urednik Lovrenčič. Kljub temu pa moremo poskus prve take idejne osamosvojitve iskati prav v črtici *Tragedija*, ki kaže na spontan osebno idejni proces, začel se je zelo zgodaj, saj smo črtico zasledili že v rokopisni *Livadi*. Ob njej odkrivamo, da je začel življenje opazovati. Za zavrnitev črtice ni bilo vzrok urednikovo osebno nasprotovanje resničnemu prikazovanju življenja, temveč obzir do izdajatelja. Urednikov odgovor se namreč glasi: »Vaša 'Tragedija', ki ste jo prav lepo zajeli in izpeljali, kaže, kako vas zanimajo sodobni socialni problemi. Rad bi jo priobčil, a imam pomislek, da se ne bi kdo spotikal, češ, čemu pogrevati take bridke zadeve v dijaškem listu.« Še več, takemu sterilnemu konceptu Mentorjevega poslanstva je bil urednik celo nasproten. Kakorkoli že: zadnji dve leti pred vojno Gregorač pri *Mentorju* ni več sodeloval. Tedaj je bil, čeprav šele petošolec, pomemben sodelavec glasila III. državne moške realne gimnazije v Ljubljani *Naše rasti*. Miha Klinar domneva, da mu je urednik Mentorja prav zaradi tega odgnal svojo naklonjenost. Tako domneva po svojih izkušnjah s tem listom. Spominja se namreč, da mu je urednik

Lovrenčič v Mentorjevih Pomenkih sicer objubil, da bo objavil nekatere druge poslane pesmi. Ko pa je izvedel za sodelovanje pri *Naši rasti*, je na objubo pozabil.⁶ Verjetno pa je ta domneva zmotna. Profesor Ivan Kolar pripoveduje, da Lovrenčič ni bil hud nasprotnik in prav gotovo ni preprečil ne Klinarjevega ne Gregoračevega sodelovanja. Pač pa so vsaj Klinarjevo nadaljnje sodelovanje lahko preprečili pokrovitelji lista, ki so stali v ozadju.^{6a}

Kljub temu pa moremo trditi, da čas Gregoračevega sodelovanja pri Mentorju in sodelovanja z njegovim urednikom pesnikom Lovrenčičem, ki je resno opravljal svoje mentorsko delo, ni bil izgubljen. Edino o tem času moremo govoriti kot o času načrtnega in zavestnega (tudi blagohotnega) vodenja v svet literarne izpovedi. Hkrati pa se je v tem obdobju utrdila v njem samozavest in zavest o resnični literarni poklicanosti. Zato je mimo psevdonimov podpisoval svoje prispevke pri Mentorju s pravim imenom in priimkom.

27. januarja 1938 so začeli na III. državni moški gimnaziji v Ljubljani izdajati literarno glasilo *Naša rast*. Urejal ga je uredniški odbor, izhajalo pa je pod okriljem literarnega kulturnega krožka pri Podmladku Rdečega križa na zavodu. Uredniške seje so bile v pol leseni stavbi dijaške zadruge na mestu, kjer stoji sedanji klub poslancev v Ljubljani.⁷ Tam je imelo svoje društvene prostore napredno akademsko društvo Jadran ter mladi Preporod, katerega člani so bili tudi sodelavci *Naše rasti*.⁸ V prvem letu izhajanja glasila je bil mentor glasila profesor Slavko Raič, člani uredniškega odbora pa so bili Živan Zun, Dušan Moravec (v drugem letu), Janez Perovšek, Dušan Müller in Viktor Gregorač. Slednji prav gotovo zaradi tega, ker je veljal med vrstniki za aktivnega in priznanega literarnega oblikovalca.⁸ Kljub podnaslovu, da je glasilo srednješolske mladine, vsaj prvo leto ni preseglo gimnazijskega okvira. O tem nas uverjajo oznake razredov poleg imen in priimkov sodelujočih. Ustanovitev je uredniški odbor po obsegu skromno sicer, a tem zgovorneje utemeljil takole: »Kot gobe po dežju so se pojavili v zadnjih letih na naših srednješolskih zavodih dijaški listi, bodisi pisani, bodisi tiskani s pisalnim strojem ter skromno razmnoženi. Iz tega nas je skupina dijakov spoznala, da v mladini nekaj kipi, vre in hoče na dan. Da damo duška temu njenemu kipenju in vretju, smo po dolgem razpravljanju storili smel korak naprej: začeli smo z izdajanjem tiskane lista. Tako hočemo dati srednješolcem — tudi na meščanskih in učiteljskih šolah — priložnost, da pokažejo, kaj znajo. Glede smeri lista poudarjamo le to, da hočemo nadaljevati tam, kjer so z delom začeli naši kladirarji že pred vojno. Morda v začetku ne bo vse tako, kakor bi moralo biti in kakor si sami želimo, vendar je za-

četek storjen. Sedaj je na nas vseh, ki čutimo v sebi sposobnost, da list vzdržimo in ga od številke do številke dvigamo...» Kot moto v delo in njegovo usmerjenost pa so si izbrali odlomek iz Župančičeve Kovaške.

Rastlo je iz dela predvojne dijaške mladine, združene okoli Kladiava, katere delo danes bolj poznamo po njihovem glasilu Preporod, preporodovci. In res, temu programu je ostalo zaradi vse večje politične in vojaške utesnjenosti, ki je zajemala Evropo in ogrožala tudi Jugoslavijo, glasilo vseskozi zvesto. Zato zasledimo skoraj v vsaki številki *Naše rasti* v nacionalno vzgojo usmerjene prispevke, začeniši s prvo številko prvega letnika pa vse do konca njegovega izhajanja. Taki so prispevki: O zaščiti naših narodnih manjšin (Sergej Smole, št. 1, str. 15), Stanje šolstva na Koroškem (Niko Koritnik, št. 2, str. 29), Naša Golgota (-ld, št. 3, str. 34), Naši »Kladirarji« za Jugoslavijo (Pr...n, št. 4, str. 50) in Pred 25 leti (str. 97) ter Nekaj misli (-ld, št. 7—8, str. 117). V drugem letniku pa so med drugim tile prispevki: Dve obletnici »Preporoda« (Boris Kocjančič, št. 3, str. 44). To je ponatis govora, ki ga je imel Kocjančič na akademiji okrajne organizacije vojnih dobrovoljcev in starešinske organizacije Preporoda v Ljubljani 30. novembra 1938. Četrta številka predstavlja na uvodnem mestu preporodovca in pesnika Avgusta Jenka, hkrati pa seznanja bralce z njegovimi pesmimi (str. 49—52). Jenko je padel kot prostovoljec v srbski vojski v boju z avstro-ogorskimi silami pod Cerom 16. avgusta 1914. Bil je idejni voditelj in organizator preporodovskega gibanja. Prav tako objavljajo njegove pesmi še v peti in šesti številki. Pesnika Avgusta Jenka je mladim predstavil z uvodom in v izboru profesor Ivan Kolar. Dvojna sedmo-osma številka je bila posvečena češki zgodovini in književnosti. Tretji letnik je prekinil napad Hitlerjevih organiziranih fašističnih tolpa na Jugoslavijo. Izšli sta le dve številki, ki pa prav tako nista bili brez nacionalno podčrtanih član- kov. Tako je bil v prvi številki prispevek Mladina svobode (str. 2) in Mladina svobode — Okoli naše svobode (str. 18, avtor obojih je Voj). O tesnejšem stiku s predvojnimi preporodovci priča tudi dejstvo, da se je vsaj ene uredniške seje udeležil tudi Boris Kocjančič.⁹

List skuša biti nadstrankarski, vseskozi zvest ideji svobodoljubnega jugoslovanstva. Kljub temu pa se ne more izogniti ob vsej previdnosti, vedno bolj zaostrojujočim družbenim nasprotjem. Zato v skrbi za ogroženo svobodo poziva k spravi. Prav zaradi tega z očitkom in obsojajoče spremlja idejna razhajanja tako med različnimi strankarskimi skupinami, kakor tudi v kulturnem življenju. Med najpomembnejše prispevke v tem smislu sodi Kocjančičev članek, ki se ne izogiba problemom predvojne socialne stvarnosti, s katerimi se je mogla mladina

Tugomir Vidmar

pogosto srečati, če jih že ni okušala celo na svoji koži. Toda takim problemom pripisuje sekundarni pomen, kar je bilo zaradi poglavitne skrbi, kako ohraniti svobodo in samostojnost, povsem upravičeno. Mimo takih prispevkov, ki nam ohranjajo in govorijo o tedanji aktualnosti, pa je še najizraziteje izražena obsodba zločinskega fašizma v glasilu v literarnih prispevkih. Iz teh pa močno izpada pesem Mihe Klinarja *Z grobov*, objavljena je bila v prvi številki tretjega letnika — Klinarja je k sodelovanju pri *Naši rasti* pritegnil Gregorač. — Pesem je svojski dokument zrelosti tedanje mladine, saj so že v normalnih mirnodobnih razmerah občutili in zelo trezno presodili splošno nevarnost vojne ter opozarjali na nacionalno ogroženost. Kot bi mladina z vso bitjo čutila, da bo prikrajšana za velik del svoje življenjske vedrosti, ki se je ne bo dalo nikoli nadomestiti in vrniti lepoto mladostnih pričakovanj in iskanj:

Z GROBOV

Pozabil rad bi naš prebridki čas,
pozabil rad bi, da grme topovi
in kličejo, da so pripravljene za nas.

Le kličite in vpijte njim v obraz,
ki krivi so, da se krvi tokovi
prelivajo, njim vpijte, vi grobovi:
Saj izkopani tudi smo za vas.

Prvo številko drugega letnika je še uredil profesor Raič, ki je bil medtem premeščen na klasično gimnazijo v Ljubljani. Profesorja Raiča so klerikalci na banski upravi nasilno premestili, ker je bil opora mladim svobodoljubnim dijakom, nič manj pa ni priljubljen pri klerikalno orientiranem dijaštvu, zlasti v svojem osmem razredu. Ta razred je vodil vseh osem let. Klerikalni režim je doživel ob tem ukrepu blamažo, ker je prav klerikalna mladina organizirala štrajk v protest proti tej prestavitvi. Te sramote banska uprava ni mogla preboleti brez maščevanja. Da bi prikrili svoj moralni poraz, so brez konference profsorskega zbora dva dijaka doma iz Prekmurja poslali na šolanje v Mursko Soboto. Profesor Raič in tudi dijaki so naprosili profesorja Ivana Kolarja, da je postal glasilu po Raičevem odhodu odgovorni urednik. Zahteval pa je to še predvsem predpis, da je moral biti odgovorni urednik član profsorskega zbora na tistem zavodu, ki je izdajal časopis. Od druge številke torej, je bil mentor glasila profesor Ivan Kolar. Dijaško uredništvo je imelo popolno svobodo s strani novega mentorja. Bil je vedno za posvet, a dokončno so o objavah odločali dijaki sami.^{9a} Čeprav se v drugem letniku v glavnem še srečujemo s sodelavci, ki smo jih spoznali v prvem letniku, moremo iz pisem uredništva razbrati, da si je glasilo že začelo utirati pot na srednješolske zavode po Sloveniji (npr. v četrti številki drugega letnika odgovarja urednik že nekemu L-Di-u iz Maribora), še do večjih sprememb pa je prišlo v tretjem letniku, ko je za glasilo odgovarjal Alfonz Pipan, a urejal in izdajal uredniški odbor. Zaradi vojne so od tretjega letnika izšle le tri številke, druga in tretja je bila dvojna. Takrat zasledimo tudi prvo širšo oceno opravljenega dela: »Sadovi in uspehi niso izostali — Naša rast se je razširila po vsej ožji domovini.« Med pomembnejšimi sodelavci glasila so bili Dušan Moravec, Janez Perovšek, Bogdan Pogačnik, Viktor Gregorač, med zunanjimi sodelavci, ki so ostali zvesti književnosti do danes, pa vsaj še Miha Klinar. Tako je slednji v prvi številki tretjega letnika sodeloval s pesmijo *Z grobov* (str. 2), v drugi pa s pesniškim prispevkom *Umiranje* (str. 33). Hkrati s pošiljko teh pesmi je moral Klinar obljubiti uredništvu tudi nek cikelus izpovednih pesmi, ki jih je uredništvo, zaradi pesniške vrednosti že poslanih pesmi, nameravalo objaviti. Zato mu je v rubriki *Iz uredništva* kratko pritrdilno odgovorilo: »M. K. Kranj: Pošlji obljubljeni cikelus.«

Kot zanimivost navedimo, da je v obdobju sodelovanja pri *Naši rasti* Gregorač pesnjenje povsem opustil in je pri njej sodeloval samo s prispevki v prozi. Kljub temu, da je bil član uredništva in je tako sodeloval pri vseh pripravah za ustanovitev glasila, ga v prvi številki med sotrudniki

zaman iščemo. Da ni imel izdelanih prispevkov, prav gotovo ni poglavitno opravičilo za to. Bolj upravičena bi bila domneva, da je v zrelejšem in kritičnejšem presojanju literarnih del, pri čemer odpade prav gotovo del tudi na kritičnejše presojanje Gregoračevih del Mentorjevega urednika, želel sodelovati s prispevki, ki vsaj ne bi zaostajali za izpovednim nivojem večine sodelavcev. Tako je za prvi letnik prispeval le črtice *Tiho odpuščenje* (št. 2, 15. marca 1938, str. 21), *Konji nad durmi* (št. 3, 1. novembra 1938, str. 42), *Japonska vaza* (št. 6, 1. marca 1938, str. 89) in *Dom nad jezerom* (št. 7—8, 1. maja 1939, str. 107).

V drugem letniku je priobčil novelici *Gospod Vanek* (št. 1, oktober 1939, str. 6), v kateri moremo zaslediti rahel odnev Čapkovga Vrličkarjevega leta; kot vedno, je zgodba krajevno postavljena v pisateljevo rojstno okolico. Najdaljša med vsemi pa je *Peter Trpotec*, ki sodi med najboljše prozne tekste s smislom za pripovedno širino, nastalih izpod njegovega peresa (št. 6, marec 1940, str. 84). V tretjem letu izhajanja *Naše rasti* je Gregorač v želji po domu, Ljubljano zapustil in nadaljeval šolanje v Kranju. V šolo se je z Jesenic vozil z vlakom.¹⁰ Kljub temu pa stikov z uredništvom *Naše rasti* ni prekinil. V tem letniku z literarnimi prispevki ni sodeloval, pač pa je zanj prispeval dvoje likovnih upodobitev, zaglavji za prvo natisnjeno stran v vsaki številki.¹¹ Prvi lesorez prikazuje sedeče dekle v gorski pokrajini, drugi je sicer dokaj običajen zimski motiv, oba pa sta dokaj impresivna.

Povedali smo že, da je Gregorač v *Naši rasti* sicer manj sodeloval, zato pa so njegovi prispevki pretehtani in za njegovo starost dognani. Prav tu je razkril vse svoje pripovedne sposobnosti in objavil svoja najboljša dela. Ob vidnem premiku v osebnosti svet bi menili, da je na to vplivalo neznano mentorsko vodenje. Lahko je to delo literarnega krožka na tretji državni gimnaziji, lahko že omenjeno vodenje urednika Mentorja Lovrenčiča, morda pa je vpliv še bolj nedoločljiv. Morda je bila to sredina nazorsko izdelanih ljudi z močnim vplivom nanj? Lahko pa je nanj vplivalo vse troje, tehtnejša pa bi bila zlasti slednja dva vpliva. Zgodbe so psihološko utemeljene in zadržane v pripovedi jim daje rahlo socialno podčrtanost. Zunanji literarni vplivi nanj niso izraziti. Literarni opus je preskrbno in izpoved premalo izrazita, da bi jih mogli po njih natančneje ocenjevati. Zastavljeni problemi so študijsko obdelani, kolikor je to v literaturi sploh potrebno. So široko oblikovani, grajeni na skrbnem opazovanju, ki ne opušta ničesar, kar se mu zdi za obdelavo problema in opisno jasnost potrebno. Gradi predvsem na razumu in ne na intuiciji, kot je za umetniško izpoved velikokrat značilno. Dodaja pa jim tudi z osebnim razmišljanjem pregneten

komentar; to pa daje delu posebno vrednost in privlačnost, ter predstavlja značilnost Gregoračevega literarnega dela. Zato občutimo osnovno zgodbo vedno kot resnično, konci pa so včasih, zaradi večjega učinkovanja na bralca, čustveno skonstruirani. (*Japonska vaza*, *Razmerja*, *Konji nad durmi*). Kot najbolj prepričljiva in pretejujoča celota učinkuje s svojo mogočno tragično človeško preprostostjo novela *Peter Trpotec*, ki najdoločneje nakaže in utrdi sodbo, da smo z Gregoračem izgubili spretnega fabulista s širokimi zamahi. Zgodba ga zanima predvsem kot pisatelja in ne toliko kot kritika in obtoževalca za prizadejane socialne krivice, ki jih tako radi iščemo v delu mladih v predvojnem obdobju. Ne smemo prezreti, da moremo to revolucionarno socialno poanto pričakovati le pri idejno izredno osveščeni mladini Kajuhovega kova. Hkrati pa moremo ob tem pribiti, da so bili tako Kajuh kot tudi njemu enaki s svojo osebnostno pregnetenostjo prej izjemni primeri kot pa pravilo v tedanji slovenski politični in socialni stvarnosti. Gregorač kot velik del predvojne piscoče mladine, je na objavljanje v mladinskih literarnih glasilih gledal nestrankarsko. Predvsem mu je bilo za sodelovanje, za uveljavitev in za javno priznanje njegove oblikovne sle. Zato po sodelovanju v tem ali onem literarnem glasilu ne moremo govoriti o kakem izoblikovanem svetovnem nazoru in po njem po kaki dokončni opredelitvi z ozirom na svetovnonazorsko prepričanje. — Vseskozi pa čutimo iz njegovih del moralno obsodbo nepoštenega, poslužujoč se pri tem celo idejno nerazumljivega podsmeha (*Gospod Vanek*). Socialno krivico obsoja predvsem, ker je proti človeški etiki. Občutno pa je tudi zasidran v domačijstvu, ki mu pomeni sinonim za nepotvorjeno slovenstvo. Ta podčrtanost je zlasti značilna in razumljena v obdobju pred vojno, ko smo ob Hitlerjevih brezvestnih divjanjih po Evropi zaslitili dovolj tehten vzrok za lastno ogroženost.

Kot vidimo, je ostal Gregorač tudi po odhodu na kranjsko gimnazijo sodelavec *Naše rasti*. Še več, za rast glasila je bil tako zavzet, da je zanj pridobil celo novega sodelavca (Miho Klinarja).

Na kranjski gimnaziji se je tik pred vojno začela krepiti levica po zaslugi dijakov skojevcev, ki so se vključili v nacionalistično društvo kranjskih gimnazijcev Jugoslovan in potem preusmerili njegovo dejavnost. Podobno je bilo tudi z dijaškim literarnim krožkom in njegovim glasilom *Mlada njiva*. List je izšel le dvakrat, nakar ga je šolska oblast zatrla z utemeljitvijo, da je komunističen. Ker je izšel le dvakrat in je prenehal še preden se je mogel Gregorač do dobra ogledati po gimnazijskem zavodu ter se živeti v nove razmere, ni v tem glasilu o njem nobenih literarnih sledov. Le od spominov nanj je prav gotovo

Karel Kozjek

najzanimivejša izjava Gregoračevega sošolca Jožeta Sifererja, ki se dobro spominja Gregoračevih šolskih nalog, izdelanih kot prave literarne črtice.¹²

Sicer pa so bila ta leta tik pred vojno prepolna dogodkov, ki so pritegovali Gregoračevo pozornost. Po pripovedovanju Mihe Klinarja, je bil Gregorač zelo aktiven pri narodnoobrambnem delu v zvezi s slovensko Koroško, ki je že okužala prve bridkejše nasledke Hitlerjevega fašističnega reda. Tedaj je izšel zemljevid slovenske Koroške z zgodovinskimi in etničnimi podatki o koroških Slovencih. Pobudnik izdaje je bil prav gotovo tedanji Klub koroških Slovencev, zemljevid pa je moral iziti pod vtisom anšlusa, ko so posamezniki, med njimi so bili tudi člani kluba, računali na priključitev Koroške k Jugoslaviji. V tem smislu je bilo več akcij pri predstavnikih tedanje jugoslovanske vlade.¹³ Ta zemljevid je slovenska banska uprava, zaradi splošne prijateljske politike do Hitlerjeve Nemčije, prepovedala in je danes neznan. Zato so ga razširjali skrivaj. Gregorač ga ni le razpečeval, ob njem so se razvijali tudi pogovori o slovenstvu na Koroškem, s čimer je netil odpor proti načrtnemu zatiranju Slovencev onstran Karavank.

Kako sta mu bila pri srcu Primorska in Koroška kaže to, da so se s prijatelji pozdravljali celo s koroškim »dro«. Morda

pod vtisom tabora gimnazijcev iz tretje državne gimnazije v Ljubljani pod Črno prstjo. Vodil ga je profesor Oven. V času taborjenja so izdajali tudi svoj rokopisni list *Dro*.¹⁴

Spominja se ga tudi Uroš Župančič, ki si je prizadeval, da vključi in zainteresira mlade za planinstvo in plezalni šport z ustanavljanjem mladinskih odsekov Planinskega društva. Sam je vodil mladinski odsek na Jesenicah in na Javorniku-Koroški Beli. Skrb za planinski naraščaj je bila umestna, saj so iz mladinskega odseka Planinskega društva Jesenice izšli številni odlični mladi planinci, poznejše zdravo in progresivno usmerjeno jedro gorenjskega alpinizma. Ko pripoveduje Župančič o teh naporih, se spominja, da je imel že pri prvih poskusih, da bi ustanovil mladinski odsek na Javorniku-Koroški Beli, izredno srečno roko, ker je med prvimi pridobil za tako delo prav Gregorača, ki je imel zelo velik vpliv na tamkajšnjo delavsko mladino. Ker so bili mladi planinci navezani nanj, so se pozneje pristrčno navezali tudi na Uroša Župančiča in kmalu je mladinski odsek Javornik-Koroška Bela povsem prekosil številčno močnejši, prav tako delovni odsek na Jesenicah. Ta izredna pripravljenost za delo, je že tedaj uverjala Župančiča, »da je bilo skupno delo usmerjeno v moralno... psihično in fizično krepitev mladih ljudi iz šolskih in delavskih vrst.« Z Gregoračem sta jih zavestno »usmerjala in pripravljala na čas in dogodke, ki so naglo prihajali in na katere moramo biti vsi čim boljše pripravljene.«¹⁵

V čas po Gregoračevem odhodu iz tretje državne gimnazije v Ljubljani in po prihodu na gimnazijo v Kranju sega tudi njegovo tesnejše prijateljstvo z Mihom Klinarjem. Za Klinarja, literarnega začetnika, je bil Gregorač starejši vrstnik, ki je veljal že za dokaj priznanega literarnega delavca. Veljal je za literata z že utrto potjo in z dokaj bogato literarno bibliografijo. Prav to mu je dajalo med dijaštvom posebno veljavo.¹⁶ Še po letih se s toplino spominja tega prijateljstva: »Nikoli ne bom pozabil najinih pogovorov o literaturi in umetnosti, razpravljanj o takratnih kulturnih dogodkih, navduševala sva se ob delih Miška Kranjca, dr. Vladimira Bartola, odličnega novelista in poznavalca človeške duše, ob Kosovelovi poeziji in poeziji Mirana Jarca, zlasti ob njegovi zbirki Novembrske pesmi, ter pesmih Mileta Klopčiča, Toneta Seliščarja in drugih, ob esejih Janka Lavrina, zlasti ob njegovi trojni študiji »Dostojevski, Nietzsche, Tolstoj«, in razpravah o ruski revolucionarni poeziji mistika Aleksandra Bloka (pesniška zbirka Dvanajst), imaginista Sergeja Jesenjina in futurista Vladimira Majakovskega, a tudi simbolista Borisa Pasternaka... Toda naj ne uhajam vstran, saj o povprečnem prozaistu Pasternaku tista leta pred vojno svet ni ničesar vedel,

marveč ga je poznal le kot odločnega pesnika, enega izmed velike četverice ruskih porevolucijskih poetov, ki bi jih tudi z Gregorčičem rada spoznala ne samo po esejih dr. Lavrina, marveč tudi po delih. Po zaslugi prof. Franca Šipica... slavista na kranjski gimnaziji in med nami najbolj priljubljenega profesorja, sva prišla do nekaterih del, ki sva jih potem skupaj prebirala in pravzaprav skupaj spravila potrebne podatke in analize, po katerih sem potem jaz napisal šolsko seminarsko nalogo o ruski revolucionarni književnosti pod naslovom 'Ruska moderna poezija in proza'. Študij te literature je imel za naju poseben mik, ker je bila v bivši Jugoslaviji razen redkih izjem prepovedana. Zanimarila pa seveda nisva tudi lažje dosegljivih del svetovne književnosti. Ogrevala sva se predvsem za Gradnikove prevode kitajske lirike in največjega indijskega pesnika Tagora. Občudovala sva kratke, sežete japonske aforistične stihe v strogi smeri japonske poetike, ki sva jih odkrila v neki številki, vsaj za naju najboljše predvojne slovenske književne revije Modra ptica, ki jo je dolgo vrsto let urejal dr. Vladimir Bartol in ki je — mimogrede povedano — objavila nekaj pesmi in novel jeseniškega pesnika in pisatelja Toneta Čufarja. Thomas in Heinrich Mann, Werfel, André Gide, Maurois, Mauriac, Oscar Wilde, Strindberg, Walt Whitman, Rilke, Neruda, Jiří Wolker, Bezruč, Sinclair, Lewis, Jack London, Poe in druga imena svetovne literature so bila najljubši predmet Gregorčičevih pogovorov.^{16a} — Skupaj sta se odpravila tudi med koroške Slovence, srečanje s koroško vsakdanjostjo pa je navdalo predvsem Klinarja s pesimizmom. Takole razpreda Klinar kmalu po dogodku to skupno popotovanje: »V oktobrskem jutru one bridke jeseni so se vozili v kupeju tretjega razreda trije ljudje, dva moška in dekle. Dekle je imelo zaprte oči. Dolge trepalnice so metale senco na izboklino nežnih lic. Zlati kodri so se ji usipali na ramena. Moška sta sedela zamišljena drug drugemu nasproti in gledala molče predse. Večji je imel svetlo kostanjeve lase, počesane na prečo. Pod visokim čelom so žarele temnorjave oči. Ostro izklesan profil in široka ramena so izražala moč, skoraj upornost. Človek bi mu prisodil kakih petindvajset let.« Tak je bil namreč po Klinarjevemu opisu Viktor Gregorčič. Dodajmo pa tej zunanji oznaki še pripoved sestre Poldke, ki se sicer z vsem doslej znanim povsem ujema, popravljaj, dodaj pa jo le v toliko, da je bil brat kljub postavnosti nežne in plahe narave. Zato je sovražil nasilje in sploh vse, kar je bilo surovega.¹⁷ »...Vlak je hlopotal. Fant z nemirnimi očmi se je nagnil k večjemu:

„Kaj premišljuješ, Viki?“

„Ničesar.“

Hotel je še reči 'Nisva sama', pa je le z očmi pokazal na blondinko v kotu...

V Podrožci se je vlak ustavil. Vstopili so novi ljudje. Otroci, ki so nosili torbice, so se vozili v Beljak v šolo. Bili so večinoma oblečeni v uniforme Hitlerjeve mladine... Komaj so posedli, so že pričeli kriče prepevati nacistične popevke.

Mirko (Miha Klinar, op. pisca) je odšel na hodnik. Kričeči glasovi so mu šli na živce. Pri vratih so stale tri kmečke ženske, ena pa je sedela in držala v naročju otroka, starega okrog pet let.

Žene so se zgovarjale med seboj. Ko se jim je približal Mirko, so nenadoma umolknile. Najbrž so govorile med seboj slovenski in so se prestrašile neznanega človeka...

... Iz teh misli ga je prebudil otroški jok in vik.

Na tleh je ležal slabo oblečen otrok. Rdečeličen, svetlolas pobalin z vodenimi očmi je klečal na njegovih prsih in ga držal, drugi v hitlerjanskih srajcah pa so ga bili in zmerjali...

Ena izmed žen iz kota je zavpila nad pobalini, naj mirujejo. Dvignila je slabotnejšega otroka. Tedaj je zakričal nanjo rdečeličen z vodenimi očmi, da ji bo že pokazal, ker je branila vindišarskega psa. Ženi so se napele mišice na obrazu in vztreptale, vendar ni rekla ničesar. Stisnila je k sebi tepenega otroka, kakor bi mogla le mati svojega sina.

Mirko se je zgrozil nad tem dejanjem. Nacizem je zastrupil že otroke s sovraštvom do vsega, kar ni nemškega.

Malopred Beljakom je pripeljal rdečeličen z vodenimi očmi policaja. Škodoželjno in z zlohotnim posmehom je pogledal na ženo v kotu...

V Beljaku sta Viki in Mirko poiskala celovski vlak. Imela sta še celih dvajset minut časa. Ustavila sta se na gornjem koncu perona. Viki je tiho spregovoril:

„Taka je torej Koroška!...“

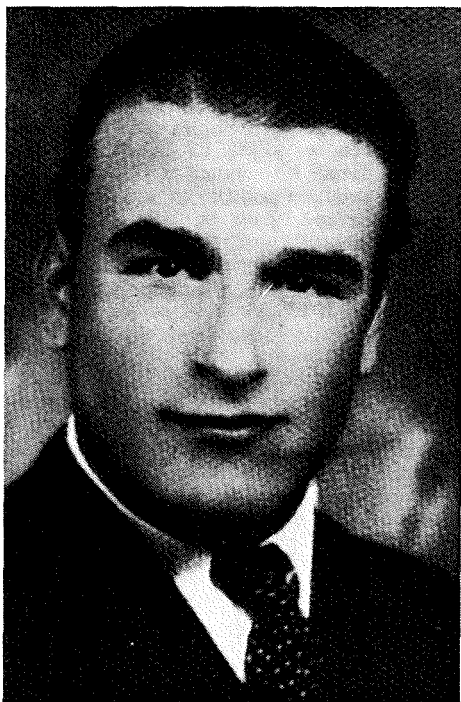
„Najraje bi se vrnil domov.“

„Zakaj? Šla sva, da se spoznava z resničnim obrazom Koroške. Človek ne sme postati malodušen ob prvi ponesrečeni skici...“

... Da, videl si otroka, ki so ga topli, videl si ženo, ki si jo je zapisal policaj, ker je branila ubogega otroka pred nacističnimi smrkvci, ki so se pritepli v to zemljo bogve od kod. Kdo je bil tepeni otrok, kdo ona usmiljena žena? Ali mar ni bil to prvi obris resnične podobe, ki jo iščeva? Tam, kjer so zaničevani in zatirani, tam se pričinja naša Koroška...“

Zvočnik je napovedal odhod vlaka proti Celovcu. Gregorčič in Klinar sta vstopila v skoraj prazen vagon. Tedaj je Klinar nenadoma zagledal skrivnostno plavalasko, ki je brezbržno slonela ob oknu, in ki ju je spremljala do Beljaka...

Resnična podoba Koroške! Morda so prav taka doživetja slovenskih otrok vodila po tolikih ponižanjih njihov korak na skrivne

Jože Zalokar

partizanske poti, ki so tako oživele ponoči, od prepadnih sten Karavank do Svinje in dlje. Utirali pa so tudi nove poti, ki so še tesneje povezovale slovensko Koroško v uporno celoto. In morda je vsem takim, ob skrivnostnih nočeh po bojnih naporih odpirala vrata prav ta žena, ki je branila neznanega dečka, in njej enake? Odpirala jih je s strahom v srcu, ne v bojazni zase — zanje, da ni zarezala smrt v njihove mlade vrste, polne kipečega življenja...

Kako ga je skrbela usoda njegovega ljudstva in vse bolj zapletajoči položaj v Evropi, priča tudi ohranjeni zemljevid Evrope, za katerega domnevam, da ni njegovo delo, temveč ga je moral neke dobiti. Pri tem je zanimiva podoba nove Evrope po Hitlerjevem porazu. Vzrok za tako oblikovanje meja narekuje skrb za trajno ohranitev varnosti evropskih narodov. Pri tem je zanimiva oznaka za posamezne države. Španija je označena kot republika, Jugoslavija pa ima mimo napisu v latinici, še napis v ruski azbuki.

Iz tega obdobja se nam je ohranil še nek drug dokument, ki po svoji zgovornosti ne razkazuje in ne razglaša samo domovinskih čustev, temveč tudi njegov globlji pogled na življenje. Lahko trdimo, da je po opazovanju in razglabljanju storil v svojem prepričanju močan korak od dovoljene politične poti v levo. To je prispevek, ki je bil objavljen pod naslovom *Pripombe h kulturnemu*

življenju *Jesenic v Tovarniškem vestniku* 1. julija 1940. Gregoračevo kritičnost, ki je urednik ni prezrl, je označil za subjektivno sodbo, pa še pri tem je hotel zmanjšati njen pomen s tem, da jo je označil za »črnogledo«. Da so bili taki Gregoračevi očitki upravičeni, ni potreba še posebej dokazovati. Mlada delovna inteligenca je že tedaj stremela za tem, da poruši pregraje, ki so ločevale v kulturnem pogledu glavno mesto od slovenskega podeželja. Zaradi tega tudi ostra kritika na račun premajhne delavnosti jeseniške inteligence. Taka kritičnost, ki jo vseskozi narekuje želja po napredku vsega ljudstva, pa kaže programsko naslonitev na najnaprednejše predvojne družbene sile na Slovenskem.

V prispevku je Gregorač najprej pohvalil nastop združenih pevskih zborov, ki ga je preprosto ocenil za »največji kulturni dogodek letošnjega leta na Jesenicah«. Kajti »pesem je prva poklicana, da razveseljuje in pomaga duhovno dvigati delavca po težkem dnevnem delu«. Ta blagohotnost pa se že v ocenjevanju jeseniškega gledališča kot pomembne umetniško-posredniške institucije sprevrže v ostro kritiko njegovega dela. Za odpravljanje pregraj med mestom in vasjo, za širjenje višje stopnje omike bi moralo prenehati z zbiranjem med dramskimi deli nižje vrste, iz katerega bi mogel v programu tega leta izvezti le Miklovo Zalo, Desetega brata in Klinarjev Plavž. Tako obtožbo pa mu ni narekoval le trenutni položaj v repertoarni politiki, ki se ogleduje le po tem, da izbira med deli, ki morajo »vleči«, kar prinaša predvsem finančni uspeh. Taki repertoarni politiki je bil priča že nekaj let. Nakar pove prebridko resnico in pokaže na vrsto negativnih pojavov, krivih za globlje posledice v tedanji družbi: »Ne krijmo si oči: fantje in dekleta hodijo vsako nedeljo v kino in sanjarijo o velikem svetu, govore samo o filmskih zvezdah, pojejo šlagerje... Redki še znajo peti lepe narodne pesmi in malokdo se bolj zanima za narodno igro, kot je npr. Klinarjev Plavž, ki skuša prikazati dokaj dobro zgodovino Jesenic, kot pa za film. Jeseniška mladina hoče igrati gospodo. Za šport se zanima le toliko, kolikor ima od njega slave. Iz tega izvira velika sebičnost...« Zaradi tega je predlagal, da bi morali gledališko življenje na Jesenicah temeljito reorganizirati. Po zgledu Ljubljane, Maribora, Celja ali celo mnogo manjšega Ptujja, bi morali ustanoviti na Jesenicah mestno gledališče. Denar, ki bi pritekel od predstav, pa ne bi smel biti potrošen v druge, tudi v humanitarne namene, temveč zgolj za potrebe gledališča. Repertoar bi moral sprva sloveti in izhajati iz domače slovenske klasike. Gledalci naj bi se najprej seznanili z Linhartom, Cankarjem in Župančičem, šele nato pa bi se morali lotiti del iz svetovne književnosti. Le tako bi mogle najširše plasti spoznati pravo vrednost poslanstva umetnosti. Seveda pa bi bila za vse to potrebna

krepka pomoč inteligence, katere pomen je v provinci toliko važnejši, ne pa, da se leta zapira vase, skrbi zase in se predaja samovšečnemu zadovoljevanju. »*Inteligenca, ki deluje v mestih v provinci, se premalo zaveda, da je poklicana k prosvetitvi ljudstva. Ta pojav je eden izmed izrodov egoizma in krute borbe za obstanek. Prvo je pri vsakem človeku življenjski obstanek, šele drugotna je umetnost.*«

Pogreša tudi umetniških razstav. Tudi te so še kako potrebne, da bi oblikovale človekov okus, ga spoznavale z umetniškimi stvaritvami, da ne bi posegali po kričečem kiču. Podobno je tudi s knjižnicami. Knjig izposojajo malo, ljudje posegajo predvsem po delih s presenetljivimi naslovi, ta pa so največkrat majhne umetniške vrednosti. Pripombe izzvenijo v poziv uradništvu, učiteljstvu in dijaštvu, naj začno skupaj z delavci ustvarjati in pospeševati kulturno dejavnost na Jesenicah. — To pa že ni samo kritika jeseniških kulturnih razmer, ne tiče se samo takratnega jeseniškega izobraženstva, torej tistih plasti v malem slovenskem narodu, ki so bile resnično najbolj poklicane, da se tega poslanstva lotijo. Celovita kritična ocena kulturno prosvetnih razmer poglavitnega dela te družbe dobijo zaradi svoje tehtnosti mnogo širši pomen, saj jih je uzakonil in uveljavil obstoječi državni si-

stem. Zato dobi, kljub lokalni zajetosti, ostro politično ost. Taka radikalna zahteva po premiku in rasti kulturnoprosvetnega dela, ki bi vplivala na nadaljnjo in splošno rast najširših plasti slovenskega ljudstva, pa je bila nevarna tudi izdelanim načrtom o zadržanju Slovencev, ki so ga izdelali na Slovenskem živeči hitlerjanci, v skladu s fašistično osvajalsko politiko in njenim oblikovanjem Evrope. Zato so bolj kot režim, prav oni opazili v tej mladi slovenski, iz ljudstva zrasli inteligenci, svojega največjega sovražnika.

Po besedah Gregoračeve sestre, je bil ta ostrí Gregoračev nastop vzrok, da so ga kmalu po okupaciji Nemci prvič zaprli. Po tem prispevku se je začel zanj zanimati že v predvojnem času poznejši nemški jeseniški župan!¹⁸

Hkrati pa sta se Gregorač in Klinar oddoločila za rokopisni list *Noči*. Pobuda zanj je bila Gregoračeva, pisati sta ga nameravala s pisalnim strojem v dveh izvodih. Menda je prav pod vtisom trpkega srečanja s Koroško Gregorač želel napisati nekaj pesmi, vendar se je od celotne zamisli ohranila le naslovna stran glasila, neka Klinarjeva pesem in začetek neke Gregoračeve črtice. Naslov glasila *Noči* naj bi simboliziral okupacijo in nasilje nad Slovenci. Tudi podoba na naslovni strani spominja na talca in je do neke mere celo Gregoračev avtoportret.¹⁹

Pesimistična pesem

Nazim Hikmet

*Sem živel dosti ali malo?
ne morem povedati.
Hodil sem, padal na tla na obraz;
marsikaj sem izgubil v prahu.
Bil sem drevo, bil morje.
Moji slavci v kletki, nisem vedel tega,
moje ribe so bile v mreži.
In tako, ljubljena,
žalost kot bel kamen, ki ga umiva dež.
In tako, ljubljena,
pišem o tem, kar mi gre narobe,
a nihče ne bere, nihče ne posluša.*

Prevedel Ivan Minatti

Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941-1942

Ocene France Filipič

Pri Partizanski knjigi v Ljubljani je izšla kot knjiga številka dve v sklopu knjižnice NOV in POS monografija Ivana Ferleža o zgodnjem obdobju štajerskega partizanstva pod naslovom Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942.

28. maja letos je bila namreč na Jančah, kjer se je pred tridesetimi leti druga grupa odredov poskušala prebiti na Štajersko in se pri tem zapletla v hud in krvav boj, spominska svečanost, katere pomen naj bi posebej podčrtal tudi izid Ferleževega zgodovinskega dela. Knjiga, ki obsega brez registra nad 600 strani (v celoti 640) in je bogato opremljena z dokumentarnimi fotografijami, opisuje nastanek in delovanje druge grupe odredov od konca 1941 v časovnem razponu leta dni (upoštevajoč pri tem tudi zračanje enot pred formalno ustanovitvijo druge grupe odredov oziroma prve štajerske partizanske brigade, kakor se je formacija nekaj časa imenovala) tja do ustanovitve četrte operativne cone in partizanskih pregrupacij januarja 1943. Ob tem jedru so nanizani še nekateri podatki o štajerskem partizanstvu 1941 in 1942. Knjiga je zanimiva in privlačna ter prinaša tudi precej novih podatkov, zlasti o moravškem in kozjanskem partizanstvu, čeprav pušča še vedno odprto možnost posebne obdelave štajerskega partizanskega bataljona 1941 in 1942 in potrebo po njej. Najdragocenejše je v rokopisu zgodovinsko kritično besedilo. Tu se kaže dostojno znanje vojaškega strokovnjaka, ki je poleg tega bil tudi sam udeleženec partizanskega boja in še celo sam borec v formaciji druge grupe odredov. Kritične in analitično razčlenjene ocene posameznih situacij, vzrokov za uspehe in neuspehe je ob pregledni razporejenosti posameznih elementov dokazilnega materiala mogoče vrednotiti za tisto bistveno novo, kar prinaša Ferlež s svojo monografijo v slovensko zgodovino. O posameznih enotah druge grupe odredov je doslej na voljo že mnogo dokumentarnega gradiva in najrazličnejših obdelav od znanstvenih do spominskih in do literarnih, na voljo pa nam je

tudi monografija Francija Mekinde o drugi grupi kot celoti. Ferleževa monografija se od dosedanjih prispevkov razlikuje po kompletnem pregledu, po metodološkem pristopu (ki je za knjižnico NOV in POS odrejen), po celotnosti predstavitev in po kritičnih analizah vzrokov za posamezna stanja. Tekst je sicer po intenzivnosti obdelave neizenačen, kar pa je razumljivo ob različnosti virov, ki so bili avtorju dosegljivi in tudi ob večji in manjši poučenosti o posameznih fazah širše situacije. Monografijo lahko razdelimo na tri plasti ali na tri osnovne sestavine. Prva plast je kritično besedilo, o katerem sem že zgoraj nanizal svoje misli in v katerem so posebno zanimive tudi ocene narodnopolitičnega položaja na Gorenjskem in zlasti na slovenskem Štajerskem, dragocene po svojih kompleksnih analizah ob mnogih dosedanjih površnih ali pavšalnih sodbah, ki se mnogokrat sploh niso poskušale približati protislovnemu in izredno zapletenemu stanju v slovenskih pokrajinah, ki jih je leta 1941 zasedel nemški okupator. Kot drugo plast, ali kot osnovno sestavino, na kateri je pravzaprav zgrajena monografija, naj navedem prikaz partizanskega delovanja. To besedilo se zopet deli na dva, po preciznosti in neposrednosti se razlikujoča elementa. Partizanstvo leta 1941 na slovenskem Štajerskem je obdelano znatno manj precizno in prepričujoče kot vse drugo. Nastajanje druge grupe odredov kot celote je predstavljeno pregledno, posamezne vojaške operacije so opisane zaokroženo, strokovno poglobljeno in tudi s primernim odnosom do podrobnosti. Nekatere bitke so orisane odlično, med njimi mojstrsko prvi poskus preboja na Štajersko, bitka na Muljavi, prebijanje prvega bataljona savinjskega odreda na Gorenjskem v pobočju Visokega vrha itd. Dobro je opisana tudi rast prvega štajerskega bataljona spomladi 1942. Prvič je v celoti opisana zgodovina moravškega partizanstva takratnega obdobja, mnogo novega gradiva je nanizane tudi ob zgodovini kozjanskega partizanstva, zlasti ob delovanju

kožanskega bataljona jeseni in pozimi 1942 do 1943. Kar v rokopisu vzbuja pozornost, je preciznost opisov sovražnih premikov in avtorjeva razgledanost in poznavanje moči in strateškega koncepta sovražnikove oborožene sile. S tem v zvezi velja omeniti tudi dokumentarne posnetke italijanskega in nemškega izvida, ki so v tej knjigi prvič objavljeni. Vse dokumentarne fotografije, ki so iz Muzeja revolucije v Ljubljani, so smotrno vgrajene v celotno dokumentarno gradivo, v katerem pa zavzema posebno mesto dokumentarno slikovno gradivo iz knjige nemškega polkovnika Hermanna Franza Gebirgsjäger der Polizei, ki je izšla v Bad Nauheimu leta 1963 in jo ima tudi knjižnica Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. (Hermann Franz, komandant 18. policijskega polka gorskih lovcev, ki je bil od konca julija do srede oktobra 1942 med najbolj izpostavljenimi nemškimi enotami v boju z drugo grupo odredov, v tej svoji knjigi izčrpno opisuje vse težave protipartizanskega boja, zlasti akcij na Blegošu, Jelovici, Pokljuki in Uden borštu).

Tretja sestavina monografije pa so opisi okupacijskih sistemov in s tem v zvezi analize nemških in italijanskih narodnopolitičnih ukrepov. O okupacijskih sistemih je bilo pri nas že marsikaj raziskanega. Pokazalo se je, da so mnogo bolj zapleteni, kot se je to kazalo na prvi pogled. O tem posebej pričujejo novi dokumenti, ki so razstavljeni na razstavi Štajerska in Koroška v borbi, v muzeju NO v Mariboru. Nisem prepričan, da bi moral avtor monografije o drugi grupi odredov vse to povzemati. Zdi se mi, da bi po kratkem uvodu, ki naj bi vseboval nekatere značilnosti zemljepisnega profila in zgodovinskega stanja operacijskega področja druge grupe odredov (zanimivo bi bilo primerjati s Štiplovškovo monografijo o Šlandrovi brigadi), mirno lahko izpadlo poglavje Nem-

ški okupacijski sistem in nemška oborožena sila na Štajerskem julija 1941, enako tudi poglavje o italijanskem okupacijskem sistemu, nadalje poglavje Priprave za vstajo v Sloveniji, poglavje Štajerske partizanske enote v letu 1941 pa bi skrčil na nekaj najnужnejših podatkov, tako tudi poglavje o revirskih in posavskih partizanih. Pri tem pa se ne bi dotaknil odlične razčlenitve nastanka in sestave prvih štajerskih partizanskih čet. Poglavje Nastanek čet drugega partizanskega bataljona pa že sodi k tistemu jedru monografije, v katerem Ferleževi zgodovinski opisi odgrnejo bralcu pregled čez temeljno situacijo, v kateri se je formiral drugi partizanski bataljon. Ob tej monografiji, ki je predvsem vojaška, bi si človek seveda želel kaj več zvedeti o notranjem, družabnem, kulturnem in predvsem političnem življenju v enotah druge grupe odredov, nekaj več o tiskih in propagandnih letakih grupe, o publikacijah kot so Naša pest, nadalje propagandni spisi z Lakovičevimi ilustracijami itd., pa o pesmih, ki so nastajale na pohodu in se potem uvrstile v zakladnico slovenske partizanske pesmi. Zanimivo bi bilo komuniciranje s slovenskim glavnim štabom, zanimivo, kaj je partizanski tisk tedaj pisal o drugi grupi odredov. Zadovoljiti se je pač treba z vojaško študijo, ki na srečo odlično predstavlja splošne pogoje na terenu, na katerem je druga grupa odredov operirala in nam je zaradi teh kvalitet dragocena, borcem druge grupe pa je nedvomno dobrodošlo darilo ob tretji desetletnici pohoda na Štajersko. Ferleževo delo odpira nove poti v zgodovinske raziskave slovenskega partizanstva, posebno na Štajerskem, in nakazuje probleme, ki se jih bodo morali lotiti tudi drugi zgodovinarji. Vsekakor pa se Ferleževa knjiga dostojno uvršča v že navzoči obširni dokumentarni opus o štajerskem partizanstvu.

Milan M. Miladinović: Lik mladih komunistov v revoluciji

Črtomir Šinkovec

Pred nedavnim je v Beogradu izšla četrta izdaja knjige Milana M. Miladinovića *Lik mladih komunistov u revoluciji*, ki jo je založila ZK v JLA. Naši bralci avtorja že poznajo po razpravi Tito — humanist in revolucionar, ki smo jo objavili v letošnji majski številki Borca, ob 80-letnici tovariša Tita.

Ime Milana M. Miladinovića je zlasti znano na srbskem kulturnem področju, saj je napisal nad tristo člankov in razprav ter prispevkov za znanstvena posvetovanja iz

območja etike in morale v narodnoosvobodilnem boju; objavil pa je tudi štiri knjige, ki so pomemben prispevek k jugoslovanskemu družboslovju in zgodovinoisju novejšee dobe.

Da je Miladinovićevea knjiga *Lik mladih komunistov* doživela celo četrto izpopolnjevano in razširjeno izdajo, je potrdilo, kako je avtor znal to snov tako izoblikovati, da je naletela na živahno zanimanje v široki javnosti. Knjigo je gradil na izčrpnem orisu

napredne politične organizacije kot je bila SKOJ in na izrednih primerih junaštva, požrtvovalnosti, tovarištva, samoodpovedi in človečnosti mladih ljudi. Da je knjiga še zanimivejša je te svetle primere dokumentiral z gradivom iz vseh republik in pokrajin, tako da je tudi v tem primeru potrjena enakopravnost.

V uvodu knjige je avtor podal kratek pregled rasti SKOJ od oktobra 1919 do decembra 1948, pri čemer je podčrtal močno, vsestransko in nenehno sodelovanje in vplivanje KPJ na razvoj te revolucionarne mladinske politične organizacije, kot na osrednje napredno mladinsko gibanje v stari Jugoslaviji. Po letu 1941 pa je poudaril odnose med borci ter med borci in starešinami v partizanskih odredih in enotah NOVJ in sicer z namenom, da pokaže čim resničnejšo, etično in moralno podobo SKOJ. Kaj je ta revolucionarna mladinska organizacija pomenila v splošnem političnem in družbenem življenju, samo dva podatka: v času prvega kongresa, junija 1920, je SKOJ imel okoli 3000, v začetku leta 1941 pa nad 30.000 članov. Poziv na oboroženi odpor je prav med skojevci naletel na močen odziv. Prvi borci partizanskih odredov so bili skojevci s komunisti. V narodnoosvobodilnem boju pa se niso borili samo za nacionalno osvoboditev, temveč tudi za zmago socialistične revolucije. Skojevci so v boju postajali komunisti in se uvrščali med najhrabrejše borce. Mnogi med njimi so postali narodni heroji.

V naslednjih poglavjih je avtor opisal posebnosti lika mladega komuniste, njegove moralne in etične vrline ter tudi predpogoji

za sprejem v SKOJ. Odločilno vlogo pri tem je imela KP, se pravi, njeni najbolj vzorni člani, ki so vplivali na mladino s svojo kremenito osebnostjo. Odlika naprednega in revolucionarnega pa je bila v doslednem boju za pravičnejšo družbeno ureditev, za zmago delovnega človeka.

Povsem razumljivo je, da je na politično in ideološko oblikovanje skojevcev imel močan vpliv tudi revolucionarni tisk in napredna književnost. Ob tem viru so se črpala načela socialistične morale in humanizma. V skupnosti pa se je razvijala zavestna disciplina, odgovornost, pa tudi kritika in samokritika. Te vrline so prišle zlasti do izraza v narodnoosvobodilnem boju. Avtor je razčlenil vrsto dejavnikov, ki so pri oblikovanju tega lika imeli odločilno vlogo. Opozoril je celo na pojav asketizma, pa tudi na pretirane zahteve kot pogoj za sprejem mladega človeka v SKOJ.

Največ strani v knjigi pa je avtor posvetil moralnim in etičnim vrlinam skojevcev, zakaj skojevec je moral biti pogumen, tovariški, human, discipliniran, pošten, skromen, trezen, delaven, požrtvovalen, njegovo načelo je bilo: bratstvo in enakost jugoslovanskih narodov ter internacionalizem delavskega razreda. Med vsemi temi vrlinami je avtor na prvo mesto postavil humanost, kot prvenstveno moralno in etično lastnost mladega človeka v tokovih revolucije.

Knjiga Lik mladih komunistov je koristno branje, je lahko ogledalo današnji mladi generaciji, vsekakor pa priročnik, v katerem je polno svetlih zgledov in vzorov, ki jih je skoval v svojih vrstah SKOJ.

Konstantin Simonov: Živi in mrtvi

Slavko Rupel

Konstantin Simonov (rojen leta 1915 v tedanjem Petrogradu) je pesnik, dramatik, predvsem pa pripovednik. Čeprav se je uveljavil s poezijo, se v zadnjem desetletju poseveča zlasti prozi. Ko je bil med zadnjo vojno dopisnik na fronti, so nastale prve vojne povesti in krajša dela, po vojni pa se je lotil daljših vojnih romanov. Zdaj smo v prevodu Branka Avsenaka dobili roman ŽIVI IN MRTVI, za katerega izdajo je poskrbel zavod Borec. Ta zanimiv in umetniško dokaj prepričljiv tekst bo gotovo lep prispevek k naši prevodni literaturi, ki obravnava tematiko zadnje vojne.

Literarna dela sodobne ruske književnosti, ki zajemajo snov iz zadnje vojne, poznamo zlasti iz prvih povojnih let. Nekatera od teh del smo dobili tudi v slovenščini, vendar knjige kakega posebnega zanimanja niso vzbudile. To je deloma razumljivo, če

vemo, da so ti romani prikazovali sovjetske ljudi v zadnji vojni kot junake ne pa kot resnične ljudi, da so pretirano opisovali predvsem zunanje dogodke, tako da to niso bila zrela umetniška dela, temveč bolj ali manj reportažno pisani teksti brez posebne umetniške vrednosti. Toda z romanom, ki ga imamo sedaj pred seboj je drugače. Konstantin Simonov je opozoril že z romanom »Ne rodijo se kot junaki« in z njim pokazal, da je v leposlovnih delih s tematiko zadnje vojne ubral drugačno pot. Preokret, čeprav pozen, pa je očiten tudi v romanu Živi in mrtvi, ki je nastal pred omenjenim tekstom in ki pomeni začetek novega obdobja v sovjetskem romanopisju s tematiko zadnje vojne. Pisatelju ni šlo toliko za prikaz vojnih dogodkov, temveč za prikaz ljudi, za prikaz njihovih usod v najtežjih dneh sovjetske zgodovine. Pri tem pa je pisatelj

načel še nekatere boleče probleme sovjetske stvarnosti, taborišča, birokracijo, nepraviljenost na vojno v letu 1941, pomanjkanje osebne iniciative in podobno. Čeprav torej roman pripoveduje predvsem o zunanjih dogodkih na fronti in neposrednem zaledju, čeprav bi skorajda lahko rekli, da je to na videz akcijski roman, je pisateljevo gledanje obrnjeno v človeka, ki ni noben heroj, nobeno nadzemno bitje, temveč navaden vsakdanji človek, ki ima svojo družino, svoje otroke, svoje osebne skrbi, ki pa vendar hoče storiti vse za obrambo domovine v nevarnosti. V prikazovanju človeka z njegovimi problemi, v analiziranju vzrokov in napak, v toplem odnosu do ljudi in njihovih nesrečnih usod, v tem je bistvo tega pripovednega teksta in tudi njegova vrednost.

Roman *Živi in mrtvi* pripoveduje predvsem o uredniku vojaškega časopisa, Sincovu, ki se ob izbruhu vojne leta 1941 znajde na dopustu v Moskvi in nato hiti v svoj kraj na zahodu, ki pa so ga medtem že zasedli Nemci. Sredi poti se Sincov znajde v zmešnjavi vojnih spopadov in se hote ali nehoče pridruži vojakom. Pri tem je ranjen, ujet, slednjič pa se le reši in zateče v Moskvo, kjer se slučajno sreča z ženo, dan pred njenim odhodom v partizane. Pred Moskvo se Sincov pridruži borcem, ki branijo glavno mesto, pri tem pa si zamenja prizadeva doseči, da bi mu priznali njegov položaj, mu vrnilo njegovo osebnost in ga sprejeli v partijo. Med umikanjem, v ujetništvu in v spopadih je Sincov izgubil obleko in dokumente, katere so odnesli njegovi tovariši, misleč da je v spopadu padel. V Moskvi je Sincov človek brez dokumentov, brez osebnosti, skratka brezpravna oseba, ki formalno sploh ne obstoji in s katerim se nihče neče ukvarjati, pa čeprav živi in se pošteno bori z Nemci. Birokracija je premočna, da bi jo premagal, pa čeprav ga medtem tudi odlikujejo zaradi junaštva in čeprav je ves čas vojak v prvih črtah.

Kot že omenjeno je Simonov napisal tudi roman *Ne rodijo se kot vojaki*. Ta roman pa je tesno povezan z romanom *Živi in*

mrtvi in pomeni njegovo nadaljevanje. V romanu *Ne rodijo se kot vojaki* smo spoznali istega glavnega junaka, tam že stotnika Sincova, zvedeli, da je njegova žena padla, spoznali smo tudi usodo zdravnice Tanje in junaštvo divizijskega komandanta Serpilina. Vse te ljudi srečamo v romanu *Živi in mrtvi* na začetku njihove poti. Vemo pa tudi, da oba romana tvorita z romanom *Bojevniki trilogije*. Zato je škoda, da je zavod Borec izdal najprej zadnji roman, zdaj pa začetek trilogije. Tako iste ljudi spoznavamo v drugačnih okoliščinah, ob tem pa nam v slovenščini manjka še tretji roman o istih ljudeh. To je vsekakor uredniška napaka, čeprav je vsak roman vendarle zaokrožena enota, toda predvsem del velikega teksta trilogije.

Pripoved Konstantina Simonova v tem romanu je dovolj zanimiva vendar še ne tako izdelana kot v kasnejšem delu trilogije. Vendar žal marsikje ne prerašča reportažne oblike in je le preveč poudarka na zunanjih dogajanjih. Zato nas pripoved vedno ne prepriča. Toda v primerjavi z drugimi podobnimi sovjetskimi teksti na temo zadnje vojne, je vendarle opaziti veliko razliko. Predvsem je ta v tem, da pisatelj pripoveduje in razmišlja o človeku in ne o junakih. Zato prikazuje tudi človekov notranji svet, ki ga drugi avtorji ignorirajo. S tem pa pisatelj obračuna z nekim namišljenim heroizmom. Drugo kar je treba priznati je to, da se Simonov ne boji prikazati napak, slabosti in negativnih strani, ki so zlasti v prvih mesecih vojne tako kričeče izbruhnile na dan. Prikaz bede in stisk pa predstavlja vsekakor pogumno dejanje kot pomeni pravcato revolucijo odvrnitev od zunanjih dogodkov in obrnitev k notranjosti junakov. Seveda je roman daleč od tega, da bi bil kritika razmer. Toda ob vendarle zanimivem prikazu zunanjih dogajanj, se za prikazom negativnih strani sovjetske stvarnosti, predvsem pa s prikazom človeka in njegovega intimnega sveta, roman *Živi in mrtvi* uvršča med tista dela sovjetske sodobne književnosti, ki nakazujejo novo pot.

Prejeli smo v oceno

Miško KRANJEC: *Izbrano delo*. Izbral in uredil skupaj z avtorjem dr. Franc ZADRAVEC. Korektor Mira OPRESNIK. Opremil in tehnično uredil Borut KOVSE. Izdala Mladinska knjiga v Ljubljani in Pomurska založba v Murski Soboti. Ljubljana—Murska Sobota 1972.

1. knjiga: *Življenje — Pesem ceste — Os življenja*; 2. knjiga: *Kapitanovi — Novele*; 3. knjiga: *Težaki — Novele*; 4. knjiga: *Do*

zadnjih meja; 5. knjiga: *Povest o dobrih ljudeh — Novele*; 6. knjiga: *Pod zvezdo*; 7. knjiga: *Zemlja se z nami premika*; 8. knjiga: *Izgubljena vera*; 9. knjiga: *Macesni nad dolino — Novele*; 10. knjiga: *Soočenje*; 11. knjiga: *Carni nasmeh — Crtnice*; 12. knjiga: *Mladost v močvirju*.

Matevž HACE: *Komandirjeva povest*. Uredil France VURNIK. Opremila Judita SKALAR. Izdal Zavod Borec, Ljubljana 1972.

